

JATKOSODAN IHMISLUOVUTUKSET MENNEISYYDEN KIPUPISTEENÄ

Elina Sanan Luovutetut-teoksen aiheuttama kohu

Hannu Pentti Savolainen

Helsingin yliopisto

Valtiotieteellinen tiedekunta

Poliittinen historia

Pro gradu -tutkielma

Helmikuu 2011

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Politiikan ja talouden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author Hannu Pentti Savolainen			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Jatkosodan ihmislouvatukset menneisyyden kipupisteinä – Elina Sanan Luovutetut-teoksen aiheuttama kohu			
Oppiaine – Läroämne – Subject Poliittinen historia			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma		Aika – Datum – Month and year helmikuu 2011	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 125
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
<p>Tutkielmani käsittelee Elina Sanan Luovutetut-tietokirjaa ja sen aiheuttamaa laajaa julkista keskustelua. Graduni tarkoituksena on selvittää, miksi teos aiheutti poikkeuksellisen kiivaan kotimaisen ja osin kansainvälisenkin kohun. Keskustelu käynnistyi marraskuussa 2003. Teoksessa esitettiin, että Suomi luovutti jatkosodan aikana saksalaisille viranomaisille noin 3 000 sotavankia ja siviiliä. Näistä osa oli juutalaisia. Kirjan tietojen vuoksi Simon Wiesenthal -keskus lähetti tasavallan presidentti Haloselle selvityspyynnön. Tämän johdosta valtioneuvoston kanslia tilasi emeritusprofessori Heikki Ylikankaalta selvityksen jatkosodan ihmislouvatusten tutkimustilanteesta. Ylikankaan selvityksen pohjalta päätettiin käynnistää Kansallisarkiston hallinnoima tutkimusprojekti.</p> <p>Tutkielmani aineisto koostuu suomalaisista ja ulkomaisista sanoma- ja aikakauslehdissä julkaistuista uutisista, kolumneista, kirja-arvosteluista ja artikkeleista. Lisäksi olen käyttänyt Internetissä julkaistua aineistoa. Olen rajannut tutkimani keskustelun välille 1.11.2003–31.3.2004.</p> <p>Olen syventynyt Luovutetut-kohuun kolmesta eri näkökulmasta. Jatkosodan ihmislouvatukset ovat osa vaikeaa ja ikävää menneisyyttä. Nimitän niitä menneisyyden kipupisteeksi. Olen eritellyt jatkosodan varjopuolien käsittelystä esitettyjä näkökulmia. Keskityn etenkin puheenvuoroihin oman pesän likaamisesta ja Suomen osallisuudesta holokaustiin. Toiseksi, olen tarkastellut kohua akateemisen historian tutkimuksen ja maallikoiden kohtaamisena. Keskustelussa nousi vahvasti esille historian tutkimuksen tehtävä menneisyyden työstämisessä. Keskeisiä näkökulmia olivat, kuka saa tutkia historiaa, ja olivatko Elinan Sanan esittämät tiedot uusia. Kolmanneksi, olen tarkastellut jatkosodan ihmislouvatuksia muiden sodan varjopuolien rinnalla. Jatkosodan historiakuva on monivivahteinen, jossa nämä pitkään vaietetut varjopuolet näyttäytyvät säröinä.</p> <p>Tutkielmani perusteella voi sanoa, että jatkosodan ihmislouvatukset olivat 2000-luvun alussa menneisyyden kipupiste. Keskustelijoiden enemmistölle tiedot louvatuksista ja suomalaisten tiivistä yhteistyöstä saksalaisten kanssa olivat uusia ja hämmentäviä. Elina Sanan kirja osoitti, että jatkosodan historiakuva oli puutteellinen. Keskustelun varsinaisena katalyyttinä toimi Wiesenthal-keskuksen lähettämä kirje. Juutalaisten osuus luovutetuista nosti esille kysymyksen suomalaisten osuudesta holokaustiin, mikä lisäsi kiinnostusta ulkomailla. Historiantutkijat joutuivat kohussa puolustuskannalle. Heitä syytettiin vaikeiden asioiden tutkimisen laiminlyömisestä. Puolustukseksi he pyrkivät osoittamaan heikkouksia Sanan teoksesta ja korostamaan aiemman tutkimuksen merkitystä.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords jatkosota Elina Sana Simon Wiesenthal historiantutkimus historiakuva sotavangit holokausti			

Kiitokset

Kun pitkän linjan opiskelija – näin minua on tituleerannut Helsingin Sanomien toimittaja Matti Huuskonen – palauttaa gradunsa ja akateemiset laakeriseppeleet odottavat muutamana kuukauden päässä, on rehellistä tunnustaa, että monitahoinen turvaverkko ja apu ovat tulleet tarpeeseen. Vaikka olen puurtanut gradun ylhäisessä yksinäisyydessäni, useat ihmiset ovat merkittävällä tavalla edesauttaneet opinnäytetyön valmistumista. Heitä on syytä kiittää!

Ohjaajani Seppo Hentilän kanssa olen istunut Kruununhaassa lukuisia kertoja. Juttua on riittänyt asiasta ja sen vierestä. Näistä tapaamisista olen saanut intoa puristaa opintoni loppuun. Kevään 2010 graduseminaarissa opponentinäni Anni Kupiainen esitti tärkeitä ja rakentavia huomautuksia ja kannusti eteenpäin. Heikki Savolainen auttoi minua ulkomaisen lähdeaineiston hankkimisessa ja kääntämisessä. Hän kommentoi tutkielmaa hyödyllisellä tavalla. Myös Heidi Holappa auttoi minua ulkomaisten artikkeleiden kääntämisessä. Tiina Metso näki suuren vaivan, ja teki lukuisia huomautuksia, joiden ansios-ta työni on näinkin hyvä. WSOY Kirja-arkiston henkilökunta ja etenkin Tarja Ikonen olivat suureksi avuksi aineiston hankkimisessa. Tapio Onnela valotti minulle Suomen historiaverkko Agricolan historiaa hyödyllisellä tavalla. Lopuksi kiitän pitkäaikaisesta kannustuksesta ja tuesta vaimoani Immi Kormia sekä vanhempiani Liisa Talaa ja Pentti Savolaista.

SISÄLLYSLUETTELO

1 KUMPUJEN KÄTKÖISTÄ, MENNEISYYDEN MULLASTA	1
1.1 Tutkimustehtävä, aineisto ja aikaisempi tutkimus	2
1.2 Historiatietoisuudesta historiakuviin – keskeisiä käsitteitä	6
2 KOHU <i>LUOVUTETUISTA</i>	11
2.1 Journalistinen dokumenttikirja haastaa akateemisen historiankirjoituksen.....	11
2.2 Poikkeuksellinen historiakeskustelu	15
2.2.1 Ei kahdeksan, vaan kolmetuhatta	15
2.2.2 Myllykirje ulkomailta	18
2.2.3 Kummallinen keitos vai ansiokas tutkimuksen herättäjä?	25
2.2.4 Julkisen tunnustuksen hetki	28
2.2.5 Yhden miehen totuuskomissio.....	30
2.2.6 Luovutukset – synkkä tahra Suomi-kuvassa?	39
2.3 Kohun anatomia	42
3 LUURANKOJA KAAPISSA – ELÄMÄÄ MENNEISYYDEN VARJOPUOLIEIN KANSSA	47
3.1 Menneisyyden aaveita taltuttamassa	48
3.2 Kamppailu muistamisesta ja unohtamisesta	54
3.2.1 Kansakunta terapeutin sohvalla	54
3.2.2 Miksi muistaa jatkosodan ihmisluovutuksia?	58
3.2.3 Suomen kunnia ja oman pesän likaaminen	62
3.2.4 Holokaustin pistävä katku.....	66
3.3 Menneisyyden työstämisen monet konstit	73
4 HISTORIOITSIJAT MENNEISYYDEN TYÖSTÄMISEN AMMATILAISINA	81
4.1 Hoitivatko historiantutkijat hommansa?	84
4.2 Oliko tieto uutta?	88
4.3 Kuka saa tutkia historiaa?	95
5 JATKOSODAN JANUKSENKASVOT.....	100
5.1 Muuttavat olosuhteet, muuttuvat tulkinnat.....	100
5.2 Jatkosodan sankarikuva.....	102
5.3 Ihmisluovutukset ja muut historiakuuvan säröt.....	104
6 MIKSI MOINEN KOHU?	110
LÄHTEET.....	117

1 KUMPUJEN KÄTKÖISTÄ, MENNEISYYDEN MULLASTA

Sodilla on keskeinen asema kansankuntamme muistissa ja suomalaisen identiteetin niskahirsinä. Historian sotaisia vaiheita muistellaan vuosittain esimerkiksi itsenäisyyspäivänä, puolustusvoimain lippujuhlan päivänä ja kaatuneiden muistopäivänä. Lisäksi erilaiset tasavuodet synnyttävät aktiivisen muistelubuumin varsinkin lehdistössä. Tänä vuonna jatkosodan syttymisestä tulee kuluneeksi 70 vuotta, ja ”suuren suomalaisen” marsalkka Mannerheimin kuolemasta on juuri vierähtänyt 60 vuotta.

Lukuisat muistomerkit välittävät viestiä sodanaikaisista tapahtumista ja uhrauksista, ja elokuvat kertovat tarinaa yksittäisten ihmisten ja koko Suomen selviytymiskamppailusta koettelemusten keskellä. Opiskelijatkin korostavat sotien muistamista; ylioppilaiden soihtukulkue halkoo Helsinkiä joka itsenäisyyspäivä Hietaniemen sankarihaudoilta Senaatintorille. Sillanpään marssilaulua mukailleen voisi todeta, että isien ja isoisien velvoittavat katseet kumpujen kätköistä ja menneisyyden mullasta vaistotaan: tämä maa on suomalaisille paras asua, ja sen itsenäisyyden puolustajia täytyy kiittäen muistaa.

Mutta muistavatko nykypolvet sotavuosien tapahtumia ja vaiheita tasapuolisesti? Pääsääntöisesti esillä ovat sankaruus ja sisukkuus, torjuntavoitto, talvisodan henki ja sankarivainajien kallis uhri. Nämä ovat varmasti muistamisen arvoisia asioita, mutta ne ovat vain osa siitä todellisuudesta, jossa suomalaiset elivät 1940-luvulla. Harvemmin itsenäisyyspäivän puheissa kuulee puhuttavan esimerkiksi Itä-Karjalan keskitysleireistä, karkuruudesta, omien sotilaiden teloittamisesta, neuvostosotavankien julmasta kohtelusta tai suomalaisten SS-miesten taistelusta Saksan itärintamalla.

Näiden jatkosodan piirteiden esille nostaminen puheissa, historiantutkimuksessa tai muunlaisessa muistamisessa saattaa hyvinkin kuohuttaa tai suututtaa ihmisiä. Uudet, suomalaisia vähemmän mairittelevat tiedot ja tulkinnat voivat helposti aiheuttaa ristiriidan kohdatessaan sodista ylläpidetyn käsityksen.

Näin tapahtui marraskuussa vuonna 2003, kun Elina Sana julkaisi jatkosodan aikaisia ihmisluovutuksia käsittelevän kirjansa *Luovutetut – Suomen ihmisluovutukset Gestapolle*. Seurasi laaja, kuukausia kestänyt kotimainen ja osin kansainvälinenkin kohu. Teos herätti intohimoja puolesta ja vastaan niin historiantutkijoiden, toimittajien kuin laajemmankin keskustelijakunnan parissa. Keskustelun poikkeuksellinen kiivaus synnytti jo sen kuluessa hämmennystä. Suomen Kuvalehden kolumnisti Risto Lindstedt ihmetteli asiaa helmikuussa 2004: ”Miksi Suomessa reagoitiin niin vahvoin tuntein ja hallinnasta karanneella ymmärryksellä? Osa suhtautui kuin joku olisi jäänyt suoraan rysän päältä kiinni. Kuka, ja miksi?”¹

1.1 Tutkimustehtävä, aineisto ja aikaisempi tutkimus

Lähestyn tutkimuskohdettani Lindstedtin esittämä kysymys mielessäni. Tavoitteenani on tutkia julkista keskustelua, jonka Elina Sanan teos käynnisti. Keskustelun laajuus Suomessa ja suuri kansainvälinen kiinnostus teosta kohtaan antavat perustellun syyn luonnehtia käytyä debattia jopa kohuksi. Tavoitteenani on esitellä kokonaiskuva käydyistä keskustelusta.

Tutkimuksessani keskeiseen rooliin nousevat historiantutkijat. He osallistuivat julkiseen keskusteluun aktiivisesti. Historiantutkijoiden ja ”maallikoiden” kohtaaminen Sanan kohussa tuo esille käsityserot historiantutkimuksen luonteesta. Samalla pohdittavaksi nousee, mikä on historiantutkijoiden tehtävä menneisyyden kipukohtien purkamisessa, millaisia odotuksia akateemiselle tutkimukselle on ladattu ja kuinka jatkosodan suhteen tässä on onnistuttu.

Pyrin asettamaan *Luovutetut*-keskustelun osaksi 1990–2000-luvuilla käytyä historiakeskustelua. Tilinteko vaikean menneisyyden kanssa on 1900-luvun päätyttyä ollut ajan-kohtainen asia ympäri maailmaa. Aihepiiriin keskeisten ajatusten käsittely muodostaa teoreettisen viitekehyksen jatkosotaa ja etenkin ihmisluovutuksia koskevan historiankirjoituksen ja -tutkimuksen analysoinnille. Tavoitteenani on asettaa käyty keskustelu muutenkin historialliseen kontekstiinsa. Ihmisluovutusten esittäminen jatkosodan mui-

¹ Lindstedt, Risto: Jelena johtaa jäljille. Suomen Kuvalehti 6/2004* (Lindstedt R*).

den kiistanalaisten ja vaiettujen tutkimuskohteiden rinnalla mahdollistaa erilaisten jatkosotatulkintojen vertailun.

Tutkimustehtäväni täsmentämiseksi esitän lukuisia tutkimuskysymyksiä. Miksi kirja aiheutti laajan kohun ja debatin Suomessa? Miksi kirja sai paljon huomiota kansainvälisesti? Mikä oli historiantutkijoiden rooli tässä keskustelussa? Näiden kysymysten pohjalta on mahdollista pohtia, mitä kohun kautta voidaan sanoa suomalaisten suhteesta jatkosotaan. Samalla hahmottelen, miten Suomessa on tutkittu toisen maailmansodan varjopuolia ja työstetty jatkosodan aikaista suhdetta Hitlerin Saksaan.

Olen rajannut tutkimani keskustelun välille 1.11.2003–31.3.2004. Ajallisena lähtökohdiana on Helsingin Sanomien julkaisema ennakoartikkeli Sanan kirjasta; se käynnisti keskustelun. Valtioneuvoston kanslia tiedotti ihmisluovutuksia koskevasta Kansallisarkiston tutkimusprojektin asettamisesta 31.3.2004. Tämän olen valinnut tarkastelujakson luontevaksi päätepisteeksi. Toki keskustelu ihmisluovutuksista jatkui tämän jälkeenkin, mutta ne puheenvuorot olen rajannut alkuperäisten lähteiden ulkopuolelle.

Lähdeaineistoni koostuu sanomalehdissä ja aikakauslehdissä julkaistuista uutisista, kolumneista, kirja-arvosteluista, artikkeleista, haastatteluista ja mielipidekirjoituksista. Lisäksi mukana on kohua koskevia viranomaisten ja järjestöjen tiedotteita ja selvityksiä. Mukana on myös jonkin verran Internetissä julkaistua aineistoa.

Tutkimusaineistoni muodostuu muutamasta kokonaisuudesta. *Luovutettujen* julkaisijalla WSOY:llä on hallussaan laaja lehtileikeaineisto Elina Sanaan ja hänen kirjaansa liittyen (WSOY Kirja-arkisto, Porvoo). Aineiston on kerännyt mediaseurantayhtiö Observer (nyk. Cision). Se koostuu useista sadoista uutisista ja muita kirjoituksista valtakunnallisissa, maakunnallisissa ja alueellisissa sanomalehdissä ja aikakauslehdissä. Lisäksi mukana on STT:n uutisia, sähköisen median aineistoa ja YLE:n radio-ohjelmien litteraatioita. WSOY:n leikekokoelmaan kuuluvan aineiston olen merkinnyt alaviitteissä tähdellä (*). Tämä helpottaa lähteiden merkitsemistä alaviitteisiin ja niiden käytön seuraamista.

Olen hyödyntänyt myös Suomen historiaverkko Agricolan nettisivustoa, jonne on koottu laajasti Sanan teokseen liittyvää keskustelua.² Lisäksi olen täydentänyt lähdeaineistoani käymällä läpi Helsingin Sanomien uutisoinnin väliltä marraskuu 2003 maaliskuu 2004 sekä keräämällä aiheeseen liittyvää kansainvälistä uutisointia. Aineistoni avulla on mahdollista luoda varsin kattava kuva käydystä keskustelusta. Niin sanotun suuren yleisön keskustelun yleisönosastopalstoilla ja Internetissä olen rajannut tutkielmani ulkopuolelle. Siihen paneutuminen olisi toisen opinnäytteen veroinen työnsarka.

Elina Sanan *Luovutetut* ja sen ympärillä käyty keskustelu on noteerattu toki jo ennen tätä gradua. Syvällisimmin aihepiiriin on paneutunut Jouni Tilli valtio-opin gradussaan. Hän analysoi *Luovutettujen* aiheuttamaa keskustelua retoriikan tutkimuksen käsitteistön ja metodologian avulla. Hänen tulkinnallinen taustansa on ajopuuteoria ja sitä seuranneet tulkintalinjat. Tilli käsittelee keskustelua kokonaisuutena tarkastellen menneisyyden tulkinnoilla politikointia Kari Palosen polit-typologian kautta. Tutkimustulokseksi Tilli nostaa sen, että ”suomalaiseen menneisyyspolitiikkaan kuuluu edelleen ajopuudeologista ajattelua. – – [J]atkosodan ideologisen taustan – – aiheuttamista valinnoista ja niiden seurauksista ei haluta keskustella avoimesti.”³

Tilli ei kuitenkaan aseta keskustelua ihmislouputuksista laajempaan kontekstiin muiden jatkosodan vähän tutkittujen aiheiden rinnalle eikä aseta aihepiiriä laajempaan kansainväliseen menneisyyden työstämisen kontekstiin. Hänen rajauksensa jättää hyvin tilaa valitsemalleni lähestymiskulmalle.

Heikki Ylikangas on pohtinut Sanan teoksen merkitystä ja käytyä kohua. Nämä kirjoitukset sisältyvät varsinaiseen lähdeaineistooni, joten paneudun niihin tarkemmin tutkielmani sivuilla. Toisaalta ne ovat samalla myös aikaisempaa tutkimusta aiheesta. Historiallisessa Aikakauskirjassa Ylikangas arvioi sitä, onko virallinen historiankirjoitus – eli Ylikankaan tulkinnan mukaan historiantutkimus – vaiennut jatkosodan ikävistä piir-

² Näkökulmia ja reaktioita Elina Sanan *Luovutetut* -kirjaan [sic]. Agricolan tietosanomat. <<http://agricola.utu.fi/tietosanomat/luovutetut/>>. Vierailtu 31.1.2011.

³ Tilli, Jouni: *Luovutuskeskustelu menneisyyspolitiikkana*. Elina Sanan *Luovutetut* jatkosotaan liittyvän historiapolityyn kritiikkinä. Valtio-opin pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto 2006, tiivistelmä.

teistä. Lisäksi hän pohtii sitä, mitkä tekijät ovat vaikuttaneet tutkimuksen suuntautumiseen jatkosodan osalta.⁴

Valtioneuvoston kanslialle tekemässään selvityksessä Ylikangas pohtii syitä Sanan kirjan aiheuttamaan kohuun. Hän tarkastelee akateemisen historiantutkimuksen ja muun historiankirjoituksen (toimittajat, kirjailijat) kohtaamista jatkosota-teeman ympärillä ja laajemminkin. Ylikangas hahmottelee, miksi tutkijat eivät ole kiirehtineet jatkosodan varjopuolien tutkimusta. Hän myös kuvailee kohun laajuutta ja kansainvälisyyttä. Kirjoitus on suppeahko, mutta sisältää hyviä oivalluksia kohun luonteesta.⁵

Tutkimuskirjallisuudessa *Luovutetut*-kohuun viitataan muutamaan otteeseen. Hyvä esimerkki on Eero Kuparisen *Antisemitismin musta kirja*, joka on laaja yleisesitys antisemitismin historiasta. Kyseessä on uudistettu laitos 1990-luvulla ilmestyneestä teoksesta *Aleksandriasta Auschwitziin*. Kuparinen viittaa Elina Sanan teokseen ja Heikki Ylikankaan selvitykseen valtioneuvostolle käsitellessään Suomen osuutta holokaustissa ja suomalais-saksalaista yhteistyötä jatkosodan aikana. Kuparisen näkemyksen mukaan juutalaisten luovutukset Saksalle nousivat laajempaan julkisuuteen vasta Sanan kirjan myötä. Hän ei kuitenkaan analysoi käytyä keskustelua, vaan esittelee oman teoksensa kannalta oleelliset seikat *Luovutetut*-teoksen sisällöstä.⁶

Myös Miika Kallatsa esittelee Elina Sanan käynnistämää kohua lisensiaatintutkimuksensa *Suomen Saksalle luovuttamat sotavangit jatkosodan aikana* johdannossa. Kallatsa käsittelee *Luovutettuja* osana vankiluovutuksia koskevaa aiempaa tutkimusta, eikä juuri analysoi kohua.⁷

Mielenkiintoisen yksityiskohtana voi vielä mainita tietokirjan, jossa Elina Sanasta, *Luovutetut*-teoksen sisällöstä tai kohusta ei mainita sanallakaan. Vuonna 2005 ilmestyneessä *Jatkosodan pikkujättiläisessä* käsitellään kyllä jatkosodan neuvostoliittolaisia sota-

⁴ Ylikangas, Heikki: Muutokset tutkimuksen suuntautumisessa. Historiallinen Aikakauskirja 1/2004 (Ylikangas 2004b).

⁵ Ylikangas, Heikki: Heikki Ylikankaan selvitys valtioneuvoston kanslialle. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2004 (Ylikangas 2004a).

⁶ Kuparinen, Eero: *Antisemitismin musta kirja*. Juutalaisvainojen pitkä historia. 2. tarkistettu laitos. Atena, Jyväskylä 2008, 308–309.

⁷ Kallatsa, Miika: *Suomen Saksalle luovuttamat sotavangit jatkosodan aikana*. Suomen historian lisensiaatintutkimus, Tampereen yliopisto 2009.

vankeja sekä politrukki- ja upseerisotavankeja, mutta nämä artikkelit perustuvat vallan muihin tutkimuksiin. Kirjassa mainitaan vankienvaihto saksalaisten kanssa, mutta vankeja koskevia tarkkoja lukumääriä ei kerrota.⁸ Tämä on ainoa indikaatio siitä, että Elina Sana todella kyseenalaisti aiemmat käsitykset vankienvaihdon ja luovutusten määristä.

1.2 Historiatietoisuudesta historiakuviin – keskeisiä käsitteitä

Seuraavaksi esittelen tutkielmani kannalta tarpeellisia käsitteitä ja niiden taustaa. Nostan tutkielmassani esiin muitakin käsitteitä, mutta niitä avaan kulloisenkin käsittelyluvun yhteydessä.

Historiatietoisuuden urauurtavana määrittelijänä pidetään saksalaista käsitehistorioitsija Reinhart Koselleckia. Vuonna 1979 ilmestyneessä teoksessaan *Vergangene Zukunft* hän kuvailee, kuinka 1700–1800-lukujen taitteessa alkaneen modernisaation myötä ihmisten kokemus- ja odotusmaailmat eriytyivät toisistaan kiihtyvällä vauhdilla. Syntyi historialliseksi tietoisuudeksi kutsuttu ymmärryslottuvuus, jossa menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus asettuivat toisistaan erillisiksi mutta riippuvaisiksi aikatasoiksi. Ihmiset tulivat siis tietoisiksi ajallisesta muutoksesta ja omasta aktiivisesta roolistaan muutoksen tekijöinä.⁹

Pauli Kettunen on kirjoittanut Koselleckiin pohjaten, kuinka historiatietoisuuden kehittyminen loi välttämättömät perustukset historiantutkimuksen kehittymiselle. Kun aiemmin oli puhuttu useista historioista tapahtumia tai henkilöitä koskevana kertomuksina, nyt oli mahdollista tarkastella ‘historiaa sinänsä’.¹⁰

Pilvi Torstin mukaan historiatietoisuus mahdollistaa suuntautumisen ajassa. Menneisyyden tunteminen ja ymmärtäminen auttavat nykyhetken käsittämisessä ja tulevaisuu-

⁸ Kujansuu, Juha: *Jatkosodan neuvostoliittolaiset sotavangit Suomessa*. Teoksessa Leskinen, Jari – Juutilainen Antti (toim.): *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Toinen painos. WSOY, Helsinki 2005; Kujansuu, Juha: *Jatkosodan politrukki- ja upseerisotavangit*. Teoksessa Leskinen, Jari – Juutilainen Antti (toim.): *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Toinen painos. WSOY, Helsinki 2005. Detaljina vielä lisättäköön, että teos voitti vuonna 2005 Tieto-Finlandia-palkinnon.

⁹ Koselleck, Reinhart: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press, New York 2004, 263–275.

¹⁰ Kettunen, Pauli: *Historian poliittisuus ja kansallinen katse*. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2003, 10–11.

denodotuksiin vaikutettaessa. Sekä akateeminen historiantutkimus että historiakulttuuri vaikuttavat historialliseen tietoisuuteen sen kautta, mitä muistetaan.¹¹ Sirkka Ahonen taas on määritellyt historiatietoisuuden menneisyyden selittämisen ja tulevaisuudenodosten yhteydeksi.¹²

Myös *historiakulttuurin ja historianpolitiikan* juuret johtavat Saksaan. Länsi-Saksassa käytiin 1980-luvulla pitkään vellonut julkinen keskustelu kansankunnan vaikeasta suhteesta omaan historiaansa ja erityisesti kolmannen valtakunnan juutalaisvainoihin. Tämä niin sanottu suuri historioitsijakiista (Historikerstreit) sai lähtölaukauksensa kesällä 1986, kun filosofi Jürgen Habermas arvosteli nimekkäitä konservatiivisia historiantutkijoita natsimenneisyyden vähättelystä. Keskustelun kiivain vaihe kesti vuoden. Koskaan aiemmin saksalaiset historiantutkijat eivät olleet puineet Hitlerin varjostamaa menneisyyttään niin laajasti ja intensiivisesti. Debatin myötä käyttöön vakiintui käsitteistöä, jolla kuvattiin menneisyysuhteen poliittisuutta sekä historian julkista ja poliittista käyttöä.¹³

Jürgen Habermasin käyttämien käsitteiden – historiapolitiikka ja ”historian julkinen käyttö” – lisäksi voidaan puhua myös *menneisyyspolitiikasta* (Vergangeheistpolitik). Norbert Frein käyttämä käsite kuvaa kaikki niitä tekoja, päätöksiä ja kannanottoja, joilla menneisyyttä yritetään tilittää ja purkaa siihen liittyviä traumoja.¹⁴

Historiakulttuuri (Geschichtskultur) on kulttuurin alue, jolla ihmiset kohtaavat menneisyyden ja tekevät tiliä sen kanssa. Se pitää sisällään kaikki ne ”mekanismit ja areenat, joilla menneisyyttä koskevaa tietoa voidaan yhteiskunnassa tuottaa, välittää, esittää, kokea ja käyttää”.¹⁵ Historia välittyy tietoisuuteemme kulttuurisen ja poliittisen julkisuuden kautta. Historiakulttuuri on alituisesti muuttuva ilmiö, ”osa kulloinkin vallitse-

¹¹ Torsti, Pilvi: *Divergent stories, convergent attitudes: a study on the presence of history, history text-books, and the thinking of youth in post-war Bosnia and Herzegovina*. Taifuuni, Helsinki 2003. <<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/val/yhtei/vk/torsti/>>, 50, 52.

¹² Ahonen, Sirkka: *Historiallinen identiteetti tutkimuskohteena*. Tieteessä tapahtuu 2/1999. <<http://www.tieteessatapahtuu.fi/992/ahonen.htm>>.

¹³ Hentilä, Seppo: *Historiapoliitiikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö*. Teoksessa Kalela, Jorma – Lindroos, Ilari (toim.): *Jokapäiväinen historia*. SKS, Helsinki 2001, 31–34; Hentilä, Seppo: *Jaettu Saksa, jaettu historia. Kylmä historiasota 1945–1990*. SHS, Helsinki 1994, 269–279.

¹⁴ Hentilä, Seppo: *Historian julkinen käyttö*. Tieteessä tapahtuu 5/1998 <<http://www.tieteessatapahtuu.fi/985/hentila.htm>>.

¹⁵ Hentilä 2001, 32.

vaa – – ajanhenkeä.”¹⁶ Historiakeskustelun sävyt heijastavat omaa aikaamme, se käydään tämän päivän arvoilla ja asenteilla. Kiistelyt historiasta ovat osa tällä hetkellä valitsevaa poliittista kulttuuria.¹⁷ Seppo Hentilä on esittänyt historiakulttuurin tietynlaisena demokratian mittatikkuna: ”Kuta vakaampi demokratia on, sitä avoimempi, keskusteluvampi ja kriittisempi on historiakulttuuri, ja sitä paremmin se kykenee sietämään erimielisyyksiä.”¹⁸

Sirkka Ahosen mukaan historiakulttuuri on avoimemmin ja laajemmin dialogista kuin historian tutkimus. Historiakulttuurin eri tuotteiden elinkaari riippuu voimakkaasti siitä, millaisen tarttumapinnan ne saavat ihmisten mielissä. Ne ovat vahvemmassa vuorovaikutuksessa yhteisön kanssa kuin historiatieteen esitykset.¹⁹

Tekee mieli kysyä, onko historian tutkimuksen irrottaminen historiakulttuurista mielekästä. Tämän erotuksen tekee kuitenkin myös Hannu Salmi. Hänen mukaansa historiakulttuuri-käsitteen taustalla on se fakta, että historialliset merkitykset eivät ole tutkijoiden ulottuvissa. Tutkimukset ja tutkijoiden puheenvuorot muodostavat vain pienen osan menneisyyteen liittyvästä tiedosta ja tietoisuudesta.²⁰

Seppo Hentilän lisäksi *historiapoliittikka*-käsitteen (Geschichtspolitik) merkitystä on analysoinut Pilvi Torsti. Hän yhtyy Hentilän näkemykseen historiapoliittisen toiminnan tarkoituksellisuudesta. Yhtäältä tarkoituksellisuus merkitsee tietoista toimintaa, jossa historiaa tulkitaan, ‘väännetään ja käännetään’, halutulla tavalla. Toisaalta historiaan vedotaan ja sitä käytetään vaikkapa poliittisten puheenvuorojen selkänäojana ilman, että toimijat varsinaisesti hahmottaisivat tekevänsä historiapoliittikkaa. Tutkijan kannalta kiinnostavaa on siis pohtia historian julkisen tai poliittisen käytön motiiveja, jotka voivat olla joko tiedostettuja tai tiedostamattomia.²¹

¹⁶ Hentilä 1994, 13.

¹⁷ Hentilä, Seppo: Miksi Suomessa haisee yhä DDR:ltä? Teoksessa Löfström, Jan et al. (toim.): *Esseitä historiallis-yhteiskunnallisesta kasvatuksesta. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja koulutuskeskuksen tutkimuksia 2*, Helsinki 2004, 225.

¹⁸ Hentilä 1998.

¹⁹ Ahonen, Sirkka: *Historia – sittenkin tuomari?* Historiallinen Aikakauskirja 2/2004, 228.

²⁰ Salmi, Hannu: *Menneisyyskokemuksesta hyödykkeisiin – historiakulttuurin muodot.* Teoksessa Kalela, Jorma – Lindroos, Ilari (toim.): *Jokapäiväinen historia.* SKS, Helsinki 2001, 134.

²¹ Torsti, Pilvi: *Historiapoliittikkaa tutkimaan. Historian poliittisen käytön typologian kehittelyä.* *Kasvatus & Aika* 2/2008, 62. Torsti on ryhmitellyt historiapoliittikan kuuteen kategoriaan: koulun historianopetus, julkinen historiakulttuuri, historiaa koskevat julkaisut eri foorumeilla populaareista tieteellisiin, kansain-

Väitöskirjassaan Torsti on hahmotellut historiatietoisuuden, historiakulttuurin ja historiapolitiikan kolmiyhteyttä. Hän korostaa, että käsitteitä ei voi eristää toisistaan, vaan ne voidaan ennemminkin nähdä eri näkökulmia samaan ilmiöön. Torstin mukaan historiapolitiikan suhde historiatietoisuuteen ja historiakulttuuriin on ikään kuin alisteinen. Historiapolitiikka pyrkii käyttämään erilaisia historiasuhteen muotoja hyväkseen poliittisiin tarkoituksiin.²²

Historiakäsitykset ovat historian käytön foorumeita ohjaavia ja aktivoivia arvostuksia, ne voivat olla myös tiedostamattomia ja passiivisia.²³ Seppo Hentilä muistuttaa, että länsimaisissa demokratioissa ei ole yhtä oikeaa historiankäsitystä, vaan useita tulkintoja, jotka kilpailevat keskenään. Hänen mukaansa usein voidaan kuitenkin puhua vallitsevasta historiakäsityksestä, jota myös tutkijoiden enemmistö tieteellisin perustein kannattaa.²⁴ Torstin näkemyksen mukaan historiakäsitykset ovat yksilöllisiä tai kollektiivisia mielikuvia menneisyydestä ja samalla historiatietoisuuden rakennuspalikoita.²⁵

Historiakuva on sisällöllisesti lähellä historiakäsitystä. Katja-Maria Miettunen on väitöskirjassaan *Menneisyys ja historiakuva* pohtinut monipuolisesti kyseistä käsitettä. Hänen mukaansa historiakuva tarkoittaa kokonaiskäsitystä siitä, millainen jokin mennyt asia tai ajanjakso oli. ”Se on menneisyydestä tehtyjen kertomusten valikoitujen piirteiden avulla luotu kuva menneisyydestä ja sen merkityksellisyydestä.” Miettusen mukaan historiakuvia rakennetaan erilaisilla foorumeilla ja tähän työhön osallistuvat niin aikalaiset kuin historiantutkijat. Historiakuvat eivät siis muodostu sattumalta, vaan ”niiden taustalla on aktiivisia toimijoita omine motiiveineen”.²⁶

Historiakuvat ovat siis aktiivisen toiminnan eli historiapolitiikan kohteita. Miettusen mainitsemien historiantutkijoiden ja aikalaisten lisäksi historiakuvan rakentamiseen

välisen ja kansallisten laillisten toimijoiden päätökset, eri yhteiskunnallisten tahojen puheet ja kommentit sekä historiaan kohdistuvat erityistutkimukset, seminaarit ja konferenssit.

²² Torsti 2003, 46, 53.

²³ Hentilä 2001, 33.

²⁴ Hentilä 2001, 30.

²⁵ Torsti 2003, 51.

²⁶ Miettunen, Katja-Maria: *Menneisyys ja historiakuva*. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona. SKS, Helsinki 2009, 11.

voivat osallistua muutkin. Mielestäni näiden rinnalle pitäisi nostaa kaikki tahot ja henkilöt, jotka tekevät historiasta esityksiä.

Omassa tutkimuksessaan Miettunen on päätenyt korostamaan erilaisten kertomusten roolia historiakuvien rakentamisessa. Kertomusten yhdistämisestä syntyy tarina menneisyydestä.²⁷ Miettusen mukaan historiakuvia tutkittaessa oleellista ei ole se, mitä menneisyydessä oikeasti tapahtui, vaan myös se, mitä uskotaan tapahtuneen.²⁸

Historiakuvan kanssa samaan perhepotrettiin kuuluu myös *historiantulkinta*. Esimerkiksi Jorma Kalela käyttää käsitteitä historiakuva ja historiantulkinta kutakuinkin toistensa synonyymeinä.²⁹ Edellä Seppo Hentilä jo rinnasti historiakäsityksen ja historiantulkinnan. Omassa tutkielmassani käytän pääsääntöisesti käsitteitä *historiakuva* ja *historiantulkinta* kuvaamaan erilaisia kokonaisnäkömisiä jatkosodan tapahtumista ja niiden merkityksellisyydestä.

George Orwellin klassikoksi muotoutunut lausepari menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden suhteesta ja sen hallinnasta sitoo esittelemieni käsitteiden sisällöt yhteen. Historiatietoisuus avaa jännitteen menneen ja tulevan välille. Tulevaisuuden odotuksia rakennetaan historian opetusten ja kokemusten varaan. Historiakuvista ei kuitenkaan vallitse yksimielisyyttä, vaan historiapoliittisin keinoin pyritään nykyhetkessä vaikuttamaan siihen, mikä tulkinta menneisyydestä on dominoiva.

*Who controls the past, controls the future:
who controls the present controls the past.*³⁰

²⁷ Miettunen 2009, 18.

²⁸ Miettunen 2009, 11.

²⁹ Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki 2000, passim.

³⁰ Orwell, George: 1984. New American Library, New York 1981 [1949], 35.

2 KOHU *LUOVUTETUISTA*

2.1 Journalistinen dokumenttikirja haastaa akateemisen historiankirjoituksen

Elina Sanan *Luovutetut* on myynyt viisi painosta loppuun, ja sen painosmäärä on ylittänyt kymmenentuhannen kirjan rajapyykin.³¹ Se on ollut selvästi keskimääräistä suosittu tietokirja, mikä kohun laajuuden huomioiden ole mikään ihme. Kansallisbiografian mukaan kirja ”pölytti suomalaista historian tutkimusta” poikkeuksellisella tavalla³². Kohun lähtökohdan hahmottamiseksi on syytä hieman paneutua siihen, mistä kirjassa on kysymys, ja millainen henkilö sen on kirjoittanut.

Elina Sana (s. 1947, os. Kolkkala, ent. Suominen) on työskennellyt vapaana toimittajana ja tutkijana. Häntä voidaan luonnehtia kehitys- ja tasa-arvokysymyksiin perehtyneeksi ihmisoikeusaktivistiksi. Kansallisbiografian pienoiselämäkerrassa Esa Aallas kuvailee häntä arkojen aiheiden sinnikkääksi ja kantaottavaksi tutkijaksi. Sana on koulutukseltaan humanististen tieteiden kandidaatti (Helsingin yliopisto 1969) ja yhteiskuntatieteiden maisteri (Tampereen yliopisto 1972).³³

Luovutetut käsittelee jatkosodan aikaisia siviili- ja sotavankiluovutuksia Suomesta saksalaisille. Sana pohjustaa teemaa kertaamalla laajasti suomalaisten kommunistien toimintaa 1920–30-luvuilla, vankienvaihdon perinnettä ja jatkosodan syttymistä. Merkittävässä roolissa ovat luovutettujen ihmisten elämäkerrat, jotka muodostavat kirjan rungon.³⁴ Itse luovutustapahtumia, niiden syitä ja tavoitteita sekä niihin liittyntä viranomaispäätöksentekoa Sana tutkii kahtena eri kokonaisuutena, ns. poliisilinjan ja sotilaslinjan luovutuksina. Kirjan lopussa tekijä esittelee totuuskomissioiden toimintaa ja pohtii sellaisen tarpeellisuutta Suomessa.

³¹ Tieto saatu WSOY Kirja-arkiston Tarja Ikoselta 18.1.2010. Kirjasta ei toistaiseksi ole otettu uutta painosta.

³² Kansallisbiografia II. Biografiakeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <<http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/9758/>>. Vierailtu 21.1.2010.

³³ Kansallisbiografia II.

³⁴ Sana, Elina: *Luovutetut*. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle. WSOY, Helsinki 2003 (Sana 2003), takakansiteksti.

Riipaisevien elämäntarinoiden ohella *Luovutettujen* keskeistä sisältöä on luovutusten laajuuden selvittäminen. Poliisilinjan kautta ainakin 129 siviiliä luovutettiin saksalaisille. Heistä osa oli juutalaisia. Valtiollisen poliisin (Valpo) Gestapolle luovuttamista ihmisistä ainakin osa päätyi Auschwitziin ja muille keskitysleireille.³⁵

Suomi ja Saksa olivat sopineet sotavankien vaihdosta ”mies miestä vastaan”. Tämän pohjalta saksalaisten käsiin päätyi vähintään 2 829 suomalaisten ottamaa puna-armeijan sotavankia ja siviili-internoitua. Poliittisia ja juutalaisia sotavankeja näistä oli 525, tästä joukosta Sana uskoo – aiempaan tutkimukseen viitaten – 74 olleen juutalaisia. Suomalaiset saivat vaihdossa saksalaisilta 2 181 suomalaista tai suomensukuista sotavankia. Sanan tutkimuksen perusteella muutamat saksalaisille luovutetut vangit todennäköisesti ammuttiin saman tien. Sana ei ole pystynyt selvittämään asiaa perusteellisesti, mutta hän pitää poliittisten ja juutalaisten sotavankien kohtaloa Hitlerin komissaarien teloituskäskyn ja juutalaisten joukkotuhon valossa lohduttomana. Hän korostaa luovutusten ongelmallisuutta ihmisoikeuksien näkökulmasta. Hänen tulkintansa mukaan jatkosodan aikaisten kansainvälisten sopimusten mukaan vankien luovuttaminen toiseen sotaan käyvään maahan oli käytännössä kiellettyä.³⁶

Luovutetut ei ole ensimmäinen kirja, jossa Sana selvittää ihmisten kohtaloita jatkosodan pyörteissä. Hän julkaisi jo vuonna 1979 Valtion tiedonjulkistamispalkinnon saaneen teoksen *Kuolemanlaiva S/S Höhenhorn – Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa* (tuolloin tekijänimellä Elina Suominen). Teoksen uusintapainoksen esipuheessa Sana toteaa, että *Kuolemanlaiva* ja *Luovutetut* muodostavat yhdessä kolmiosaisen kertomuksen Suomesta toisen maailmansodan aikana Saksan Gestapolle luovutetuista ihmisistä.³⁷

Puhuttelevuuden, kiinnostavuuden ja tiedollisen annin kääntöpuolena *Luovutetuissa* on puutteensa. Teoksen otsikko on jossakin määrin harhaanjohtava, koska kirjassa kuvatut luovutukset tehtiin Gestapon ohella myös Saksan sotilasviranomaisille. Luovutusten

³⁵ Sana 2003, 256, 294.

³⁶ Sana 2003, 317–320, 337, 341, 353, 356–365, 386.

³⁷ Sana, Elina: *Kuolemanlaiva S/S Höhenhorn. Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa*. WSOY, Helsinki 2004 [1979, tekijänimellä Elina Suominen] (Sana 2004b), esipuhe. Sanan kertomus muodostuu Valpon kautta luovutettujen keskieurooppalaisten juutalaispakolaisten ja muiden luovutettujen siviilihenkilöiden tarinoista sekä armeijan kautta luovutettujen sotavankien tarinasta.

käsittelyyn Sana pääsee vasta laajojen taustalukujen jälkeen. Taustoitukset kertaavat yleisesti hyvin tunnettuja teemoja, eivätkä esitele juurikaan uusia näkökulmia. Kirjassa on myös paljon toistoa, ja editointi on jäänyt puolitiehen.

Kirjan yksi merkittävimmistä heikkouksista liittyy lähteiden käyttöön. Normaalit lähdeviitteet puuttuvat kokonaan, ja tekstissä on useita suoria lainauksia ilman viittausta lähteeseen. Sana toistuvasti mainitsee asioiden perustuvan johonkin suomalaiseen arkistoon tai tutkimukseen, mutta ei tarkenna mihin. Normaalisti lähdeapparaatti mahdollistaa tietojen todenperäisyyden tarkistamisen, tutkimuksen toistettavuuden sekä kirjoittajan päättelyprosessin seuraamisen ja arvioimisen. Sanan kirjan osalta tämä kaikki on miltei mahdotonta. Teoksessa on kuitenkin laaja lähdeluettelo, jossa on eritelty esimerkiksi arkistolähteet, haastattelut ja kirjallisuus.

Sanalla on kirjassaan selkeä viesti. Takakansiteksti lupaa kirjan valottavan ”perusteellisesti aihetta, josta virallinen historiankirjoitus edelleen vaikenee”. Sana on halunnut kirjoittaa ”hävienneiden historiaa”³⁸ ja pyrkii löytämään ”ns. historiallisen totuuden”³⁹. Sana haluaa sanoutua irti historiantutkimuksessa vallalla olevasta ”eräänlaisesta suhteellisuusteoriasta”, jonka mukaan historia muodostuu tiedon ja näkökulmien kerrostumisesta.⁴⁰

Kirjan ilmestymisen jälkeen Sana kertasi kirjansa keskeisintä sisältöä haastatteluissa. Hänen mukaansa Suomen itsenäisyyden hinnaksi pitää laskea kaatuneiden rinnalla myös muut kuolleet. ”Kirjani ehkä tärkein viesti on kertoa – selviytymistaistelusta, jota käytiin monella rintamalla.”⁴¹ Tärkeäksi tavoitteekseen Sana mainitsee ihmisluovutusten saattamisen ”tavallisen kansan tietoon” ja osaksi koulujen historianopetusta.⁴²

Sanan mielestä hänen esittämiensä tutkimustulosten jälkeen on tarvetta selvittää myös ”Suomen erityinen suhde” juutalaisten joukkotuhoon.⁴³ Hän ei kuitenkaan ole halunnut ensisijaisesti arvioida suomalaisten syyllisyyttä, vaan kertoa, mitä tapahtui.

³⁸ Sana 2003, 412.

³⁹ Sana 2003, 355.

⁴⁰ Sana 2003, 412.

⁴¹ Suomen Kuvalehti 48/2003 (28.11.2003).

⁴² Hufvudstadsbladet (HBL) 11.11.2003*, käännös tekijän.

⁴³ Sana 2003, 407

Pohdinnat hän jättää osin lukijalle: ”– – [I]hmiset voivat itse päätellä, että kuinka paljon tämä lisää meidän osuuttamme holokaustiin.”⁴⁴

Sanan halu tehdä oikeutta kärsineille ihmisille johtaa välillä moralisoivaan sävyyn. Hän ei aina kykene pysyttelemään objektiivisena, vaan etsii vastuullisia ja vihjailee ilman kunnollista näyttöä. Sana ei ole tutkimuksensa aikana löytänyt vastauksia useaan keskeiseen kysymykseen ja tyytyy siksi usein spekuloidaan ja jossittelemaan tapahtumilla. Sanan tapa käyttää lähteitä ja aiempaa tutkimusta jättää lukijan usein neuvottomuuden tilaan: teoksessa esitettyjen tulkintojen pitävyyttä on vaikea arvioida Sanan puutteellisen lähdekritiikin vuoksi. Uskottavuutta vähentää myös edellä mainittu ajoittainen tendenssimäisyys, asenteellisuus.

Elina Sana luonnehtii itse *Luovutettuja* ”journalistiseksi dokumenttikirjaksi”, joka on pitkäaikaisen ”tutkijaharrastuksen tulos” ja suunnattu kaikille temasta kiinnostuneille.⁴⁵ Hän on koonnut käyttämänsä lähdeaineiston 24 vuoden aikana erilaisista tiedonsirpaleista. Teos ei siis ole tieteellinen historiantutkimus. Kirjalla kuitenkin on vahva yhteys tutkimukseen. Johdannossa Sana toteaa Suomen historiankirjoituksen jääneen kesken luovutettujen ihmisten osalta⁴⁶. Hän on siis tietoisesti mielessä ryhtynyt paikkaamaan havaitsemaansa historiankirjoituksen ”aukkoa”.

Myös kirjan rakenne muistuttaa suuresti tieteellisen tutkimuksen muotoa. Johdannossa Sana käy läpi aiheeseen liittyvää aiempaa tutkimusta ja historiankirjoitusta ja osoittaa niissä puutteita. Hän asettaa tutkimuskysymyksiä ja tekee hypoteeseja, joihin hän pyrkii vastaamaan tutkimuksen edetessä. Lopussa hän hahmottelee mahdollisia suuntia jatko-tutkimukselle. Tiivis yhteenvedo tutkimuksen tuloksista ja hypoteesien osuvuudesta kuitenkin puuttuu.

Työtapaansa Sana luonnehtii ”eräänlaiseksi mikrohistorialliseksi tutkimusotteeksi”; hän on halunnut kirjoittaa kertomuksensa ‘alhaalta päin’ ja antaa tutkimiansa ihmisten oman

⁴⁴ Kansan Uutiset (KU) Viikkolehti 14.11.2003*.

⁴⁵ Sana 2003, 11.

⁴⁶ Sana 2003, 17–18.

äänen kuulua. Lisäksi hän on näiden ihmisten kohtaloita selittääkseen joutunut selvittämään luovutusten yleisiä taustoja, ‘makrohistoriaa’.⁴⁷

Luovutettujen luokittelu on vaikeaa. Laajassa mielessä kyseessä on tutkimus. Itse luokittelen teoksen historiaa käsitteleväksi tietokirjaksi.

Miksi Sana ei tehnyt käsittelemästään aiheesta täysiveristä akateemista historiantutkimusta, esimerkiksi väitöskirjaa? Keskeisimpänä syynä on mitä ilmeisimmin ollut taloudellisten ja ajallisten resurssien puute. Sana viittaa jo teoksessaan, että hänellä on ollut rajalliset mahdollisuudet keskittyä aiheeseen.⁴⁸ Hän palasi kysymykseen myöhemmissä puheenvuoroissaan. Hänellä ei ole Aamulehden haastattelun mukaan ollut rahallisia, ajallisia eikä aina teknisiä mahdollisuuksia ”täysin tieteellisen tutkimuksen tekoon”. Samasta syystä Sana jätti tietoisesti lähdeviitteet pois – vastoin alkuperäistä tavoitettaan.⁴⁹

Tutkivan journalismin yhdistyksen seminaarissa helmikuussa 2004 Sana totesi, ettei hän kirjoittanut *Luovutettuja* osoittaakseen omaa oppineisuuttaan, vaan kertoakseen unohdettujen ihmisten historian. Hänen keräämänsä elämäntarinat eivät olisi päässeet väitöskirjan muodossa esille, koska hän olisi joutunut seuraamaan ulkopuolelta pakotettuja muotoja. Yhteiskuntatieteiden maisteri ei myöskään halunnut tavoitella akateemisia titteleitä niiden itseisarvon takia: ”Kukaan ei ole uskottavampi vain sen vuoksi, että on tohtori.”⁵⁰

2.2 Poikkeuksellinen historiakeskustelu

2.2.1 Ei kahdeksan, vaan kolmetuhatta

Pyhäinpäivänä 1.11.2003 Helsingin Sanomien Sunnuntai-osiassa oli kolmossivun kattava ennakkojuttu pian julkaistavan kirjan tiedoista. Tutkijan haastattelua ja kirjan esitte-

⁴⁷ Sana 2003, 412–413.

⁴⁸ Sana 2003, 411.

⁴⁹ Aamulehti (AL) 8.1.2004*.

⁵⁰ Journalisti 4/2004 (20.2.2004)*.

lyä oli valmisteltu miltei vuosi, ja toimittaja Unto Hämäläinen oli päässyt tutustumaan tutkimukseen ja sen lähdeaineistoon. Kokeneena lehtimiehenä Hämäläinen ennakoi, että tutkimustulokset aiheuttaisivat Suomessa ”melkoisen kohun”.⁵¹

Elina Sanan *Luovutetut* sai siis laajaa näkyvyyttä Helsingin Sanomissa reilu viikko ennen julkaisupäivää. Sanan haastatteluun ja kirjan antiin perustuva artikkeli on otsikoitu taitavasti: ”Enemmän kuin ne kahdeksan”. Otsikko viittaa vakiintuneeseen käsitykseen saksalaisille jatkosodassa luovutettujen juutalaispakolaisten lukumäärästä. Ingressissä todetaan, että ”Suomen osuus holokaustista oli paljon suurempi kuin tähän asti on myönnetty”. Artikkelin kertoo Sanan kirjan keskeisen viestin: jatkosodan aikana Suomesta luovutettiin Saksaan 3 000 ‘vierasmaalaista’. Tämän vuoksi jatkosodan myönteinen kuva on saamassa särön. Jutussa kerrataan myös Elina Sanan ympärillä käytyä syksyn 1979 *Kuolemanlaiva*-kohua.⁵²

Helsingin Sanomien näkyvä juttu loi odotuksia kirjan julkaisun aattona ja määritteli käytävän keskustelun raameja. Artikkelin otsikko ja ingressi rakentavat vahvan linkin Sanan kirjan ja holokaustin välille, vaikka itse juttutekstissä juutalaisten joukkotuhoon ei erityisesti keskitytäkään. Sanan haastattelu korostaa tutkimustulosten uutuutta ja hätkähdyttävyyttä. Samalla luodaan jatkumoa *Kuolemanlaivan* ja *Luovutettujen* välille; sama henkilö on toistamiseen haastamassa suomalaisen historiankirjoituksen.

Iltalehti tarttui paria päivää myöhemmin herkulliseen aiheeseen kyselemällä, onko Sanan esittämä tieto todella uutta. Lehti rakensi mielenkiintoa herättävää vastakkainasettelua. Sanan tutkimustuloksia kommentoivat dosentti Hannu Rautkallio ja ulkoministeriön tutkija Jussi Pekkarinen. Lehdessä Rautkallio toteaa, että asiassa ei ole mitään uutta. Hänen mukaansa tutkimuksella halutaan ”– – tehdä väkisin holokaustia Suomeen – –”.⁵³

Luovutetut julkaistiin suuren mielenkiinnon saattamana maanantaina 10.11. Heti tuoreeltaan Suomen Tietotoimisto uutisoi kirjasta usean jutun voimin ja Sanaa haastateltiin

⁵¹ Helsingin Sanomat (HS) 30.11.2003*.

⁵² HS 1.11.2003*.

⁵³ Iltalehti 3.11.2003*.

muun muassa Ylen Päivän peilissä.⁵⁴ Seuraavana päivänä lukuisat sanomalehdet raportoivat julkaisutilaisuuden ja Sanan tietokirjan antia. Viikon sisällä tästä ilmestyi useisiin kymmeneen kohoava määrä uutisia, pääkirjoituksia ja kolumneja.

Kirjan vastaanotto tiedotusvälineissä oli myönteinen. Uutisointi kertasi tuloksia, joiden mukaan Suomesta luovutettiin miltei 3 000 ihmistä Gestapolle. Uudeksi tiedoksi katsottiin nimenomaan sotavankien luovuttaminen Saksaan, eikä teosta ollut syytä epäillä ikävästä sisällöstään huolimatta.⁵⁵ Hufvudstadsbladet tosin huomioi kirjan aiheuttaman kritiikin mahdollisuuden. Lehden mukaan kirjan julkistamistilaisuudessa takarivin ”– vanhempien miesten keskuudesta kuului pahaenteistä jylinää.”⁵⁶

Monessa lehtijutussa Sanan tutkimuksen katsottiin osoittavan, että suomalaisten rooli saksalaisten rinnalla oli julmempi ja laajempi kuin tähän asti on myönnetty, ja aiempi käsitys saksalaisten painostuksen välttämisestä joutaa nyt romukoppaan.⁵⁷

Sanan korostettiin tarttuneen rohkeasti vaikeaan aiheeseen.⁵⁸ Samalla ihmeteltiin, miksi luovutuksia ei ole aiemmin tutkittu ja tuotu suuren yleisön tietoon.⁵⁹ Toisaalta kirjassa nähtiin myös puutteita. Ilta-Sanomien mukaan Sanan ehdottamat jatkotutkimusaiheet osoittavat, ”– ettei Sanan sana välttämättä ole muuttumaton totuus.”⁶⁰

Ensimmäinen kirja-arvostelu ilmestyi heti kirjan julkaisua seuraavana päivänä. Max Jakobson suhtautuu Helsingin Sanomissa *Luovutettuihin* myönteisesti, vaikka löytääkin siitä pieniä puutteita. Hänen mukaansa kirja tarjoaa hedelmällistä uutta näkökulmaa sotavuosien varjopuoliin. ”Elina Sanan kirja paljastaa, että ihmisoikeuksia ei siihen aikaan kunnioitettu. Mutta omia kansalaisia puolustettiin.”⁶¹

⁵⁴ Suomen Tietotoimisto (STT) 10.11.2003* (STT:n uutinen julkaistiin mm. Pohjalaisessa (PHJL) 11.11.* ja Satakunnan Kansassa (SK) 11.11.*); YLE Radio 1 Päivän peili 10.11.2003 klo 17 ”Elina Sana tuulettaa jatkosodan historiaa”. Observerin tekemä litteraatio radio-ohjelmasta (kopio tekijän hallussa)*.

⁵⁵ Esim. KU Viikkoliite 14.11.2003*; Länsi-Suomi (LSU) 16.11.2003, Historiasta löytyy edelleen yllätyksiä*.

⁵⁶ HBL 11.11.2003*, käänös tekijän.

⁵⁷ YLE Radio 1 10.11.2003*; Suomenmaa (SM) 11.11.2003*.

⁵⁸ Ilta-Sanomien 12.11.2003, Kahden diktatuurin pelinappulana*.

⁵⁹ Esim. Kainuun Sanomat (KN) 12.11.2003, Ettei avutonta käännytettäisi*; LSU 16.11.2003, Historiasta löytyy edelleen yllätyksiä*.

⁶⁰ Ilta-Sanomien 12.11.2003, Kahden diktatuurin pelinappulana*.

⁶¹ Jakobson, Max: Säälimätöntä peliä ihmisluovutuksilla. Helsingin Sanomat 11.11.2003* (Jakobson 2003a*).

Jakobsonin arvion kainalojutussa kerrotaan, että *Luovutetut* on herättänyt suurta kiinnostusta ulkomailla. Haastattelussa Elina Sana kertoo olevansa yllättynyt ulkomaalaisten uutistoimistojen ja lehtien kiinnostuksesta. Hän on antanut jo toistakymmentä haastattelua ja jonossa on lisää.⁶² Helsingin Sanomat julkaisi englanninkielisessä verkkoversiossaan 4.11. Unto Hämäläisen tekemän Sanan haastattelun. Tämä mahdollisti aihepiirin ja keskustelun seuraamisen myös suomea taitamattomille.⁶³

Suomen historian kohtalonhetkiin kohdistuvan tutkimusaiheen tiimoilta toimittajat halusivat näkemyksiä myös akateemisilta historiantutkijoilta. Tuskin kukaan oli vielä ehtinyt lukea kirjaa, kun media jo penäsi nopeita kommentteja.⁶⁴ Harva kuitenkaan sivuutti tarjottua mediahuomiota. Jukka Kekkonen kommentoi Sanan osuneen kirjallaan ”arkaan aiheeseen”⁶⁵. Henrik Meinander arvioi tutkimuksen mielenkiintoiseksi, mutta tieteellisesti kestävämmäksi. Myös Heikki Ylikangas piti tietoja kiinnostavina. Hän tosin korosti haluavansa lukea kirjan ennen tarkempaa kommentointia.⁶⁶

2.2.2 Myllykirje ulkomailta

Luovutettujen julkaisua seurannut vireä uutisointi ja keskustelu olivat vasta alkusoittoa orastavalle kohulle. Todellinen uutispommi putosi tiistaina 18.11.2003, kun kansainvälisesti toimiva, yhdysvaltalainen Simon Wiesenthal -keskus (Simon Wiesenthal Center, SWC) lähetti tasavallan presidentti Tarja Haloselle selvityspyynnön jatkosodan aikaisiin ihmislouvuksiin liittyen.

Kirjeessään keskus viittasi Elina Sanan paljastamiin tietoihin luovutetuista puna-armeijan sotavangeista ja mahdollisista juutalaisista heidän joukossaan. Wiesenthal-keskus vaati täydellistä tutkimusta natsi-Saksalle tehdyistä luovutuksista sekä niihin syyllistyneiden selvittämistä ja saattamista Suomessa oikeuden eteen. Keskuksen Israe-

⁶² HS 11.11.2003*.

⁶³ HS International Edition 4.11.2003. <<http://www2.hs.fi/english/archive/news.asp?id=20031104IE14>>. Vierailtu 7.1.2010; ks. Süddeutsche Zeitung 7.11.2003.

⁶⁴ Meinander, Henrik: Intressant men bristfällig. Hufvudstadsbladet 14.12.2003*. Meinander kertoo joutuneensa juuri kyseisen kaltaiseen tilanteeseen.

⁶⁵ STT 10.11.2003*.

⁶⁶ HBL 11.11.2003*.

lin-osaston johtaja, tohtori Efraim Zuroff vetosi Haloseen, jotta tämä käynnistäisi välttämättömät – vaikkakin varmasti kipeät – toimenpiteet luovutusten selvittämiseksi.⁶⁷

Wiesenthal-keskuksen selvityspyyntö pakotti Suomen valtiojohdon historiapoliittiseen manööveriin. Helsingin Sanomien mukaan sisäministeri Kari Rajamäki (sd.) oli vielä tiistai-iltana arvioinut Nelosen uutisille, että selvityksen saattaisi tehdä suojelupoliisi.⁶⁸ Seuraavana päivänä tasavallan presidentti Tarja Halonen ja pääministeri Matti Vanhanen (kesk.) kävivät kirjeen pohjalta keskustelun ja sopivat, että hallitus hoitaa asian.⁶⁹ Valtioneuvoston kansliassa päädyttiin pyytämään emeritusprofessori Heikki Ylikangasta tekemään selvityksen Simon Wiesenthal -keskuksen lähettämän kirjeen johdosta. Tavoitteena oli ” – saada informaatiota harkittaessa mahdollisia jatkotoimia.” Aikaa Ylikankaalle annettiin tammikuun loppuun saakka.⁷⁰

Ulkomainen selvityspyyntö sai myös kansanedustajat liikkeelle. Ulla Anttila (vihr.) ja 16 muuta kansanedustajaa päättivät vauhdittaa hallitusta kirjallisella kysymyksellä. He halusivat tietää, ”[m]ihin toimiin hallitus aikoo ryhtyä, että n. 3 000:n Suomesta natsi-Saksaan luovutetun henkilön kohtalo sekä luovutuksiin johtaneet poliittiset päätökset selvitetään”. Pääministeri Vanhanen vastasi kysymykseen jo 25. marraskuuta: tasavallan presidentti on informoinut Wiesenthal-keskusta 20.11.2003 lähetetyllä vastauskirjeellään hallituksen toimenpiteistä ja korostanut selvitettävän asian tärkeyttä.⁷¹

Myös kristillisdemokraattien eduskuntaryhmä ennätti vedota hallitukseen ja presidenttiin, että luovutuksista tehtäisiin selvitys.⁷² Toimittaja Unto Hämäläinen huomautti

⁶⁷ Simon Wiesenthal Center (SWC), lehdistötiedote 18.11.2003, Wiesenthal Center Calls for Full Investigation of Finnish Deportations to Nazi Germany and Punishment of Those Responsible (kopio tekijän hallussa). Tiedote löytyy myös Internetistä:

<<http://www.wiesenthal.com/site/apps/s/content.asp?c=lsKWLbPJLnF&b=4442915&ct=5850557>>.

⁶⁸ HS 19.11.2003.

⁶⁹ Kirjallinen kysymys (KK) 561/2003 vp - Ulla Anttila /vihr ym., Suomesta natsi-Saksalle luovutetut henkilöt (19.11.2003). <http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/kk_561_2003_p.shtml>. Vierailtu 20.1.2010; Tasavallan presidentti Tarja Halosen puhe Vainojen [sic] uhrien muistopäivänä 27.1.2004.

<<http://www.presidentti.fi/public/default.aspx?contentid=174627&nodeid=41417&contentlan=1&culture=fi-FI>> (Halonen). Vierailtu 2.2.2010.

⁷⁰ Valtioneuvoston tiedotusyksikkö, tiedote 19.11.2003, Selvitys Simon Wiesenthal -keskuksen lähettämän kirjeen johdosta. <<http://www.vnk.fi/ajankohtaista/tiedotteet/tiedote/fi.jsp?oid=96293>>. Vierailtu 7.1.2010.

⁷¹ KK 561/2003 vp.

⁷² Kouvolan Sanomat (KOSA) 20.11.2003*.

myöhemmin piikikkäästi, että poliitikot heräsivät luovutuskeskusteluun verrattain myöhään, vasta SWC:n lähettämän kirjeen jälkeen.⁷³

Simon Wiesenthal -keskus ehti jo 20.11. kiittää hallituksen päätöstä luovutusten selvittämisestä. Se myös evästi suomalaisia jatkotoimenpiteiden osalta. ”Tutkimuskomissioon” pitäisi nimittää valtiosta riippumattomia tutkijoita ja ulkomaisia, holokaustiin erikoistuneita asiantuntijoita. Tohtori Zuroffin mukaan ”– luovutusten selvittäminen – on välttämättömyys, mikäli Suomi pyrkii rehellisesti kohtaamaan osallisuutensa holokaustiin.”⁷⁴

Wiesenthal-keskuksen selvityspyyntöä ennättivät uutisoida 19.11. muun muassa Helsingin Sanomat ja Ilta-Sanomat, joka spekuloi mahdollisesti elossa olevien vastuullisten rankaisemisella.⁷⁵ Seuraavina päivinä muutkin lehdet ehtivät mukaan ja kertasivat palttamillimetrejä säästämättä Sanan tutkimusta, selvityspyyntöä ja hallituksen toimia. Kiinnostus aihepiiriin kasvoi kohisten. Keski-suomalaisen mukaan juuri selvityspyyntö teki Elina Sanan pitkäaikaisesta tutkimustyöstä uutisen.⁷⁶

Helsingin Sanomat valottaa hallituksen tilaaman selvityksen taustoja. Haastattelussa poliittisen historian professori Seppo Hentilä toteaa, ettei Suomen viranomaisilla ollut muuta mahdollisuutta kuin tilata selvitys: ”Holokausti on Keski-Euroopassa niin herkkä asia, ettei nyt voida kohotella olkapäitä.” Hentilä korostaa myös laajan kokonaisselvityksen tarvetta luovutusten osalta. Samassa uutisessa pääministerin valtiosihteeri Risto Volanen perustelee päätöstä pestata Ylikangas selvitysmieheksi: ”Tämä on nopein mahdollinen tapa reagoida avoimessa yhteiskunnassa.”⁷⁷

Myöhemmin Volanen perusteli ratkaisua myös historiallisen tiedon oikeellisuuden vahvistamisella. ”Kun on tullut ilmi uutta historiallista tietoa, se on hyvä verifioida.”⁷⁸ Vo-

⁷³ HS 30.11.2003*.

⁷⁴ Simon Wiesenthal Center (SWC), lehdistötiedote 20.11.2003, Wiesenthal Center Welcomes Finnish Decision to Investigate World War II Deportations to Nazi Germany; Urges Government to Appoint Independent Scholars (kopio tekijän hallussa), käänös tekijän. Tiedote löytyy myös Internetistä: <<http://www.wiesenthal.com/site/apps/s/content.asp?c=lsKWLbPJLnF&b=4442915&ct=5852889>>.

⁷⁵ HS 19.11.2003; Ilta-Sanomat 19.11.2003*.

⁷⁶ Keski-suomalainen (KSML) 20.11.2003*.

⁷⁷ HS 20.11.2003.

⁷⁸ Ylioppilaslehti 2/2004*.

lasen esittämä perustelu tuntuu selittelyltä. Valtiojohdolla ei ole tapana ryhtyä verifioimaan uutta historiallista tietoa. Perinteisesti tällainen ”verifointi” on kuulunut tiedemaailman tehtäviin.

Suomalaisen median haastatteluissa tohtori Zuroff korostaa, että on Suomen edun mukaista selvittää luovutukset perusteellisesti. Silloin suomalaiset ”– – voivat tarvittaessa ottaa vastuun, mikäli jotain vääryyksiä todetaan.”⁷⁹ *Ilta-Sanomat* otsikoi Zuroffin haastattelun provokatiivisesti: ”Natsirikollisten metsästäjä: Haluan suomalaisia oikeuden eteen”. Haastattelussa Zuroff korostaa, että pelkästään suomalaisvoimin tehty selvitys ei ole riittävä. Lisäksi hän haluaa tuomiolle kaikki, jotka ovat tavalla tai toisella osallistuneet juutalaisluovutuksiin. *Ilta-Sanomien* mukaan Sanan tutkimustiedot ihmisluovutuksista kantautuivat Zuroffin korviin Israelissa asuivilta suomalaisilta juutalaisilta.⁸⁰

Elina Sana muistutti heti Wiesenthal-keskuksen selvityspyynnön jälkeen, ettei kirjan tarkoituksena ole ollut syyllisten etsiminen tai rankaisupolitiikan pohtiminen, vaan uhrien kohtalon selvittäminen. Lisäksi hän toivoi, että luovutusten perusteelliseksi penkomiseksi tutkijoille annettaisiin ”kunnon resurssit ja valtiovallan tuki”.⁸¹

Seuraavan päivän *Iltalehdessä* Sana kiittelee hallituksen ratkaisua. Hän on hyvillään, että Rajamäen ehdottama Supo-selvitys on kuollut ja kuopattu. Sanan mielestä Heikki Ylikangas on oikea valinta selvitysmieheksi. Hän ei myöskään koe itseään sivuutetuksi, vaan näkee kirjassaan esittämänsä jatkotutkimukset nyt aloitetuiksi.⁸²

Ylikankaan pestin myötä julkisuuden näyttämölle saatiin Elina Sanan rinnalle miespääosan esittäjä. Ylikangas pääsikin nyt kommentoimaan luovutuksia, niiden tutkimusta ja Suomen vaiheita toisessa maailmansodassa kerta toisensa jälkeen. *Iltalehdessä* Ylikangas näkee demokraattisen Suomen velvollisuudeksi luovutusasian selvittämisen. Luovutusten kokonaismäärä oli uutta tietoa myös hänelle, vaikka hän onkin historioitsija. Reilua viikkoa myöhemmin Ylikangas arvioi, että perinteisesti on ajateltu, ettei Suomi teh-

⁷⁹ KSML 22.11.2003*.

⁸⁰ *Ilta-Sanomat* 20.11.2003*.

⁸¹ *Ilta-Sanomat* 19.11.2003*.

⁸² *Iltalehti* 20.11.2003*.

nyt moitittavia asioita toisessa maailmansodassa. Nyt tilanne on muuttunut. ”Ihmislouvatusten tutkiminen pudottaa meidät lähemmäs todellisuutta.”⁸³

Miten julkisessa keskustelussa suhtauduttiin hallituksen selvitysratkaisuun ja Ylikankaan valintaan? Johtavien poliitikkojen ripeä toiminta nähtiin perusteltuna. Sanan kirjan esille nostamat asiat kaipasivat lisätutkimusta ja esitetyt kysymykset vastauksia. Suomen oman julkisuuskuvan vuoksi pidettiin perusteltuna, etteivät epäilykset jää kalvaamaan mieliä. Rehellinen ja avoin suhtautuminen menneisyyteen vaatii louvatusten tieteellistä selvittämistä. Vihreän Langan Jyrki Räikkä näkee, että ”[s]elvityspäätös on tehty ennen kaikkea Elina Sanan tutkimuksesta nousseen kohun tyynttelemiseksi.” Ylikankaan valintaa ei erityisemmin kommentoitu. Keskipohjanmaassa tosin aprikoidaan, että Ylikankaan pestäminen saattoi johtua hänen esittämistään poikkeuksellisista talvi- ja jatkosotaan liittyvistä tulkinnoista.⁸⁴

Tom Södermanin mielestä hallituksen reaktio oli valitettavan laimea, ” – – mutta kovin tyyppillinen yksiraiteiselle sivussa pysyttelyn perinteellemme – –”. Hän olisi toivonut valtiojohtolta terävämpää suhtautumista, koska kyseessä eräs ”1900-luvun kohtalonkysymyksistä”, holokausti.⁸⁵

Wiesenthal-keskuksen Zuroffin esittämiin ehdotuksiin suhtauduttiin ristiriitaisesti. Ulkomaisten tutkijoiden osallistumiselle ei nähty estettä. Turun Sanomat tosin kommentoi, että selvityksen läpiviemiseen tarvittavat voimavarat löytyvät Suomesta. SWC:n ehdotukset suuresta tutkijakomissiosta tyrmättiin laajasti. Ymmärrystä ei herunut myöskään syyllisten jahtaamiselle, olletikin kun mahdolliset sotarikolliset ovat jo kuolleita.⁸⁶

Suomalaiset tiedotusvälineet eivät juuri kertoneet, mikä Simon Wiesenthal -keskus oikein on. Iltapäivälehdissä kerrottiin taustatietoja legendaarisesta natsimetsästäjä Simon

⁸³ Iltalehti 20.11.2003*; KS 29.11.2003*.

⁸⁴ HS 21.11.2003, Luovutuksissa paljon selvittämistä*; Vihreä Lanka 21.11.2003, Historian havinaa*; KSML 21.11.2003, Historia selvitetävä mahdollisimman tarkoin*; Keskipohjanmaa (KPM) 23.11.2003*; TS 24.11.2003, Perinpohjainen selvitys paikallaan*.

⁸⁵ Söderman, Tom: Holokausti - Miten suuri on syyllisyytemme? Nya Argus 8/2003.

⁸⁶ HS 21.11.2003, Luovutuksissa paljon selvittämistä*; KSML 21.11.2003, Historia selvitetävä mahdollisimman tarkoin*; KPM 23.11.2003*; Turun Sanomat (TS) 24.11.2003, Perinpohjainen selvitys paikallaan*.

Wiesenthalista, mutta melko vähän varsinaisesta keskuksista.⁸⁷ Keski-suomalaisen kairalojuttu oli harvoja kuvauksia SWC:n toiminnasta. Siinä nostetaan esille muun muassa voimakas EU-tason poliittinen lobbaus, jota keskus harjoittaa.⁸⁸

Ylioppilaslehti esittelee keskuksen toimintaa laajassa artikkelissaan tammikuussa 2004. Toimittaja uumoilee, että monelta kansalaiselta on mennyt sekaisin henkilö nimeltä Simon Wiesenthal ja samaa nimeä kantava keskus. Lehti esittelee, että keskuksen takana on kalifornialaisia oikeistorabbeja, jotka ovat ostaneet kuuluisan sotarikosten selvittäjän nimen käyttöoikeudet. SWC ei ole kiinnostunut pelkästään natsista, vaan ottaa aktiivisesti osaa kansainväliseen keskusteluun Lähi-idän politiikasta ja Israelin asemasta.⁸⁹

Jarmo Virnavirta kommentoi keskuksen toimintaa happamaan sävyyn: ”Wiesenthalkeskus käy omalla tavallaan toista maailmansotaa edelleen ja saa tietenkin sympatiaa.”⁹⁰ Debatin aikana myös Hannu Rautkallio ehti kritisoida SWC:n tutkimuspyyntöä, joka oli hänen mielestään jätetty vain kansainvälistä mediaa varten.⁹¹

Kyseessä siis on globaalia poliittista vaikuttamistyötä tekevä organisaatio, joka keskittyy holokaustin muiston vaalimisen ohella juutalaisten oikeuksien maailmanlaajuiseen puolustamiseen ja Israelin politiikan tukemiseen. Itävallassa asunut, todellinen natsimetsästäjä Simon Wiesenthal myi nimensä käyttöoikeuden Los Angelesiin perustetulle keskukselle vuonna 1977.⁹²

Marras-joulukuun vaihteessa uutisointi Sanan kirjasta väheni. Suuri yleisö oli kuitenkin jo ehtinyt löytää tutkijan ja hänen tietokirjansa. Teoksen ensimmäinen painos myytiin loppuun, ja kustantaja ilmoitti julkaisevansa uusintapainoksen *Kuolemanlaiva S/S Hohenhörnistä*.⁹³

⁸⁷ Ilta-Sanomat 19.11.2003*. Wiesenthalin toiminnasta kerrotaan erillisessä tietolaatikossa varsinaisen jutun ohessa.

⁸⁸ KSML 23.11.2003*.

⁸⁹ Ylioppilaslehti 2/2004*.

⁹⁰ Virnavirta, Jarmo: Sanan pamfletti ohitti todellisia tietokirjoja. Nykypäivä 6.2.2004*.

⁹¹ Rautkallio, Hannu: Manipulointia juutalaisten luovutuksilla. Kanava 1/2004 (Rautkallio 2004a).

⁹² About Simon Wiesenthal - Simon Wiesenthal Center.

<<http://www.wiesenthal.com/site/pp.asp?c=lsKWLbPJLnF&b=4441293>>. Vierailtu 9.2.2011.

⁹³ STT 26.11.2003.

Jatkosodan ihmisluovutukset kirvoittivat lukuisia mielipidekirjoituksia ja kolumneja. Aihepiiriä sivunneet tutkijat toivat niissä esille tutkimustuloksiaan.⁹⁴ Lisäksi useat lehdet haastattelivat jatkosotaa tutkineita historioitsijoita luovutuksista ja Suomen historiankirjoituksesta yleisestikin.⁹⁵ Kirjoitukset ja haastattelut osoittivat kohua seuraaville, että jatkosodan sotavankien ja juutalaisten kohtelua oli tutkittu jo aiemmin.

Luovutettujen saama kansainvälinen kiinnostus noteerattiin edelleen Suomessa. STT:n uutisen mukaan kirja herättää laajaa kansainvälistä huomiota. Siitä ovat kertoneet muiden muassa suuret uutistoimistot AFP ja Reuters, ja siitä on kirjoitettu monissa ranskan- ja saksankielisissä sanoma- ja aikakauslehdissä. Useat ulkomaiset mediat ovat haastatelleet Sanaa. Jopa BBC kiinnostui ihmisluovutuksista. Sen kuvausryhmä oli käynyt Suomessa jutuntekomatkalla, ja 27.11. BCC World Satellite TV -kanava raportoi kirjan paljastuksista useassa uutislähetyksessä. Myöhemmin illalla kanavalla esitettiin luovutuksista pidempi ohjelma, jossa oli myös Sanan haastattelu.⁹⁶

Harmillisesti kansainvälinen uutisointi sisälsi asiavirheitä. Heti kirjan julkaisun jälkeen maailmalle levisi tieto, että ”Suomesta luovutettiin yli 500 juutalaista sotavankia” – sanat ”poliittista ja” olivat pudonneet pois. Juutalaisten luovutettujen osuuden kymmenkertaistanut uutinen ehti levitä moneen maahan.⁹⁷ Myös BBC referoi tv-ohjelmassaan Sanan esittämiä tietoja virheellisesti. Tähän palattiin käydyssä keskustelussa tavan takaa.

Ulkomaisen huomion lisäksi Sanan näkyvyys kotimaassa oli taattu. Suomen Kuvalehti käsitteli Sanaa ja hänen tutkimuksiaan laajasti Hän-henkilökuvassa. Artikkelin luonnehdinnan mukaan Sana on ”[h]ellittämätön kyselijä ja heikompien puolustaja, yhden naisen totuuskomissio.” Lehti kuvailee Sanaa totuudentorveksi, joka jälleen ”– – panee Suomen selvittämään menneisyyttä.” Artikkelin mukaan Sanan kirja on nostanut luovu-

⁹⁴ Esim. Kujansuu, Juha: Juutalaisia sotavankeja kohdeltiin asiallisesti. Helsingin Sanomat 30.11.2003*; Mikkola, Pirkka: Sotavangit eivät olleet tasavertaisia. Helsingin Sanomat 16.12.2003.

⁹⁵ Esim. LSU 21.11.2003*. Kyseinen uutinen on alun perin STT:n käsialaa; Ylioppilaslehti 17/2003 (28.11.2003); Hämeen Sanomat (HÄSA) 7.12.2003*.

⁹⁶ STT 26.11.2003; HS 27.11.2003.

⁹⁷ Elina Sanan puhe Tieto-Finlandia-palkintotilaisuudessa 8.1.2004.

<<http://www.kustantajajat.fi/kirjasaatio/palkinnot/tietofinlandia/tietofinlandia2004/default.aspx>> (Sana 2004a). Vierailtu 19.1.2010; Etelä-Suomen Sanomat (ESA) 9.1.2004*.

tukset yleiseen tietoisuuteen ja herättänyt tarpeen pohtia uudelleen sodanaikaisten johtajien roolia.⁹⁸

2.2.3 Kummallinen keitos vai ansiokas tutkimuksen herättäjä?

Luovutettujen läpivalaisu jatkui kirja-arvosteluissa, joiden määrä lisääntyi joulukuussa. Useat historiantutkijat olivat nyt ehtineet paneutua kirjaan, ja julkaistussa arvioissa oli mahdollisuus luonnehtia sitä lyhyttä haastattelua perinpohjaisemmin. Samalla Sanan tutkimustulokset, työskentelytapa ja tulkinnat joutuivat ensimmäistä kertaa kohun aikana ankaran kritiikin kohteeksi.

Ulkomaalaishistoriasta väitöskirjaa puurtanut Antero Leitzinger rusikoi Sanan tutkimuksen Suomen historiaverkko Agricolan kirja-arvostelussa joulukuun alussa. Leitzinger löytää kirjasta runsaasti suuria ja pieniä epäkohtia ja heikkouksia, jopa virheitä. Hän vertaa Sanan tyyliä salaliittoteorioita kehitteleviin kirjoittajiin, ”– – jotka esittävät enemmän kysymyksiä kuin vastauksia ja rakentavat päättelyketjunsä vihjailun varaan.” Arvostelun mukaan sensaatiohakuinen ja pakkomielteenomainen tutkimus ”– – ei saa todistetuksi mitään uutta ja ihmeellistä.” *Luovutettujen* suurin myönteinen puoli on, että ulkomaalaishistorian saama laaja huomio mahdollisesti konkretisoituu uusina virikkeinä ja rahoituksena.⁹⁹

Leitzinger vaikuttaa erittäin suivaantuneelta ulkomaiseen hälyyn ja virheelliseen uutisointiin: ”– – BBC:n uutisten mukaan ‘tuhansia Suomen kansalaisia’ passitettiin Saksan tuhoamisleireille – –.” Hän katsoo, että Suomen maine ulkomaisten silmissä on kärsinyt, eikä ole toiveita, että virheellinen uutisointi oikaistaisiin. ”– – [E]ikä BBC vai- vaudu milloinkaan korjaamaan niitä väärinkäsityksiä, joita Sanan esiintyminen ehtii [sic] levittää.”¹⁰⁰

Henrik Meinanderin laatima arvostelu oli maltillisempi. Hän näkee Sanan tarttuneen ajankohtaiseen ja tärkeään aiheeseen. Lopputulos ei kuitenkaan kestä tieteellistä tarkas-

⁹⁸ Suomen Kuvalehti 48/2003 (28.11.2003).

⁹⁹ Leitzinger, Antero: Suomen ihmisluovutukset. Agricolan kirja-arvostelut 1.12.2003. <<http://agricola.utu.fi/julkaisut/kirja-arvostelut/index.php?id=750>>. Vierailtu 19.1.2010.

¹⁰⁰ Leitzinger.

telua. Hän kehottaa tasapainoisesta ja valaisevasta luovutustutkimuksesta kiinnostuneita odottamaan Heikki Ylikankaan selvityksen valmistumista.¹⁰¹

Martti Turtola jatkoi tiukalla, mutta asiallisella linjalla *Luovutettujen* arviointia. Hän toteaa kirjan olleen kovien odotuksien jälkeen ”melkoinen pettymys”. Turtola luonnehtii teosta ”kummalliseksi keitokseksi 1900-luvun historiaa”. Hän muistuttaa, että kyseessä on journalistinen dokumenttikirja, eikä ammattitutkimus. Hän tuo tämän seikan esille lukuisten esimerkkien kautta. Ehkäpä suurimpana erona historiantutkimuksen ja Sanan kirjan välillä Turtola näkee tavoitellun päämäärän:

*Kun historiantutkija etsii tutkimuksellaan totuutta (tietäen hyvin, että lopullista totuutta ei ole), etsii Elina Sana syyllistä. Se voisi tuntua alkuun samalta asialta, mutta niin ei ole.*¹⁰²

Ammattitutkijat eivät olleet ainoita, jotka ottivat *Luovutetut* teräviin hampaisiinsa. Pirkko-Liisa Kastari pitää kirjan uskottavuutta puutteellisena, mutta korostaa sen nostaneen tärkeän aiheen ihmisten tietoisuuteen. Hänkin harmittelee BBC:n uutisointiin viitaten, että tieto tärkeästä teemasta leviää vääristyneessä muodossa. Kirjan ongelmana hän pitää Sanan tapaa tarkastella luovutuksista moraalisenä kysymyksenä. Hän huomauttaa myös Sanan ikävästä tavasta jossitella ja viitata puuttuviin, mahdollisesti tuhottuihin asiakirjoihin.¹⁰³

Satakunnan Kansassa Pekka Harttila tyytyy luonnehtimaan itse kirjaa vain muutamalla sanalla. Hänen kirja-arvostelunsa pääpaino onkin itse Elina Sanan arvioinnissa. Sanan historiankäsityksessä on ”kaikuja hänen vanhoilta ajoiltaan”, ja tutkimusote on ollut turhan asenteellinen. Harttila muistuttaa, että Euroopassa oli paljon sotavankeja, joilla oli erilaisia, karuja kohtaloita. Kolmentuhannen Suomesta luovutetun kohtalo pitää tutkia, mutta Sanan kirja ei siihen yksin riitä.¹⁰⁴

Elina Sana ei jäänyt tuleen makaamaan, vaan kommentoi samaansa arvostelua haastatteluissa ja muutamassa vastineessa. Niissä hän perusteli tutkimustaan, puolusti haastat-

¹⁰¹ Meinander*.

¹⁰² Turtola, Martti: Sekava kirja vankienvaihdosta. Kouvolan Sanomat 27.12.2003*.

¹⁰³ Kastari, Pirkko-Liisa: Sanan plussat ja miinukset. Hämeen Sanomat 7.12.2003*. Toimittajana työskentelevä Kastari väitteli tohtoriksi Tampereen yliopistossa yleisen historian alalla vuonna 2001.

¹⁰⁴ Harttila, Pekka: Elina Sanan kirja ei yksin riitä. Satakunnan Kansaa 28.12.2003*.

telemiaan ihmisiä ja esitti välillä piikkikäitäkin huomautuksia. Kirja-arvioissa ja vastineissa oli myös jonkin verran tahallista väärinymmärrystä ja ohipuhumista.¹⁰⁵

Sana sai myös myönteistä palautetta kirjastaan. Keskipohjanmaan arviossa Antti Hieta-lahti toteaa, että aiempien tietojen kumoaminen ja hävinneistä kertominen tekevät *Luovutetuista* merkittävän kirjan. Hän myös muistuttaa, että Sanan tyyli tutkia historiaa voi kohdata vastustajia.¹⁰⁶ Eero Kuparinen näkee *Luovutetut* ansiokkaana tutkimuksen heittäjänä. Jos Suomella on sotien ajalta luurankoja kaapissa, ”– ne on syytä tuoda päivän valoon”. Kuparisen mukaan teoksessa on ansiokkaita uusia tutkimustuloksia.¹⁰⁷

Jos ankarimmat kriitikot vetivät Sanan arvosteluissaan kölin alta, intoutuivat kovimmat ylistäjät nostamaan hänet miltei kansakunnan kaapin päälle. Esimerkiksi Journalistissa Pentti Peltoniemi kehui *Luovutettuja* estoitta ja veti tutkimuksen mutkat suoriksi. Hän pitää Sanan tutkivaa journalismia esimerkillisenä ja uutteraa työskentelyä palkitsemisen arvoisena. Hänen mielestään nyt on koittanut aika, jolloin suomut putoavat suomalaisien silmiltä. Aiemman pyydettiin anteeksi kahdeksan juutalaisen luovuttamista, mutta marraskuun 2003 jälkeen anteeksipyydettävien luku on vähintään kolmetuhatta. ”Saksalaiseen ‘saippuatehtaaseen’ suomalaiset lähettivät toisinajattelijoitaan, vasemmistolaisia, ja suuren määrät ulkomaisia sotavankeja – –”. Peltoniemen mielestä Sanan tutkimus ei voi olla johtamatta totuuskomission perustamiseen.¹⁰⁸

Ristiriitaisista arvioista huolimatta ”vuoden kohutuimman tietokirjailijan” teos nostettiin Tieto-Finlandia-ehdokkaaksi 11. päivänä joulukuuta. Valintalautakunta oli professori Bo Lönnqvistin johdolla kahlannut läpi 161 tietokirjaa ja valitsi *Luovutetut* kärki-kuusikkoon. Lausunnossaan lautakunta antaa tunnustusta Sanan pitkäjänteiselle työlle:

Elina Sana on tehnyt yksinäisen, sinnikkään ja maamme historian kannalta arvokkaan tutkimustyön Suomen sodanaikaisten ihmisluovutusten historian selvittämiseksi. – – [Teos] paikkaa yksilö- ja mikrohistoriana tä-

¹⁰⁵ Esim. Sana, Elina: Elina Sana kommentoi Leitzingerin arvostelua (9.12.2003). Agricolan kirja-arvostelut. <<http://agricola.utu.fi/nyt/arvos/tekstit/sana.html>>. Vierailtu 19.1.2010; Sana, Elina: Motstridigheter dokumenterar sanningar. Hufvudstadsbladet 20.12.2003*.

¹⁰⁶ KPM 23.11.2003*.

¹⁰⁷ Kuparinen, Eero: Yhteistyön synkkä varjo. Turun Sanomat 25.11.2003*.

¹⁰⁸ Peltoniemi, Pentti: Sanan voima maailmalla. Journalisti 21/2003*.

*hänastisen tiedon aukkoja julistamatta mitään yhtä ainoaa kokonaistulkintaa Suomen valtion syyllisyydestä tai syyttömyydestä.*¹⁰⁹

Palkinnonsaajan valitsijaksi eli ns. diktaattoriksi nimitettiin pitkäaikainen toimittaja ja vasemmistolaisena yleisesti pidetty Hannu Taanila. Ratkaisu nosti Elina Sanan monen silmissä ennakkosuosikin asemaan. Helsingin Sanomien toimittaja Antti Majander tulkitsi varmasti monen tuntoja pohdinnoillaan:

*Tämän vuoden diktaattori Hannu Taanila sai roolin, johon hän ei mahdu. Sillä: jos hän ei palkitse historian katvetta ja vallan viheliäisyyttä pöyhivää Elina Sanan teosta Luovutetut, hän ei ole Hannu Taanila. Ja: jos hän toimii odotusten mukaisesti, hän on vielä vähemmän Hannu Taanila.*¹¹⁰

Muutamien kirja-arvosteluiden ja kolumnien saattelemana *Luovutetut*-kohun keskustelijat ja seuraajat saattoivat rauhoittua joulun viettoon. Suvantovaihe oli kuitenkin vain väliaika ennen seuraavaa näytöstä. Moni ehti varmasti joulunpyhinä tutustua Sanan kirjaan, ja ainakin Heikki Ylikangas vietti vuodenvaihteen aiheen parissa VNK:n tilaamaa selvitystä pakertaen¹¹¹. Elina Sana kävi Uutispäivä Demarin haastattelussa läpi loppuvuoden kokemuksia. Hän ei ollut kuvitellut, että *Luovutetut* huomioitaisiin niin laajasti.¹¹² Lisää julkisuutta oli kuitenkin luvassa.

2.2.4 Julkisen tunnustuksen hetki

Tammikuun 8. päivänä 2004 Hannu Taanila teki laajasti ennakoidun ratkaisun. Tieto-Finlandian julkistamispuheessaan Taanila vinoili, että hänen tehtäväänsä on suuresti helpottanut se, että useat lehdet ovat jo ennakolta kertoneet, kuka palkinnon saa. Syntiinlankeemuskertomusta laajasti siteeraavassa puheessaan Taanila korostaa, että Elina Sana ansaitsee palkinnon *Luovutettujen* substanssin ja merkityksen vuoksi. Taanilan mukaan Sanan kirja näyttää tekevän kipeätä; niin arvovaltaiset arvioijat kuin keskustelupalstojen sinivalkoiset kommentaattorit ovat kimpaantuneet Sanan tutkimustuloksista. Pitkäaikaisena toimittajana Taanilaa häiritsevät teoksen huono editointi, puuttuvat lähdeviitteet ja joiltakin osin ”huoleton toisenvaraisuus”. Hän kuitenkin korostaa Sanan

¹⁰⁹ HS 12.12.2003*.

¹¹⁰ Sama.

¹¹¹ AL 8.1.2004*.

¹¹² Uutispäivä Demari (DEM) 5.1.2004*.

taitoa käsitellä vaikeaa asiaa: ”Elina Sana ei saarnaa, ei moralisoi. Hän vain dokumentoi – –.” Palkintopuheen päätös on provokatiivista Taanilaa parhaimmillaan: ”Isänmaa iloitkoon siitä, että sillä on Elina Sana.”¹¹³

Kiitospuheessaan Elina Sana kertasi elämänvaiheitaan ja työuraansa, taustaansa tutkijana ja suomalaisen yhteiskunnan aatteellista kehitystä. Sana toteaa ottavansa tietoisien väärin ymmärtämisen riskin kertoessaan, että Heikki Ylikangas on hänen esikuvansa historiantutkijana. Sana viittaa myös kansainvälisessä uutisoinnissa ilmenneisiin virheellisyksiin. Hän kertoo yrittäneensä ensin juosta uutisten perässä ja korjata virheitä, mutta: ”virheellisten juttujen oikominen on loputon suo, jonne ei pidä mennä uppoamaan.”¹¹⁴

Toista kuukautta kestänyt julkinen keskustelu sai siis uuden, puhuttavan käänteen. Elina Sanan teoksen palkitseminen Tieto-Finlandialla merkitsi, että se ”virallisesti” löi laudalta kaikki muut vuonna 2003 ilmestyneet tietokirjat. Tiedotusvälineet uutisoivat ratkaisua laajasti. *Luovutettujen* katsottiin saaneen palkinnon ennakkosuosikkina, mutta silti hieman yllättäen. Helsingin Sanomien Jukka Petäjän mielestä ”luokkakantainen mediahäirikkö” Taanila ei päässyt yllättämään juuri ketään. Lehtien otsikot kertasivat diktaattori Taanilan perusteluita: ”Hannu Taanila antoi asialle arvon”, ”Aran aiheen rohkea käsittelijä palkittiin”, ‘Isänmaa iloitkoon Elina Sanasta’.¹¹⁵

Kaikki eivät purematta nielleet ratkaisua. Taanila valmistautui kritiikkiin jo palkintopuheessaan. Hänen mukaansa palkinnon valitsijan liikkumavara on huomattavan pieni; valintalautakunta karsii leijonanosan ehdotetuista tietokirjoista pois ja virallisista ehdokkaista yksi on valittava – riippumatta siitä, pitikö ehdokkaista vai ei.¹¹⁶ Tosin puheen kärkevyys mitä luultavimmin söi tehon tältä muistutukselta.

Kainuun Sanomien Eero Marttisen mielestä olisi ollut ”suuri ihme”, jos Taanila olisi palkinnut jonkin muun kuin ”natsien haltuun gestapoleireille” luovutetuista kertovan

¹¹³ Tieto-Finlandia-palkinnon jakotilaisuus, Hannu Taanila 8.1.2004.

<<http://www.kustantajat.fi/kirjasaatio/palkinnot/tietofinlandia/tietofinlandia2004/valitsija/default.aspx>> (Taanila). Vierailtu 19.1.2010.

¹¹⁴ Sana 2004a.

¹¹⁵ DEM 9.1.2004*; ESA 9.1.2004*; HS 9.1.2004*.

¹¹⁶ Taanila.

‘kohukirjan’. Taanila saa moitteet myös siitä, että hän nimesi luovutuksiin syyllisiksi muun muassa Mannerheimin. *Luovutettujen* palkitseminen osoittaa, että Tieto-Finlandian valintamenettelyä pitäisi muuttaa.¹¹⁷

Myös Jarmo Virmavirta kiinnittää kokoomuslaisen Nykypäivän artikkelissa huomiota palkinnon valintaperusteisiin. Hänen mukaansa ehdolla olleista kirjoista *Luovutetut* ”– edustaa selkeimmin poliittista kirjallisuutta.” Nykyinen valintaprosessi ei tee oikeutta varsinaisille tietokirjoille. ”Nyt palkinnon sai tarkoitushakuinen pamfletti.”¹¹⁸ Taanila ei suostunut vapaaehtoisesti teitettäväksi, vaan puolustautui muun muassa syytöksiltä, että hän olisi vasemmistolaisena palkinnut oman aatesiskonsa.¹¹⁹

Tieto-Finlandian herättämä kritiikki kohdistui sekä palkinnon saajaan että sen antajaan. Luovutuksista käyty debatti oli tehnyt *Luovutetuista* vastakkaisten mielipiteiden leikkauksen. Valintaprosessin ja valitsijan kritisointi oli verhottua arvostelua itse teosta ja sen kirjoittajaa kohtaan.

2.2.5 Yhden miehen totuuskomissio

Tammikuun puolivälissä koitti odotettu hetki. Heikki Ylikangas luovutti selvityksensä pääministeri Vanhaselle. Ylikankaan selvityksen keskeinen viesti valtioneuvoston kanslialle oli, että luovutukset on selvitettävä juurta jaksain.¹²⁰ Vakiintuneen tavan mukaisesti pääministeri kiitti Ylikangasta selvityksestä, joka tarjoaa ”hyvät perusteet jatko-toimiiin”. Vanhasen mukaan Sanan kirja ja Ylikankaan raportti ”– osoittavat, että meiltä puuttuu vielä tietoa sekä sodanaikaisista tapahtumista että sodan jälkeen tehdyistä luovutuksista.”¹²¹

¹¹⁷ KS 9.1.2004*.

¹¹⁸ Virmavirta*.

¹¹⁹ Taanila, Hannu: Taanila vastaa Finlandia-päätöksestä. Aamulehti 24.1.2004*.

¹²⁰ Valtioneuvoston tiedotusyksikkö, tiedote 8/2004 (16.1.2004), Professori Ylikangas: Luovutukset selvitettävä. <<http://www.vnk.fi/ajankohtaista/tiedotteet/tiedote/fi.jsp?oid=92330>>. Vierailtu 7.1.2010.

¹²¹ Valtioneuvoston tiedotusyksikkö, Pääministeri Matti Vanhanen vastaanottaessaan professori Heikki Ylikankaan selvityksen Simon Wiesenthal-keskuksen tasavallan presidentille lähettämän kirjeen johdosta 16.1.2004. <<http://www.vn.fi/ajankohtaista/puheet/puhe/fi.jsp?oid=102234>> (Vanhanen). Vierailtu 20.1.2010.

On syytä hieman paneutua selvitykseen. Yhtäältä se on tärkeä puheenvuoro luovutuksista käydyssä keskustelussa, toisaalta sillä on merkittävä rooli tapahtumaketjussa, joka suuntasi suomalaista historiantutkimusta 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Kuten myöhemmin kommentoitiin, Ylikangas nousi selvityksen myötä tietynlaiseen ”tuomarin rooliin” luovutusdebatissa.¹²² Ylikangas korostaa selvityksessään, että toimeksianto ei edellyttänyt varsinaista tutkimustyötä. Hän on perehtynyt saatavilla olevaan keskeisimpään kirjallisuuteen ja jossakin määrin vallitsevaan lähdetilanteeseen.¹²³

Selvityksensä alkupuolella Ylikangas käsittelee *Luovutettuja* ja sen käynnistämää kohua. Hänen pyrkimyksenään on ratkaista, miksi teos nostatti suuren – kansainvälisenkin – kohun ja miten se sijoittuu suomalaisen historiankirjoituksen kenttään. Lähtökohtana Ylikankaan arviossa on se, että *Luovutetut* on journalistinen dokumenttikirja ja ”sellaisena sitä on arvioitava”. Kohun syiksi Ylikangas nostaa useita seikkoja. Kirja pyrkii hänen mielestään havahduttamaan ja hätkähdyttämään lukijansa ”hyvän lehtikirjoituksen tapaan”. Markkinoinnissa korostettiin teoksen tarttuvan aiheeseen, josta aiemmin on vaiettu. Historiantutkimuksen aiempien painotusten vuoksi Suomea on ulkomailla pidetty maana, jonka sodankäyntiin ei ole juurikaan liittynyt kielteisiksi katsottuja seikkoja. Tätä vallitsevaa käsitystä Sanan kirja kävi ravistelemaan.¹²⁴

Ylikangas löytää Sanan kirjasta useita puutteita, mutta ei ryhdy halkomaan hiuksia.¹²⁵ Syynä lienee juuri tuo edellä kuvattu pyrkimys arvioida kirjaa sen lähtökohdista käsin, ei tieteellisenä tutkimuksena. Ylikankaan mukaan *Luovutetut* sisältää runsaasti tärkeitä, myös uusia, tietoja. Lisäksi Sana on ollut tietoinen kirjansa puutteista ja akateemisen jatkotutkimuksen tarpeesta.¹²⁶

Poliisilinjan luovutusten osalta tutkimustilanne on Ylikankaan käsityksen mukaan hyvä. Tutkimuskirjallisuutta on ollut olemassa laajasti jo ennen Sanan kirjaa. Sanan teoksen merkittävin uusi anti koskeekin sotilaslinjan luovutuksia.¹²⁷ Myös Ylikangas on kiinnit-

¹²² Savon Sanomat (SS) 21.1.2004*.

¹²³ Ylikangas 2004a, alkusanat.

¹²⁴ Ylikangas 2004a, 18–20.

¹²⁵ Ylikangas 2004a, 17.

¹²⁶ Ylikangas 2004a, 20.

¹²⁷ Ylikangas 2004a, 24, 28.

tänyt huomiota siihen, että Sana ei tarkemmin pohdi, mihin saksalaiset tarvitsivat suomalaisilta saamiaan vankeja ja mitä näille tapahtui. Vaihtoehtoiksi Sana tarjoaa oikeastaan vain vankien välittömän surmaamisen tai lähettämisen keskitysleireille. Ylikangas käsittelee Sanaa hellävaroin todetessaan, että teoksen rajaus on ymmärrettävä, koska ”– yhdessä ja samassa kirjassa ei voi kaikkea käsitellä.”¹²⁸

Ylikangas käsittelee selvityksessään myös suomensukuisista sotavangeista värvättyä heimopataljoonaa, inkeriläistä siirtoväkeä ja kylmän sodan aikana Neuvostoliitosta Suomeen tulleita loikkareita. Myös heitä luovutettiin – ei Saksaan, vaan Neuvostoliittoon. Ylikankaan mukaan heidänkin vaiheistaan puuttuu tutkimustietoa.¹²⁹ Hän ei kuitenkaan syvenny aiheeseen, koska se ei kuulunut alkuperäiseen toimeksiantoon.

Selvityksen lopuksi Ylikangas hahmottelee erilaisia toimintavaihtoehtoja jatkotutkimusten osalta. Hänen mukaansa nykyinen tutkimustilanne ei ole riittävä. Täydentävää tutkimusta varten tarvittaisiin erillinen tutkimusprojekti tai tutkimusprojekteja. Ylikankaan mielestä kylmän sodan kauden luovutukset Neuvostoliittoon kannattaisi erottaa toiseen maailmansotaan kiinteästi liittyvistä luovutuksista.¹³⁰

Tutkimusvaihtoehtoja on selvityksen mukaan kolme. Ensimmäinen kattaisi pelkät sotaajan luovutukset heimosoturien kohtalon sisällyttäen. Toinen vaihtoehto laajentaisi tutkimusaihetta sisältämään sotavankikuolemat Suomessa ja Neuvostoliitossa. Nämä muodostaisivat yhden projektikokonaisuuden. Kolmas vaihtoehto olisi suomalais-venäläinen yhteishanke, joka tutkisi inkeriläisten luovutukset ja heidän vaiheensa Neuvostoliitossa. Kustannuksiin Ylikangas ei ota kantaa, mutta korostaa, että projektille olisi varattava runsaasti rahoitusta myös ulkomailla työskentelyä varten.¹³¹

Ylikankaan ratkaisu pureutua myös Neuvostoliittoon tehtyihin luovutuksiin vaikuttaa ensi alkuun hieman oudolta – varsinkin, kun Wiesenthal-keskus ei kuuluisassa selvityspyynnössään maininnut asiaa sanallakaan. Taustalla on luovutuskohun aikana tämän tästä esille noussut tasapuolisuus-vaatimus. Useat keskusteluun osallistuneet korostivat,

¹²⁸ Ylikangas 2004a, 30.

¹²⁹ Ylikangas 2004a, 35–36.

¹³⁰ Ylikangas 2004a, 36–41.

¹³¹ Sama.

että ihmisluovutukset Saksalle eivät olleet ainutlaatuisia; myös Neuvostoliittoon luovutettiin ihmisiä.

Max Jakobson sivuaa aihetta kirja-arvostelussaan jo marraskuun alkupuolella.¹³² Laajemmin teeman avasi Helsingin Sanomat sunnuntai-osan artikkelilla ”Suomen puolesta luovutetut”. Jussi Pekkarinen ja Juha Pohjonen osoittavat, että heti jatkosodan päätyttyä Neuvostoliittoon luovutettiin heimosotilaita ja inkeriläisiä. Myöhemmin kylmän sodan aikana kymmeniä loikkareita palautettiin itänaapuriin.¹³³ Max Jakobson palasi teemaan kolumnissaan, joka käsittelee ihmisoikeusloukkauksia sodan aikana ja sen jälkeen.¹³⁴

Tutkija Jukka Tarkka korosti keskustelussa ennen kaikkea kylmän sodan loikkariluovutusten tutkimisen tärkeyttä. Useassa kolumnissaan hän rinnastaa jatkosodan ihmisluovutukset ja luovutukset neuvostodiktatuurille ja vaatii tasapuolisuutta vaikean menneisyyden tutkimisessa.¹³⁵ Myös esimerkiksi Martti Turtola ja Suomen Sotilaan päätoimittaja Jaakko Puuperä vaativat Neuvostoliittoon luovutettujen inkeriläisten kohtalon tutkimista.¹³⁶

Elina Sana uumoili marraskuun lopussa, että hänen seuraavan kirjansa teemana saattaisi olla juuri luovutukset Neuvostoliittoon.¹³⁷ Hän palasi aiheeseen Tieto-Finlandian jakamisen yhteydessä. Helsingin Sanomien haastattelussa hän kertoo, kuinka kirjaa neuvostoluovutuksista on vaadittu ja pyydetty sekä ”käytetty lyömäaseena”. Hän korostaa ymmärtävänsä ihmisten halun tasapuolisuuteen ja vaatimuksen kohdistuvan nimenomaisesti häneen.¹³⁸

Ylikankaan päätös ottaa kantaa myös Neuvostoliittoon tehtyihin luovutuksiin näyttäytyy käydyn keskustelun valossa perustellulta. Tutkimustieto Neuvostoliittoon luovutetuista

¹³² Jakobson 2003a*.

¹³³ Pekkarinen, Jussi – Pohjonen, Juha: Suomen puolesta palautetut. Helsingin Sanomat 23.11.2003. Tutkijakaksikko julkaisi vuonna 2005 aihepiiriä käsittelevän teoksen *Ei armoa Suomen selkänahasta. Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944–1981*.

¹³⁴ Jakobson, Max: Suomesta luovutetut. Helsingin Sanomat 3.12.2003 (Jakobson 2003b).

¹³⁵ Tarkka, Jukka: Luovutetut ja luovuttajat. Hämeen Sanomat 28.11.2003; Tarkka, Jukka: Entäs loikkareiden palautukset? Suomen Kuvalehti 48/2003 (28.11.2003); AL 11.1.2004*.

¹³⁶ Turtola*; Suomen Sotilas 6/2003*.

¹³⁷ KS 29.11.2003*.

¹³⁸ HS 9.1.2004*.

inkeriläisistä on puutteellista, ja kokonaisuus liittyy Suomen ratkaisuihin jatkosodan aikana tai heti sen jälkeen.

Ylikankaan selvityksen valmistumista, sisältöä ja ehdotuksia uutisoitiin, analysoitiin ja kommentoitiin laajasti. Ensimmäisten joukossa oli tohtori Zuroff, joka lehdistötiedotteessaan kiittelee Ylikangasta johtopäätöksistä ja perusteellisemmän tutkimuksen suosittelemisesta. Lisäksi hän vetoaa Suomen hallitukseen, että se nopeasti toteuttaisi selvityksen toimenpide-ehdotukset. Hän toistaa vaatimuksensa ulkomaalaisten tutkijoiden värväämisestä ja vastuukysymysten huolellisesta selvittämisestä.¹³⁹ Ilta-Sanomien haastattelussa Zuroff suosittelee suomalaisen tutkimusryhmään tuntemaansa Israelissa asuvaa suomalaista naista, joka tuntee Suomen olot ja holokaustin.¹⁴⁰

Suomen Tietotoimiston haastattelussa Elina Sana kannattaa Ylikankaan ehdottamaa laajempaa tutkimusvaihtoehtoa. Hänen mielestään keskustelussa esillä ollut totuuskomissio sopisi yhteen selvityksessä esitetyn suomalais-venäläisen tutkimushankkeen kanssa. Sana kertoo olevansa ilahtunut pääministeri Vanhasen lupauksesta, että hallitus harkitsee jatkotoimia selvityksen pohjalta.¹⁴¹

Uutisoinnissa keskityttiin referoimaan Ylikankaan ehdotuksia ja selvityksen tarjoamaa lisätietoa luovutuksista.¹⁴² Ilta-Sanomat otsikoi juttunsa räväkästi: ”Ei todisteita!” Lehden mukaan Ylikangas ei löytänyt näyttöä, että Suomi olisi luovuttanut vankeja juutalaisuuden perusteella. Jutun huomioarvoa lisäämässä on suuri kuva nälkiintyneistä keskitysleirivangeista.¹⁴³

Pääkirjoituksissa Ylikankaan selvitystä kehuaan vellovan kohun keskellä tasapuoliseksi, analyttiseksi ja viileäksi. Ylikankaan käsitykseen lisätutkimuksen tarpeesta yhdy-

¹³⁹ Simon Wiesenthal Center (SWC), lehdistötiedote 16.1.2004, SWC Welcomes Call for Full Investigation of Finnish World War II Deportations to Nazi Germany and Urges Finnish Government to Appoint Historical Commission to Do So (kopio tekijän hallussa). Tiedote löytyy myös Internetistä: <<http://www.wiesenthal.com/site/apps/s/content.asp?c=IsKWLbPJLnF&b=4442915&ct=5852157>>.

¹⁴⁰ Ilta-Sanomat 17.1.2004*.

¹⁴¹ STT 16.1.2004*.

¹⁴² STT 16.1.2004*; Iisalmen Sanomat (IS) 17.1.2004*; Keski-Uusimaa (KEU) 17.1.2004*; AL 17.1.2004*.

¹⁴³ Ilta-Sanomat 17.1.2004*.

tään.¹⁴⁴ Vihreässä Langassa Irina Krohn korostaa, että Ylikangas on antanut ”arvokkaan sysäyksen” historiantutkimukselle. Hän vaatii kolumnissaan, että maamme historian ”pimeää puolta on valotettava”.¹⁴⁵ Aamulehti kiinnittää huomiota Ylikankaan esille nostamaan neuvostoluovutusten kokonaisuuteen. Emeritusprofessori teki enemmän kuin pyydettiin ehdottaessaan myös Neuvostoliittoon luovutettujen tutkimista. Lehden mukaan meillä on edelleen kunniavelkaa inkeriläisille.¹⁴⁶

Nykypäivässä Jarmo Virnavirta kommentoi tyytyväisenä, että ”Sanan takana olevan mafian toive ei aivan toteutunut, vaan edetään hiukan rauhallisemmin.” Hänen mielestään totuuskomissioita ei tarvita perkaamaan menneisyyttä. ”Totuus sodistamme alkaa olla selvä, selviteltäviä asioita sen sijaan on varmaan paljonkin, jos niin halutaan.”¹⁴⁷

Selvitysuutisoinnin yhteydessä palattiin vielä BBC:n levittämiin virheellisiin tietoihin. Aamulehti näkee Ylikankaan selvityksen tarpeellisena, koska ”– – maailmalle levinneitä vääristyneitä tietoja on saatava oikaistua.” Ilta-Sanomat mainitsee ulkomaalaisten väärinkäsitysten osalta, että ”[v]irheellistä tietoa ei korjata.” Ilta-Sanomien juttu sai Sanan kirjoittamaan oikaisupyynnön lehden päätoimittajalle. Siinä hän kertoo BBC:n pahoitelleen virhettä suoraan hänelle. ”En valitettavasti pysty lainkaan vaikuttamaan siihen, miten he oikaisuni käsittelevät tai julkistavat.”¹⁴⁸

Sanan yritykset korjata vääriä käsityksiä virheellisistä tiedoista kaikui Suomessa ainakin osin kuuroille korville. Vielä maaliskuuhun taitteessa Jukka Lindstedt kirjoittaa, että useiden ulkomaisten tiedotusvälineiden väärään uutisointiin ei ole puututtu. ”Kukaan ei liene ottanut vastuulleen oikaisujen tekemistä, vaan virheelliset tiedot on jätetty elämään maailmalla omaa elämäänsä.”¹⁴⁹

Ylikankaan selvitys nostatti myös kritiikkiä. Karjalaisen kolumnissa Matti Kohva arvioi kohun turhaksi ja jatkotoimenpiteet tarpeettomiksi. Hän mukaansa Ylikangas jou-

¹⁴⁴ SS 17.1.2004, Historiantutkimus kaipaa piikkiä lihaan*; Iltalehti 19.1.2004, Häpeätahrat pesuun*. IS 17.1.2004, Menneisyyttä ei pidä haudata*.

¹⁴⁵ Krohn, Irina: Menneisyyden varjossa. Vihreä Lanka 23.1.2004*.

¹⁴⁶ AL 17.1.2004*.

¹⁴⁷ Virnavirta*.

¹⁴⁸ AL 17.1.2004*; Ilta-Sanomat 17.1.2004*; Sana, Elina: Ilta-Sanomille. Agricolan tietosanomat. <<http://agricola.utu.fi/tietosanomat/luovutetut/sanabbcesta.php>>. Vierailtu 19.1.2010.

¹⁴⁹ Lindstedt, Jukka: Vuoden 2003 kohutuun kirja. Oikeus 1/2004 (Lindstedt 2004b).

tui ”tehtävänsä puolesta” suosittamaan niitä. Lisätutkimukset ovat tarpeellisia korkeintaan luovutettujen inkeriläisten kohdalla.¹⁵⁰

Sotahistorioitsija Ohto Manninen sen sijaan arvosteli Ylikankaan selvityksessä ja sitä käsitelleessä uutisoinnissa esillä ollutta käsitystä, jonka mukaan Sanan kirjan tiedot sotavankiluovutuksista olisivat olleet uusia. Hän muistuttaa, että tiedot ovat olleet luetavissa esimerkiksi *Jatkosodan historia* -kirjasarjassa. Manninen oli lähettänyt useaan lehteen yleisönosastokirjoituksen, josta tehtiin uutinen. Tiedotusvälineet itse tosin viittasivat Mannisen ”tiedotteeseen”.¹⁵¹

Mannisen närkästynyt kommentti kirvoitti vastineen Heikki Ylikankaalta. Hän korostaa, ettei väittänyt Sanan tietojen olevan täysin uusia. Samalla hän muistuttaa ilmeisistä jatkotutkimuksen tarpeista Mannisen korostamasta kirjasta huolimatta. Vastineen vastineessa Manninen kertoo kannattavansa Ylikankaan ehdottamaa jatkotutkimusta. Tähän pieneen luovutuskeskustelun episodiin Ylikangas palasi vielä maaliskuuhun taitteessa Historiallisen Aikakauskirjan artikkelissaan.¹⁵²

Toimittaja Risto Lindstedt sai professorien yleisönosastokirjoittelusta syyn piikittelyyn. Hänen mukaansa syntyy vaikutelma, etteivät tutkijat lue toistensa teoksia. Tai sitten he lukevat vain tarkistaakseen lähdeviitteistä, onko heidän tutkimuksiaan siteerattu.¹⁵³

Miltei heti Ylikankaan selvityksen perään ilmestyi vuoden ensimmäinen Kanava-lehti. Siinä Hannu Rautkallio lyttää *Luovutetut* ja Elina Sanan totaalisesti. Kirja-arvostelu ruotii laajasti myös käytyä julkista keskustelua. Rautkallion tuhtumuksetäyteinen artikkeli syyttää Sanaa manipuloinnista ja spekuloinnista. Hän luokittelee teoksen tarkoitushakuiseksi ja asenteelliseksi mielipidekirjaksi, ”faktojen ja fiktioiden sekamelskaksi”, ”– jota ei voi arvioida tutkimuksena.” Holokaustia tutkinut Rautkallio on eri-

¹⁵⁰ Kohva, Matti: Menneisyyden haamut. Karjalainen 21.1.2004*.

¹⁵¹ HS 18.1.2004; Kaleva (KALE) 18.1.2004*; KOSA 18.1.2004*; Manninen, Ohto: Luovutetuissa riittää vielä tutkimista. Helsingin Sanomat 26.1.2004.

¹⁵² Ylikangas, Heikki: Sanan tiedot eivät ole kokonaan uusia. Helsingin Sanomat 21.1.2004; Manninen 2004; Ylikangas 2004b.

¹⁵³ Lindstedt R*.

tyisen suivaantunut Sanan tavasta luoda ” – – mielikuvia Suomen osallistumisesta holo-kaustiin – –”.¹⁵⁴

Artikkeli piirtää Sanan teoksesta varsin ruman kuvan: ”Sana luo ensin mielikuvan – –”; ”Sana ohjailee lukijoita uskomaan – –”; ”Hän vastaa jälleen itse asettamaansa spekulatioon uudella spekulatiolla – –”; ”Sana – – opastaa johdantoluvussaan lukijaa hyväksymään kollektiivisen syyllisyyden natsi-Saksan malliin – –”. Rautkallion mukaan Sana on jättänyt kirjastaan pois kaiken, mikä ei ole sopinut hänen tarkoituksensa.¹⁵⁵ Rautkallion Kanavan artikkeliin verrattuna Antero Leitzingerin laatima kirja-arvostelu vaikuttaa milteipä lempeältä.

Rautkallion mukaan teoksen saama ulkomainen julkisuus selittyy ”vain ja yksinomaan” sillä, että Sana on spekuloinut juutalaisuuden olleen sotavankien luovutusperusteena. Hän epäilee Sanan toimittaneen käsikirjoituksen SWC:n Zuroffille etukäteen: ” – – [H]änellä on täytyntä olla Sanan käsikirjoitus hallussaan jo ennen sen julkaisemista.”¹⁵⁶

Sananvaihto Elina Sanan ja Hannu Rautkallion välillä sai vielä jatkoa. Sana lähetti Journalisti-lehden mielipidepalstalle vastineen Pirkko-Liisa Kastarin arvosteluun. Vastineessaan hän vihjaa Rautkallion plagioineen *Kuolemanlaivan* ”juonen ja lähteet” teoksessa *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto*. Helsingin Sanomat tarttui Sanan kommenttiin ja näki siinä sivujuonteen *Luovutetut*-kirjasta käytyyn kiistelyyn. Seuraavan päivän lehdessä Rautkallio torjui vihjailut. Haastattelun mukaan hän ei kaipaa ”pintajulkisuutta” eikä halua keskustella ”maallikon” kanssa vanhasta asiasta.¹⁵⁷

Luovutetut-kohu hiljeni vähitellen tammikuun loppupuolella. Muutamat kolumnit ja mielipidekirjoitukset pitivät teemaa esillä; jotkut evästivät jatkotutkimuksia, toiset analysoivat käytyä keskustelua.¹⁵⁸ Valtioneuvoston kanslia tarttui Ylikankaan tutkimusehdotuksiin ja pyysi niistä Suomen Akatemian kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen

¹⁵⁴ Rautkallio 2004a.

¹⁵⁵ Sama.

¹⁵⁶ Sama.

¹⁵⁷ Sana, Elina: En kiellä sanomasta. Journalisti 6/2004; HS 24.3.2004*; HS 25.3.2004*.

¹⁵⁸ Esim. Holmila, Antero: Historian aukkopaikat on syytä tutkia. Pohjalainen 15.2.2004*; Kulmala, Markku: Taas väärin sammutettu. Ilkka 3.2.2004*; Lindstedt R*; Virmavirta*.

toimikunnalta lausunnon.¹⁵⁹ Tasavallan presidentti Tarja Halonen sivusi luovutuskeskustelua vainojen uhrien muistopäivänä pitämässä puheessaan. Hänen mukaansa Ylikankaan ehdotusta perusteellisemmasta tutkimuksesta kannattaa noudattaa.¹⁶⁰

Suomen Akatemian lausunto valmistui helmikuun lopulla. Akatemia asettui tukemaan Ylikankaan ehdotuksia. Sen mukaan nykyinen tutkimustieto ei ole riittävää, eikä ”– normaaliin akateemisten kanavien kautta syntyvä tutkimus ei riitä kattamaan tutkimustarpeita”. Suomen Akatemia arvioi kaikki Ylikankaan esittämät tutkimushankkeet ensiarvoisen tärkeiksi ja ehdottaa ”– erityisesti luovutuksiin ja sotavankikuolemiin keskittyvien hankkeiden toteuttamista kiireellisenä”. Akatemian mukaan ”tällainen kansallinen suurhanke” täytyy toteuttaa valtioneuvoston tai eduskunnan erikseen osoittamalla rahoituksella.¹⁶¹

Joukko kansanedustajia päätti vielä maaliskuun alussa evästä hallitusta luovutusten tutkimisessa. Kokoomusedustaja Kalevi Lammisen ja neljän muun kansanedustajan allekirjoittamassa kirjallisessa kysymyksessä pyydetään valtioneuvostolta vastausta, millaisin toimin ja millä aikataululla selvitetään luovutettujen inkeriläisten kohtalo ja luovutuksiin johtaneet poliittiset ratkaisut.¹⁶² Poliittinen painopiste siis siirtyi, ja tasa-
puolisuus-vaatimus esitettiin myös poliitikkojen taholta.

Maaliskuun 31. päivänä Sanan teoksesta käynnistynyt debatti ja tapahtumien sarja saavutti eräässä mielessä päätepisteen. Valtioneuvoston kanslia ilmoitti pyytäneensä ”– Kansallisarkistoa laatimaan esityksen jatkosodan aikaisten siviili- ja sotavankien luovutusten tutkimuksen organisoinnista Kansallisarkiston yhteyteen.” Lisäksi Suomen Akatemian toivottiin edistävän inkeriläisten luovutettujen kohtaloita valottavaa tutkimusta. VNK:n tiedotteen mukaan Kansallisarkiston projekteihin varataan erillusrahoitus ja inkeriläisten luovutukset tutkitaan normaalin tutkimusrahoituksen puitteissa. Valtioneu-

¹⁵⁹ Valtioneuvoston tiedotusyksikkö, tiedote 23/2004 (26.1.2004), Ylikankaan ehdotuksista Suomen Akatemian lausunto. <<http://www.vnk.fi/ajankohtaista/tiedotteet/tiedote/fi.jsp?oid=92574>>. Vierailtu 7.1.2010.

¹⁶⁰ Halonen.

¹⁶¹ Suomen Akatemia. Suomen Akatemian lausunto professori Heikki Ylikankaan valtioneuvoston kanslialle tekemän selvityksen toimenpide-ehdotuksista 24.2.2004 (kopio tekijän hallussa).

¹⁶² Kirjallinen kysymys (KK) 188/2004 vp - Kalevi Lamminen /kok ym., Suomesta Neuvostoliittoon luovutetut inkeriläiset (9.3.2004).

<http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/kk_188_2004_p.shtml>. Vierailtu 20.1.2010.

voston kanslian ratkaisu tutkimushankkeen valmistelun käynnistämisestä perustui Heikki Ylikankaan selvitykseen ja Suomen Akatemian selvityksestä antamaan lausuntoon.¹⁶³

Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955 -tutkimushankkeen käynnistämisestä päätettiin virallisesti kesäkuussa. Tehtäväksi tuli selvittää siviili- ja sotavankiluovutukset Saksaan ja myöhemmin Neuvostoliittoon. Lisäksi tutkittavaksi asetettiin sotavankien kuolintapaukset sekä vangeiksi jääneiden suomalaisten ja suomensukuisten henkilöiden myöhemmät vaiheet. Hankkeen toteuttamiseksi aikaa varattiin neljä vuotta (1.9.2004–31.8.2008) ja rahoitusta 1,9 miljoonaa euroa.¹⁶⁴

2.2.6 Luovutukset – synkkä tahra Suomi-kuvassa?

Luovutettujen saama kansainvälinen huomio oli poikkeuksellista. Tieto-Finlandian saatuaan Elina Sana hämmästeli kiitospuheessaan itsekkin kansainvälistä kiinnostusta. Hänen mukaansa *Luovutetuista* on tehty juttuja ”– – kirjaimellisesti ympäri maailmaa”, mikä on ylittänyt hänen ymmärryksensä. Eräänä hämmästyttävänä esimerkkinä Sana mainitsee japanilaisen Asahi Shimbun -sanomalehden, jolla on yhdeksän miljoonan kappaleen levikki. Lehti lennätti Lontoon-kirjeenvaihtajansa Suomeen haastattelemaan Sanaa.¹⁶⁵

Millaiset teemat nousivat esille ulkomaisissa lehtikirjoituksissa? Vaikka kansainvälisen vastaanoton analysointi ei ole tutkimustehtäväni kannalta keskeistä, on perusteltua hie- man valottaa tätäkin puolta. Voidaan pitää erikoisena, että suomalaisesta teoksesta uutisoidaan laajasti eri puolilla maailmaa. Ulkomainen huomio pantiin merkille Suomessa, ja siihen viitattiin lukuisia kertoja käydyssä keskustelussa. Lisäksi kohun eräänä katalyyttina oli ulkomaisen tahon yhteydenotto tasavallan presidenttiin.

¹⁶³ Valtioneuvoston tiedotusyksikkö, tiedote 109/2004 (31.3.2004), Jatkosodan aikaisten siviili- ja sota- vankien luovutusten tutkimushanke.

<<http://www.vnk.fi/ajankohtaista/tiedotteet/tiedote/fi.jsp?oid=92295>>. Vierailtu 7.1.2010.

¹⁶⁴ Valtioneuvoston tiedotusyksikkö, tiedote 210/2004 (29.6.2004), Jatkosodan ihmisluovutukset selvite- tään. <<http://www.vnk.fi/ajankohtaista/tiedotteet/tiedote/fi.jsp?oid=92295>>. Vierailtu 17.1.2011.

¹⁶⁵ Sana 2004a. Maailmanlaajuisen kiinnostuksen määrästä ei tarvitse olla vain Sanan tietojen varassa. Laajasta kansainvälisestä huomiosta mainitsevat mm. STT 26.11.2003, ESA 9.1.2004* sekä HS 11.11.2003*.

Helsingin Sanomat julkaisi useita *Luovutettuihin* liittyviä uutisia ja artikkeleita englanninkielisessä verkkoversiossaan. Tämä helpotti keskustelun seuraamista ulkomailta käsin. Esimerkiksi müncheniläinen *Süddeutsche Zeitung* kirjoitti Sanan teoksesta 7. marraskuuta – jo ennen kirjan ilmestymistä. Lehden Pohjoismaiden kirjeenvaihtaja Gerhard Fischer tosin virheellisesti kertoo kirjan ilmestyneen 6. päivänä marraskuuta.¹⁶⁶ Ulkomaalaisten toimittajien suuri kiinnostus aihetta kohtaan heti kirjan julkistamisajankohtana antaa syyn olettaa, että kirjan sisällöstä oli ennakkotietoa.

Useassa kirjoituksessa nostetaan esille, että Sanan tekemät paljastukset pakottavat Suomen kirjoittamaan historiaansa uudelleen. Perinteisesti suomalaiset eivät ole kokeneet suurta syyllisyyttä toisesta maailmansodasta. Vallitseva historiankuva on asemoinut pienen Suomen kahden suuren diktatuurin väliin, eikä sen sodankäyntiin ole juuri liitetty kielteisiä piirteitä.¹⁶⁷ *Neue Zürcher Zeitungin* mukaan Suomessa on puhjennut riita siitä, ovatko vakiintuneet totuudet sittenkin valhetta.¹⁶⁸ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* kirjoittaa, että Pohjois-Euroopan maat ovat viime vuosina selvittäneet suhteitaan natsi-Saksaan. Suomessa debatin natsisuhteista on käynnistänyt Sanan kirja.¹⁶⁹ Artikkeleista välittyy käsitys, että Suomen menneisyys on yllättänyt yhtä lailla suomalaiset itsensä kuin ulkomaalaisetkin.

Juutalaisten osuus luovutuksissa nousi voimakkaasti ja osin virheellisestikin esiin *Luovutettuja* koskeneessa uutisoinnissa. Holokausti ja juutalaisuus ovat läsnä myös laajemmissa artikkeleissa, etenkin saksankielisissä lehdissä. Kirja paljastaa suomalaisten yhteistyön natsien kanssa aiempaa laajemmaksi.¹⁷⁰ Miltei 3 000 ihmistä luovutettiin Gestapolle, joukossa juutalaisia. He olivat tutkija Sanan mukaan osa Suomen vapauden hintaa.¹⁷¹ Sekä *Der Spiegel* että *Frankfurter Allgemeine Zeitung* ottavat artikkeleissaan esille, että vain kolme vuotta sitten silloinen pääministeri Lipponen pyysi anteeksi kahdeksan juutalaisen luovuttamista.¹⁷² Nyt on syytä kysyä, paljonko juutalaisia todella

¹⁶⁶ *Süddeutsche Zeitung* 7.11.2003.

¹⁶⁷ *Süddeutsche Zeitung* 7.11.2003; *Jyllands-Posten* 26.11.2003; *Neue Zürcher Zeitung* 9.12.2003; *Dagens Nyheter* 18.1.2004.

¹⁶⁸ *Neue Zürcher Zeitung* 9.12.2003.

¹⁶⁹ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 29.12.2003. Lehti korostaa otsikossaan suomalaista ”menneisyydenhallintaa” (*Finnische Vergangenheitsbewältigung*).

¹⁷⁰ *Süddeutsche Zeitung* 7.11.2003.

¹⁷¹ *Der Spiegel* 48/2003.

¹⁷² *Der Spiegel* 48/2003; *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 29.12.2003.

luovutettiin. Kyseessä on ”synkkä tahra Suomen historiassa”.¹⁷³ Neues Deutschland kertoo otsikossaan, että ”Hohenhörn ei ollutkaan ainoa kuolemanlaiva”. Jo aikaisemmin aihetta tutkineen Sanan mukaan Suomen osuus holokaustiin on tiedettyä suurempi.¹⁷⁴

Ulkomaiset toimittajat kuvailivat myös syntyneitä kohua. He referoivat käytyä keskustelua ja korostivat suurta suomalaista kiinnostusta. Lehtien viesti oli, että *Luovutetut* on käynnistänyt Suomessa julkisen debatin ja Sanan tutkimustulokset ovat kiistelyn kohteena.¹⁷⁵ Norjalainen Aftenposten raportoiti, kuinka Sanaa on Suomessa kritisoitu työkentelytavoistaan. Saman lehden mukaan suomalaiset ovat olleet ”järkyttyneitä” paljastuksista, jotka ovat saaneet osakseen myös laajaa ulkomaista kiinnostusta.¹⁷⁶

Luovutetut herätti keskustelua toisen maailmansodan tapahtumista myös Norjassa. Kirjan kuvaukset Valpon miesten julmasta toiminnasta Finnmarkin alueella kuohuttivat ja saivat norjalaiset tutkijat kommentoimaan miehitysaikaa.¹⁷⁷

Sana ei säästynyt kritiikiltä ulkomaillaakaan. Virolaisen Eesti Päevalehten kirjeenvaihtaja Imbi Paju ehti arvostella *Luovutetut* puolueelliseksi ja Sanan taustaltaan stalinistiseksi. Sanomalehti pyysi tätä Sanalta myöhemmin anteeksi.¹⁷⁸ Norjalainen historioitsija Berit Nøkleby luonnehti Aftenpostenin haastattelussa Sanaa ”sensaatiohakuiseksi”. Hänen mukaansa voi saada käsityksen, että Sana ”haluaa saada suomalaiset huonoon valoon”. Hän kertoo suhtautuvansa tutkimustuloksiin varauksella. Merkille pantavaa on, että Nøkleby kertoo, ettei ole lukenut *Luovutettuja*, mutta tuntee suomalaisten historioitsijoiden kiistat viime vuosilta.¹⁷⁹ Sana vastasi kritiikkiin myöhemmin Aftenpostenissa. Hän kertoo, että Ylikankaan selvitys osoittaa hänen olleen oikeassa. ”– – Nyt ei ole epäilystä, etteikö kirjani ole ollut tärkeä lisäys Suomen sotahistoriaan.”¹⁸⁰

¹⁷³ Neue Zürcher Zeitung 9.12.2003.

¹⁷⁴ Neues Deutschland 4.2.2004.

¹⁷⁵ Süddeutsche Zeitung 7.11.2003; Jyllands-Posten 26.11.2003; The St. Petersburg Times 5.12.2003; Aftenposten 12.1.2004.

¹⁷⁶ Aftenposten 12.1.2004 ja 18.1.2004. Aftenposten on etenkin Oslon seudulla laajasti tilattu päivälehti.

¹⁷⁷ Aftenposten 12.1. ja 13.1.2004.

¹⁷⁸ Eesti Päevaleht 16.1.2004 ja 23.1.2004.

¹⁷⁹ Aftenposten 12.1.2004, käännös tekijän.

¹⁸⁰ Aftenposten 18.1.2004, käännös tekijän.

Myös SWC:n lähettämä kirje, hallituksen selvitystoimeksianto ja Ylikankaan selvitys huomioitiin ulkomaisessa uutisoinnissa. Der Spiegelin mukaan hallitus asetti erityisko-mission tutkimaan ”suomalaisviranomaisten natsisotkuja” Wiesenthal-keskuksen yhtey-denoton vuoksi.¹⁸¹ Ylikankaan selvityksen valmistuttua Aftenposten kertoi ”Suomen jatkavan tilintekoaan natsimenneisyydestä”.¹⁸² Dagens Nyheter taas raportoi Ylikankaan selvityksen ehdottavan aihepiirin syvempää tutkimista. Lehden mukaan sitä tarvitaan raivaamaan spekulatioita ja väärinkäsityksiä, joita muun muassa BBC on levittänyt.¹⁸³

2.3 Kohun anatomia

Kohu, kiista, debatti. *Luovutettujen* aiheuttamaa julkista keskustelua ja mediahuomiota voi kutsua monella nimellä. Teoksen esittämät uudet tiedot ja järkyttävä aihe herättivät kiinnostusta. Keskustelun katalyytteinä toimivat SWC:n selvityspyyntö ja hallituksen reagointi siihen, Tieto-Finlandia-palkinto sekä Ylikankaan ehdotukset jatkotutkimukses-ta. Näistä raaka-aineista syntyi 2000-luvun toistaiseksi suurin historiadebatti.

Mitä kohusta voidaan sanoa? Tiedotusvälineiden mielenkiinto Elina Sanaa ja *Luovutet-tuja* kohtaan käynnisti keskustelun. Uutisoinnissa toistettiin teoksen viestiä. Mediaa ei voi syyttää täydellisen yksipuoliseksi, koska toimittajat pyrkivät saamaan myös asian-tuntijoiden eli historiantutkijoiden näkemyksiä uutisten osaksi. Kun keskustelun aikana puheenvuorot lisääntyivät, kasvoi myös tietämys vallitsevasta tutkimustilanteesta ja ihmisluovutuksista ylipäänsä. Samalla yhä useammat hahmottivat Sanan tietokirjan puutteet. Keskustelu siirtyi varsinkin Ylikankaan selvityksen valmistuttua ruotimaan yleisemmin jatkosodan historiantutkimusta ja menneisyyden ikävien puolien läpiva-laisua.

Sanan tutkimaa aihetta pidettiin tärkeänä. Vaikka teoksen puutteet tunnistettiin, sitä pidettiin ensimmäisenä kunnon yhtenäisesityksenä ihmisluovutuksista. Kritiikkiä Sana sai osakseen yksisilmäisistä tulkinnoista ja eräänlaisesta sensaatiohakuisuudesta. Eten-

¹⁸¹ Der Spiegel 48/2003, käännös tekijän.

¹⁸² Aftenposten 18.1.2004, käännös tekijän.

¹⁸³ Dagens Nyheter 18.1.2004. Viittaaminen BBC:n virheelliseen uutisointiin tuntuu yllättävältä. Asia kuitenkin selittyy sillä, että artikkelin on kirjoittanut Hufvudstadsbladetin toimittaja Stefan Lundberg.

kin aihepiiriä itse tutkineet historioitsijat olivat kriittisiä *Luovutettujen* merkitystä kohtaan.

Kuta kauemmin kohu jatkui, sitä selvemmiksi muodostuivat rintamalinjat. Keskusteluun osallistui kolme osapuolta. Sana ja hänen tukijansa korostivat tutkimuksen tärkeyttä ja Suomen historiankirjoituksen epätäydellisyyttä. Vastapuolella olivat kovaa kritiikkiä esittäneet tutkijat ja muut *Luovutettujen* ”nullifioijat”. Rintamalinjojen välissä, eikenenkään-maalla, oli suuri maltillinen joukko, joka koostui pääosin toimittajista. Heille oli tärkeää, että luovutukset oli nostettu esille ja että ne tutkittaisiin perusteellisesti.

Olen tähän saakka ottanut annettuna, että *Luovutettujen* käynnistämä keskustelu oli *kohu*. Millä perusteella kirjan saamaa julkista huomiota voidaan pitää poikkeuksellisen kiivaana ja laajana? Ensiksi, tutkielmassa käyttämäni aineiston määrä, yli 140 puheenvuoroa viiden kuukauden ajalta, viittaa poikkeuksellisen laajaan julkiseen keskusteluun. Lähdeaineistoni ei sisällä lähellekään kaikkea kohun aikana kirjoitettua tai julkaistua.

Toiseksi, myöhemmässä tutkimuskirjallisuudessa ja muussa historian tutkimuksessa on viitattu *Luovutettujen* aiheuttamaan huomioon valtavana keskusteluna ja poikkeuksellisenä kohuna. Näin ovat tehneet muun muassa Heikki Ylikangas, Oula Silvennoinen, Markku Jokisipilä, Antero Holmila, Eero Kuparinen ja Miika Kallatsa.¹⁸⁴

Kolmanneksi, jo keskustelun aikana kiinnitettiin huomiota sen laajuuteen. Keskustelijat pyrkivät usein myös hahmottelemaan, miksi kohu on saanut niin laajat mittasuhteet. Media korosti tulkinnassaan kohun olemassaoloa. Jo Helsingin Sanomien ennakkojuttu povaa laajaa keskustelua.¹⁸⁵ Keskisuomalainen tulkitsee, että kirja nousi otsikoihin, mutta vasta SWC:n kirje synnytti kohun.¹⁸⁶ Keskipohjanmaan mukaan Sanan kirja aiheutti ”ylireagointia muistuttavan kohun”¹⁸⁷, ja sen uudet tiedot ovat aiheuttaneet ”outoja

¹⁸⁴ Ylikangas, Heikki: *Yhden miehen jatkosota*. Otava, Helsinki 2009, 209–210; Silvennoinen, Oula: *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*. Otava, Helsinki 2008 (Silvennoinen 2008), 345; Jokisipilä, Markku: *Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus*. Bibliotheca Historica 84. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004, 24; Holmila, Antero: *Holokausti. Tapahtumat ja tulkinat*. Atena, Jyväskylä 2010, 344–345; Kuparinen 2008, 308–309; Kallatsa, 8.

¹⁸⁵ HS 1.11.2003*.

¹⁸⁶ KSML 22.11.2003*.

¹⁸⁷ KPM 23.11.2003*.

reaktioita”¹⁸⁸. Hämeen Sanomat kuvailee kirjaan kohdistuneen suuren julkisuuden saaneen tutkijat hämmennyksiin.¹⁸⁹ Journalistissa Pentti Peltoniemi jopa tulkitsee, että HS:n ennakoartikkelin jälkeen ”– – näytti kuin kaikki muut puheenaiheet olisivat saaneet väistyä.”¹⁹⁰ Tammikuussa Ilta-Sanomat esitteli yhteenvedon kohun etenemisestä, Aamulehti luonnehti hälyä ylimitoitetuksi ja Suomen Kuvalehti puhui kirjan ”nostattamasta julkisuustyrskkeestä”.¹⁹¹

Myös historiantutkijat ja muut keskustelijat kommentoivat debattia – yhdet kritisoiden, toiset puntaroiden. Antero Leitzinger näkee Sanan onnistuneen loistavasti kirjansa ”ennakkomarkkinoinnissa”. Siksi laaja oli kirjan saama julkinen huomio.¹⁹²

Kirja-arvostelussa myös Jukka Lindstedt nostaa ”sensaatiohakuisen markkinoinnin” tikun nokkaan. Hän löytää useita syitä laajan kiinnostuksen syntymiselle: tutkimustulosten korostetun uutuuden, historiantutkimuksen väitetyt puutteellisuuden, holokaustin korostamisen sekä *Gestapon* käyttämisen yleisöä herättävänä taikasanana. Lisäksi hän kyseenalaistaa Helsingin Sanomien uutisoinnin objektiivisuuden samaan yhtiöön kuuluvan kustantajan (WSOY) kohdalla. ”Kirjan synnyttämä kohu on mielestäni irtautunut siitä, mikä kirjan todellinen anti on.”¹⁹³

Kirjailija Hannu Raitis kirjoittaa Suomen Kuvalehdessä, että Sanan väitteestä on nousut kohu. Väite on ”nielaistu purematta”, vaikka sitä olisi ollut helppo horjuttaa.¹⁹⁴ Karjalaisen kolumnissa Matti Kohva luonnehtii, että ”Elina Sanan tutkimus on nostanut turhan myrskyn vesilasissa.”¹⁹⁵

Jyrki Loima kuvaa kohua ja ulkomaisia reaktioita ”tyypillisiksi maailmiöiksi”, jotka ovat seurausta laajemman historiallisen kontekstin hämärtymisestä.¹⁹⁶ Jari Sedergren kirjoittaa Ennen ja nyt -verkkolehden pääkirjoituksessa, että historiakeskustelun avaus

¹⁸⁸ KPM 5.12.2003*.

¹⁸⁹ HÄSA 7.12.2003*.

¹⁹⁰ Peltoniemi*.

¹⁹¹ Ilta-Sanomat 17.1.2004*; AL 17.1.2004*; Lindstedt R*.

¹⁹² Leitzinger.

¹⁹³ Lindstedt 2004b.

¹⁹⁴ Raitis, Hannu: Outoja väitteitä luovutuksista. Suomen Kuvalehti 3/2004*.

¹⁹⁵ Kohva*.

¹⁹⁶ Loima, Jyrki: Suomi karkotti kymmeniä tuhansia. Aamulehti 21.1.2004*.

on tullut ”jälleen kerran” tutkijapiirien ulkopuolelta. Eikä siinä vielä kaikki: ”Tutkimuksen tieto on ylittänyt uutiskynnyksen kaikkialla maailmassa, kaikilla kielillä.”¹⁹⁷

Kulttuurintutkimus-lehdessä Eeva Peltonen esitti joulukuun lopussa tasapainoisen kokonaiskuvan siihenastisesta kohusta. Hänen mukaansa Sanan väitetty tyyli ”hämmentää historiankirjoitusta julkisuuden kautta” on aiheuttanut kummeksuntaa. Hän käsittelee myös Luovutettujen saamaa negatiivista palautetta. ”Julkisissa puheenvuoroissa epämielitymystä on ilmaistu hillitymmin – –”, kyseenalaistaen Sanan tutkimuksen tuloksien uutuutta ja tieteellisyyttä.¹⁹⁸

Myös kohun kotimaiset päähenkilöt Elina Sana ja Heikki Ylikangas kommentoivat kohun ja julkisen keskustelun laajuutta useaan otteeseen.¹⁹⁹ Jopa Suomen Akatemia viittaa lausunnossaan ”suureen julkisuuteen sekä kotimaassa että ulkomailla” ja ”vilkkaaseen kansalaiskeskusteluun”.²⁰⁰

Hyvänä esimerkkinä kohun mittasuhteista voi mainita Agricola - Suomen historiaverkon nettisivut, joille on kerätty kattavasti aineistoa *Luovutetuista* käydystä keskustelusta. ”Näkökulmia ja reaktioita Elina Sanan Luovutetut -kirjaan [sic]” -sivustoa ryhdyttiin kokoamaan jo keskustelun aikana, jotta kokonaiskuvan muodostaminen käydystä keskustelusta olisi helpompi muodostaa.²⁰¹

Keskustelussa nousi esille useita teemoja, joita käsiteltiin lukuisissa puheenvuoroissa. Mielenkiintoista on, että jotkut tutkimuksen yksityiskohdat sivuutettiin tyystin. Sana kertoo kirjassaan, että saksalaisille luovutettujen joukossa oli entisiä Suomen kansalaisia sekä suomalaisia, joiden kansalaisuus ei ollut yksiselitteisesti selvillä. Lisäksi talvisodassa vapaaehtoisesti taistelleita ulkomaalaisia luovutettiin. Näiden seikkojen olisi luullut herättävän kiinnostusta – etenkin kun ottaa huomioon, millainen asema talvisodalla on kansallisessa historiankuvassa. Myös omien, entistenkin, kansalaisten luo-

¹⁹⁷ Ennen ja nyt. Historian tietosanomat 4/2003, Historiasta keskustellaan taas. <<http://www.ennenjanyt.net/4-03/paak.htm>>. Vierailtu 19.1.2010.

¹⁹⁸ Peltonen, Eeva: Sana hämmentää historiankirjoitusta. Kulttuurintutkimus-lehti 4/2003.

¹⁹⁹ Esim. AL 8.1.2004*; Iltalehti 20.11.2003*. Molempien puheenvuoroja on käsitelty jo luvussa 2.2.

²⁰⁰ Suomen Akatemia.

²⁰¹ Agricolan tietosanomat 4/2003, Verkkosivusto Luovutetut-kirjan vastaanotosta.

<<http://agricola.utu.fi/tietosanomat/numero4-03/luovutetutjuttu.html>>. Vierailtu 15.1.2011. Luovutetut-sivuston päivittäminen jatkuu edelleen.

vuttaminen on tämän päivän näkökulmasta huomiota herättävää. Kaikki seikat eivät toisaalta voi olla yhtä aikaa esillä laajassakaan julkisessa keskustelussa.

Mitkä teemat sitten puhuttivat? Ihmisluovutusten tutkimisen mielekkyyttä ja keinoja sivuttiin, kun keskusteltiin muistamisen ja unohtamisen suhteesta. Samalla esille nostettiin erilaisia tapoja selvittää jatkosodan aikaista vaikeaa menneisyyttä. Suomen kunnia, oman pesän likaaminen ja erityisesti holokausti olivat esillä eri näkökulmista. Historiantutkimuksen onnistumista puntaroitiin, samoin Sanan teoksen tieteellisyyttä ja luovutustietojen uutuutta. Näihin teemoihin syvennyn tutkielmani seuraavissa luvuissa. Edellä suoritettu luovutuskeskustelun rekonstruktio ja analyysi eivät vielä tarjoa tyydyttäviä vastauksia tutkimuskysymyksiin.

3 LUURANKOJA KAAPISSA – ELÄMÄÄ MENNEISYYDEN VARJOPUOLIIEN KANSSA

Alan Cairns on todennut, että 1900-luku ei tarjoa ihmiskunnalle juurikaan syitä juhlia mahtavia saavutuksia. Päinvastoin, hänen mielestään menneisyyden tapahtumat suurine ja pienine kauheuksineen aiheuttavat enemmän häpeää kuin ylpeyttä. Cairnsin mukaan yritämme ymmärtää ja selittää päättyneen vuosisadan tapahtumia, joiden jo itsessään painajaismainen luonne vaikeuttaa tilintekoa menneisyyden kanssa.²⁰²

Kaikkialla maailmassa kuitenkin yritetään menneisyyttä ”hallita” tai kohdata tavalla tai toisella.²⁰³ Cairnsin mukaan tuskin kuluu viikkoa, ettei jokin taho vaatisi korvausta tai hyvitystä, jokin hallitus myöntäisi tai kieltäisi vastuutaan tai joku esittäisi julkista anteeksipyyntöä. Tämä ei ole hänen mielestään ihme, kun ottaa huomioon päättyneen vuosisadan synkän saldon: holokausti, vankileirien saaristo, toisen maailmansodan hirmuteot, apartheid, orjakauppa, kolonialismi ja 1990-luvun etniset puhdistukset ja kansanmurhat. ”Meillä ei ole puutetta esimerkeistä.”²⁰⁴

Lienee aiheellista pohtia, missä määrin edellä piirretty lohduton kuva vastaa suomalaisten näkemystä päättyneestä 1900-luvusta. Siinä missä maailmanlaajuisessa mittakaavassa vuosisata voidaan nähdä synkässä valossa, suomalaiset tulkitsevat oman historiansa selviytymistarinaan, pienen maan taisteluna ryysyistä rikkauteen itsenäisyytensä kalliilla uhrilla lunastaen.

Voisi sanoa, että ainoastaan sisällissota on koettu traumaattisena ja erityisen väkivaltaisena vaiheena Suomen historiassa. Sotavuodet 1939–1945 olivat raskaita ja traumaattisia etenkin yksilötasolla. Esimerkiksi Juha Sihvola näkee edellä mainittujen tapahtumien tuottaneen Suomen historian vaikeimmat traumat.²⁰⁵ Sotavuosien väkivaltaisuus ja

²⁰² Cairns, Alan: *Coming to Terms with the Past*. Teoksessa Torpey, John (toim.): *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*. Rowman & Littlefields Publishers, Inc, Oxford 2003, 63.

²⁰³ Hentilä, Seppo: Löytyykö totuus komissioista? *Historiantutkimus ja totuuskomissiot*. *Tieteessä tapahtuu* 8/2005, 5.

²⁰⁴ Cairns, 64–65.

²⁰⁵ Sihvola, Juha: *Historian sumeat ja kauheat valinnat*. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2003, 489.

raakuus nähdään kuitenkin pitkälti sankarikuoleman näkökulmasta. Kylmän sodan kausi oli Suomessa hyvinvointivaltion rakentamisen aikaa, jota voidaan hyvällä syyllä pitää varsin väkivallattomana ja rauhanomaisena vaiheena.

Voisiko ikävän menneisyyden kohtaamisen vaikeus tarjota hedelmällisen näkökulman luovutuskeskustelun analysoimiseen huolimatta siitä, ettei 1900-lukua Suomessa koeta yhtä väkivaltaisena kuin monessa muussa valtiossa? Mielestäni tällainen viitekehys on käyttökelpoinen, varsinkin kun voin esittää tueksi kaksi perustelua.

Ensiksi, useissa kohun puheenvuoroissa nousivat esille *Luovutettujen* aihepiirin arkuus ja Sanan rohkeus ottaa asia esille. Toiseksi, jatkosodan ihmisluovutusten ”vaikeuteen” 2000-luvun alun historiakuvassa viittaa muuan paradoksi. Markku Jokisipilän arvion mukaan vuodet 1941–1944 ovat Suomen poliittisen historian tutkituin jakso. Monografioita ja tieteellisiä artikkeleita on yhteensä useita satoja. Jos mukaan otetaan kaikki historian (populaarit) esitykset, yhteismäärä nousee lähelle kymmentätuhatta.²⁰⁶ Kuitenkaan siviili- ja sotavankiluovutuksista kertovia – tai edes niitä mainitsevia – teoksia ei ennen *Luovutettuja* ollut kuin kourallinen. Kohun tarkasteleminen menneisyyden varjo-
puolien selvittämisen näkökulmasta tarjoaa siis hyvät mahdollisuudet tavoitella syitä, jotka aiheuttivat kiivaan ja laajan keskustelun.

3.1 Menneisyyden aaveita taltuttamassa

*Kansakunnan historian kipeiden murrosvaiheiden tutkimiseksi olisi syytä ryhtyä entistä päättäväisempiin toimenpiteisiin.*²⁰⁷

Mistä on kysymys, kun puhumme ”kansakunnan historian kipeiden murrosvaiheiden” kohtaamisesta? Ja miten menneisyyden ikäviin tapahtumiin pitäisi suhtautua nykyhetkessä? Näitä kysymyksiä ovat pohtineet – ja pohtivat edelleen – niin poliitikot, tutkijat kuin tavalliset ihmisetkin. Timothy Garton Ash on todennut, että aikamme suuria kysymyksiä on, mitä valtioiden pitäisi tehdä vaikealle menneisyydelle.²⁰⁸ Cairns yhtyy Gar-

²⁰⁶ Jokisipilä 2004, 22.

²⁰⁷ Suomen Akatemia.

²⁰⁸ Garton Ash, Timothy: *History of the Present. Essays, Sketches, and Dispatches from Europe in the 1990s*. Random House, New York 1999, 221; Garton Ash, Timothy: *The Truth About Dictatorship*. The

ton Ashin näkemykseen; hänen mukaansa ikävän menneisyyden hallinta tulee olemaan yhteiskuntien asialistalla seuraavien vuosikymmenien ajan.²⁰⁹

Vaikean menneisyyden työstämisen ”korkeasuhdanne” alkoi vuoden 1989 jälkeen, kun Neuvostoliitto ja sitä myötä itäblokki luhistuivat. Kommunismin nimissä tehdyt rikokset paljastuivat, ja 1990-luvun konfliktit entisen Jugoslavian alueella sekä Afrikassa kirjoittivat uusia julmia lukuja ihmisoikeusloukkauksien mustaan kirjaan. Myös Latinalaisessa Amerikassa kaatui joukko diktatureja, joiden toimeenpanemia julmuuksia alettiin tutkia.²¹⁰ Menneisyyden varjopuolien myöntäminen, tutkiminen ja työstäminen ovat lisääntyneet yhtä jalkaa yleismaailmallisten ihmisoikeuksien tunnustamisen ja hyväksymisen kanssa.²¹¹

Tony Judt on todennut, että varsinkin Euroopassa kylmän sodan päättyminen merkitsi täyskäännöstä suhtautumisessa menneisyyteen. Sodanjälkeinen Eurooppa rakennettiin tietoiselle unohtamiselle, mutta vuoden 1989 jälkeen julkisesta muistamisesta on tullut kollektiivisen identiteetin kivijalka.²¹²

On syytä huomata, että valtioiden ja yhteiskuntien menneisyydet ovat erilaisia. Siinä missä entiset kansandemokratiat olivat 1990-luvun alussa henkisesti vereslihalla, esimerkiksi Suomessa keskusteltiin yli 80 vuoden takaisesta sisällissodasta. Ilmiö on kuitenkin sama: kipeän menneisyyden läsnäolo nykyhetkessä.

Vaikean menneisyyden tilittämisessä saksalaiset ovat kuvaannollisesti olleet ladunaukaisijoita. Seppo Hentilän mukaan kolmannen valtakunnan rikosten selvittäminen ja vaikean menneisyyden työstäminen ovat mullistaneet Saksan poliittista kulttuuria perinpohjaisemmin kuin mikään muu asia. Prosessi on ollut erittäin vaativa ja tuskallinen, mutta välttämätön. Hentilä korostaa, että saksalaisten on ollut pakko käydä se lä-

New York Review of Books, February 19, 1998, 35–40. History of the Present -teoksen artikkeli on ilmestynyt alun perin tammikuussa 1998. New York Review of Booksissa julkaistu kirjoitus on asiasisällöltään käytännössä sama.

²⁰⁹ Cairns, 66.

²¹⁰ Hentilä 2005, 7.

²¹¹ Olick, Jeffrey K. – Coughlin, Brenda: The Politics of Regret. Analytical Frames. Teoksessa Torpey, John (toim.): Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices. Rowman & Littlefields Publishers, Inc, Oxford 2003, 37.

²¹² Judt, Tony: Postwar. A History of Europe Since 1945. Penguin Books, London 2006, 829.

pi ”voidakseen edes jollakin tavalla elää ja tulla toimeen vaikean menneisyyden kanssa.”²¹³

Natsi-Saksan toimeenpaneman juutalaisten ja muiden ihmisryhmien kansanmurhan eli holokaustin²¹⁴ käsittelystä on muodostunut esikuva kaikille myöhemmille menneisyyden tilinteille. Vuosikymmeniä kestänyt natsimenneisyyden työstäminen on synnyttänyt sivutuotteena paljon teoreettista käsitteistöä, jota voidaan soveltaa muidenkin maiden ”menneisyydenhallintaan”.²¹⁵

Hentilän mukaan saksankielisten käsitteiden kääntäminen on ongelmallista. *Vergangenheitsbewältigung* olisi suoraan käännettynä menneisyydenhallinta. Se antaa kuitenkin harhaanjohtavan kuvan tavoiteltavasta päämäärästä – käsitteen johtoajatuksena kun on se, kuinka hankalan menneisyyden kanssa ”voidaan ylipäättään tulla toimeen niin, että päästäisiin sen kanssa sinuiksi ja siten tavallaan hallittaisiin sitä.” *Geschichtsaufarbeitung* merkitsee historian työstämistä. Hentilän mukaan se voisi tarkoittaa vaikeisiin asioihin tarttumista, ettei niitä lakaistaisi maton alle, vaan koetettaisiin tutkia mahdollisimman rehellisesti ja avoimesti.²¹⁶

Timothy Garton Ash on tuskailnut saman käännösongelman kanssa. Hänen mielestään edellä mainitut sanahirviöt voisi kääntää termeiksi *treating, working over, confronting, coping, dealing, coming to terms with* tai jopa *overcoming (with) the past*. Vapaasti kääntäen menneisyyttä voisi siis käsitellä tai hoitaa, työstää, kohdata, kestää, selvittää, sen kanssa voisi oppia elämään, tulla toimeen tai sen voisi jopa nujertaa tai voittaa. Garton Ashin mukaan mahdollisten käännösten laaja repertuaari kertoo käsillä olevan asian monimutkaisuudesta.²¹⁷ Hänen ajoituksensa mukaan saksankielisten käsitteiden yleisempi käyttö juontaa juurensa vasta 1960-luvulta.²¹⁸

²¹³ Hentilä 2001, 47. Ennen Saksojen yhdistymistä vaikeasta menneisyydestä keskusteltiin käytännössä vain Saksan liittotasavallassa, DDR sanoutui kategorisesti irti natsimenneisyydestä.

²¹⁴ Olen tietoisesti käyttänyt tässä holokaustin laajaa määritelmää. Tutkijat ovat erimielisiä siitä, sisältääkö holokausti vain juutalaisten kansanmurhan vai kaikki natsien joukkotuhonnan kohteeksi joutuneet.

²¹⁵ Hentilä 2005, 6.

²¹⁶ Hentilä 2001, 34; Hentilä 2005, 5 (sitaatti); Hentilä 1998; Hentilä 2004, 226.

²¹⁷ Garton Ash 1999, 221.

²¹⁸ Garton Ash 1998, 36.

Artikkelikokoelmassa *Politics and the Past – On Repairing Historical Injustices* analysoidaan “menneisyydenhallinnasta” käytyä keskustelua ja siinä käytettyä käsitteistöä. Lukuisissa teoksen artikkeleissa käytetään ilmaisua *come to terms with the past*. John Torpeyn mukaan ilmaisun mukaisia pyrkimyksiä voidaan kutsua myös korvaamiseksi tai hyvittämiseksi (reparations).²¹⁹ Hyvittäminen tai korvaaminen ymmärretään usein rahalliseksi tai taloudelliseksi korvaukseksi, mutta Torpeyn mielestä se voidaan nähdä myös laajemmin.²²⁰

Kipeän menneisyyden kohtaaminen työllistää historiantutkijoiden lisäksi myös muita tieteenaloja. Garton Ash korostaa, että aihepiiristä ovat kirjoittaneet parin viime vuosikymmenen aikana pääasiassa muut kuin historioitsijat.²²¹ Esimerkiksi oikeusfilosofit ovat luoneet 1990-luvulla käsitteen *transitional justice*, ”poliittisen siirtymäkauden oikeus”, tukemaan tavoitetta tehdä tiliä vaikea menneisyyden kanssa.²²² Suomalaistutkija Tuomas Forsberg on suosinut edellä mainittua käsitettä, vaikka myöntääkin sen osin puutteelliseksi kuvaamaan ilmiön koko kirjoa. Hän kuitenkin vierastaa saksalaisia käsitteitä, jotka kuulostavat hänen mielestään hieman liian suureellisilta ja metodologisesti epärealistilta.²²³

Käytän tutkielmassani pääsääntöisesti käsitettä *menneisyyden työstäminen* kuvatessani edellä mainittujen toimenpiteiden kirjoa.

Yhteiskunnat ovat omaksuneet erilaisia tapoja käsitellä vaikeaa menneisyyttä. Mitään yleispäteviä ohjeita tai lakeja ei sen työnsaran hoitamiseen toki olekaan. Menneisyyden työstämisen lähtökohdat kiertyvät kolmen peruskysymyksen ympärille. Miksi vanhoja pitäisi yleensäkin kaivella? Milloin se pitäisi tehdä? Kuka sen hoitaisi?

²¹⁹ Joskus näkee käytettävän suomenkielistä käsitettä *reparaatiot*. Torpey käyttää myös ilmaisua *reparations politics*, joka tarkoittaa korvaamiseen tai hyvittämiseen pyrkiviä toimintatapoja.

²²⁰ Torpey, John: Introduction. *Politics and the Past*. Teoksessa Torpey, John (toim.): *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*. Rowman & Littlefields Publishers, Inc, Oxford 2003, 3–4.

²²¹ Garton Ash 1998, 35.

²²² Ahonen 2004, 230. Käsitteen käänös on Ahosen.

²²³ Forsberg, Tuomas: *The Philosophy and Practice of Dealing with the Past. Some Conceptual and Normative Issues*. Teoksessa Biggar, Nigel (toim.): *Burying the Past. Making Peace and Doing Justice After Civil Conflict*. Georgetown University Press, Washington, D.C. 2003, 67.

Timothy Garton Ash on eritellyt moraalisia, psykologisia ja poliittisia syitä tilinteolle menneisyyden kanssa. On pidetty moraalis-eettisesti tärkeänä muistaa, mitä hirmutekoja menneisyys pitää sisällään. Samalla on korostettu muistamisen merkitystä suru- ja katumustyössä. Tällöin psykologiset lainalaisuudet on laajennettu yksilötasolta koskemaan myös kansakuntia. Poliittisesti muistaminen ja työstäminen ovat olleet oleellisia siksi, ettei uudestaan sorruttaisi pahoihin tekoihin. Kuitenkin monet hallitukset ovat valinneet unohtamisen. Tavoitteena on ollut korostaa katkosta vanhan ja uuden välillä: ”mennyt on mennyttä, nyt täytyy suunnata kohti tulevaa, parempaa aikaa”. Näin tapahtui esimerkiksi useissa Itä-Euroopan maissa kylmän sodan päätyttyä.²²⁴

Unohtaminen on paljon helpompaa ja voimakkaampaa kuin muistaminen. Garton Ash muistuttaa, että menestyneitä demokratioita on rakennettu tietoisesti unohtamisen päälle. Hinta on tosin aina maksettu – usein vasta sukupolvea myöhemmin.²²⁵ Unohtamisen kaivo ei siis ole pohjaton, vaan menneisyyden roskalautat nousevat pinnalle ennemmin tai myöhemmin.

Tietoisesti unohtamisen kaava ei ole ollut käytössä vain Keski-Euroopassa, vaan kaikkialla missä lähimenneisyyttä on ollut vaikea kohdata. Esimerkiksi Japani ja Espanja ovat vasta viime vuosina ottaneet puheeksi oman lähimenneisyytensä varjopuolet ja avoimet haavat. Tämäkin on tapahtunut hyvin hitaasti ja vastahakoisesti.²²⁶

Milloin menneisyyden aaveita sitten pitäisi ryhtyä taltuttamaan? On tavallista, että monet haluavat ajan kuluvaan ennen kuin toimeen tartutaan. Uusrankelaisen historiantutkimuksen hengessä vaaditaan ajallista ja tunneperäistä etäisyyttä tutkittavaan kohteeseen. Perusteluina käytetään jopa teknisiä seikkoja: kaikki arkistot eivät välttämättä ole vielä käytettävissä. Taustalla voi olla myös pelko siitä, että diktatuurin raunioille rakennettu nuori demokratia ei kestä haavojen repimistä auki.

Garton Ashin mielestä esitettyjä näkökohtia vastaan voidaan argumentoida. Ensiksi, todistajat ja aikalaiset kuolevat, jotkut unohtavat tai järjestelevät muistinsa uudelleen. Pahimmat rikokset ovat harvoin dokumentoituja eivätkä näin ollen löydy arkistoista.

²²⁴ Garton Ash 1999, 222–224.

²²⁵ Garton Ash 1999, 237.

²²⁶ Hentilä 2001, 36.

Siksi on tärkeää toimia viivyttämättä. Toiseksi, uhreilla ja heidän omaisillaan on moraalinen oikeus tietää, kenen käsissä he kärsivät. Kolmanneksi, menneisyyden työstämisen viivästyminen ja tukahduttaminen vaatii psykologisen ja poliittisen hinnan. Vanhan regiimin poliitikkojen tai virkamiesten korkeat asemat nakertavat uuden järjestelmän perustuksia ja vanhoja ”syntejä” käytetään aseina likaisessa poliittisessa pelissä.²²⁷

Entä kenen pitäisi hoitaa likainen työ? Kansallisvaltioiden tapauksissa lähtökohtana on ongelmien käsitteleminen kansallisella tasolla, sisäisesti. Timothy Garton Ash näkee tärkeäksi, että esimerkiksi diktatuurin uhrin ja sortajat tekevät itse avoimesti tiliä menneisyydestään²²⁸.

Tällaista näkemystä kohtaan on esitetty myös kritiikkiä. Kuuluisan teoksen *Hitler's Willing Executioners* kirjoittaja, yhdysvaltalainen Daniel Goldhagen on ehdottanut, että kaikki kansallinen historiankirjoitus pitäisi kansainvälistää. Silloin olisi mahdollista päästä eroon itseimartelusta ja tabuista.²²⁹

Ulkopuolisten voimin asioita voidaan joissakin tapauksissa saada hoidettua. Esimerkiksi toisen maailmansodan jälkeen Saksan hallinnon puhdistamisesta ja Nürnbergin oikeudenkäynnistä vastasivat liittoutuneet. Seurauksena tosin oli se, että oma likapyykinpesu natsimenneisyyden osalta jäi hoitamatta ja ulkovaltoja voitiin syyttää ”voittajien oikeudesta” ja ”voittajien historiasta”.²³⁰

Omaa vastuuta menneisyyden työstämisestä on helppo vierittää toisten niskaan, ja siten välttyä itse tunkion kääntämiseltä. Esimerkiksi Baltian maissa on voitu rauhassa syyttää Neuvostoliittoa vuosikymmenien sorrosta ja samalla häivyttää kollaboraattoreiden roolia.²³¹ Myös Seppo Hentilä on pohtinut valtioiden asennoitumista menneisyyden työstämiseen. Hänen mukaansa esimerkiksi jokainen kauheita sota-aikoja muisteleva kansa koostaan riippumatta näkisi itsensä mieluusti vain uhrina. Tällöin kärsimysten vuoksi ei tarvitsisi muistella omia vääriä tekoja.²³²

²²⁷ Garton Ash 1999, 224–225.

²²⁸ Garton Ash 1999, 226–227.

²²⁹ Cairns, 83–84.

²³⁰ Garton Ash 1999, 226–227.

²³¹ Sama.

²³² Hentilä 2005, 7.

3.2 Kamppailu muistamisesta ja unohtamisesta

3.2.1 Kansakunta terapeutin sohvalle

Olen edellä kuvaillut, kuinka kansakunnat tekevät tiliä vaikean menneisyytensä kanssa. On syytä hieman syventää tarkastelua ja pohtia, mitä tarkoittaa menneisyyden työstäminen valtion, kansan tai kansakunnan tasolla ja millä edellytyksillä se on mahdollista. Voidaanko siis kokonainen kansakunta asettaa kuvaannollisesti terapeutin sohvalle tilitämään menneisyyttään ja eheytytään henkisesti? Esimerkiksi Ulla-Maija Peltonen on korostanut terapeutin lähestymistavan merkitystä menneisyyden työstämisessä: ”Kollektiivisen väkivallan käsittely ei ole juridiikkaa, vaan akuuttia kulttuurillista kriisin hallintaa.”²³³ Syventävän pohdinnan kautta avautuu myös näkymä muistamisen kiistanalaisuuteen. Ei ole yksiselitteistä, mitä asioita muistetaan ja mitä unohdetaan. Muistamisen tarpeellisuudesta käydään myös kamppailua.

Yhteisöllisen menneisyyden työstämisen ehdoksi voidaan asettaa jonkinlaisen yhteisen muistin olemassaolo. Ranskalainen sosiologi Maurice Halbwachs kehitti 1920- ja 30-luvuilla käsitteen *kollektiivinen muisti*. Halbwachsinkin näkemyksen mukaan ihmiset muistavat, järjestävät ja paikallistavat muistonsa yhteiskunnassa. Muistamisen sosiaalinen kehikko rakentuu ympäröivän yhteiskunnan ja siihen kuuluvien ryhmien varaan. Vain ne muistikuvat elävät ja kestävät, jotka voidaan yhteiskunnassa uudelleenrakentaa. Halbwachs esittää, että yhteiskunta pyrkii poistamaan muististaan asiat, jotka erottavat yksilöitä tai etäännyttävät ryhmiä toisistaan, toisin sanoen varjelemaan yhtenäisyyttään.²³⁴

Katja-Maria Miettusen mukaan kollektiivinen muisti on tietyn yhteisön jakama yhteinen käsitys menneisyydestä. Se pitää sisällään paitsi kertomuksen menneisyydestä myös

²³³ Peltonen, Ulla-Maija: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003 (Peltonen U-M), 9.

²³⁴ Halbwachs, Maurice: *On Collective Memory*. The University of Chicago Press, Chicago & London 1992, 38, 182–183.

näkemyksen tuon menneisyyden merkityksestä yhteisölle nykyisyydessä.²³⁵ Kollektiivisella muistilla on siis vahva yhteys historiatietoisuuteen.

Antero Holmilan mukaan kollektiiviselle muistille ei ole yhtä määritelmää, vaan se on käsitteenä epämääräinen ja häilyvä. Tämä ei hänen mukaansa kuitenkaan tarkoita, että termi olisi jotenkin virheellinen. Se on käyttökelpoinen käsite kuvaamaan, kuinka yksilön muisti ja yhteiskunnan tavat puhua ja ilmentää asioita ovat sosiaalisessa ja yhteisöllisessä vuorovaikutuksessa.²³⁶

Kollektiivinen muisti voi olla myös aktiivisen toiminnan kohteena. Johdannossa kuvasin, kuinka historiapolitiikka on pyrkimystä käyttää ja muovata historiaa omien tarkoitusten saavuttamiseksi. Kollektiivisen muistin muokkaaminen eli *muistin politiikka* voidaan nähdä rinnakkaisena ilmiönä historiapolitiikalle. Käsitteitä saatetaan käyttää joskus myös toistensa synonyymeinä. Hentilän mukaan muistin politiikka merkitsee tietoisesti harjoitetun historiapolitiikan sisältöä tai joissakin tapauksissa historiapolitiikan kohdetta²³⁷.

Miten muistin politiikka sitten ilmenee? Se on halua unohtaa, muuttaa tai parannella menneisyyttä oman ajattelun ja oman nykyhetken edun mukaiseksi. Ulla-Maija Peltosen mukaan toisiinsa kietoutuneet yksilöllinen historiallinen kokemus ja kollektiivinen historiallinen tietoisuus välitetään nuoremmille sukupolville kertomalla tai vaikenemalla. Kollektiivisiä ja julkisia muistoja pyrkivät muokkaamaan esimerkiksi erilaiset intressiryhmät, yhteisöt ja valtiovalta.²³⁸

Sirkka Ahosen mukaan kollektiivisen muistin institutionaaliset muodot (elokuvat, muistomerkit, romaanit jne.) yhdistävät nykyään sukupolvien ketjua. Aiemman suullisen tradition tilalle ovat tulleet historiankirjoitus ja muut historian ”pysyvät” esitystavat. Juuri nämä institutionaaliset muodot tarjoavat mahdollisuuden harjoittaa muistin politiikkaa.²³⁹

²³⁵ Miettunen, 271.

²³⁶ Holmila 2010, 280.

²³⁷ Hentilä, Seppo: *Historiantutkimus ja muistinpolitiikka*. Luentosarja *Historiapoliitiikka ja historian käyttö kylmän sodan jälkeen*, Helsingin yliopisto, kevät 2006 (kopio tekijän hallussa).

²³⁸ Peltonen U-M, 13, 20.

²³⁹ Ahonen 2004, 227–228.

Jopa demokratioissa historiaan liittyy valta ja pois rajaaminen, sillä mikä hyvänsä historia on aina jonkun historiaa, kerrottu jostakin tietystä näkökulmasta. Historian demokraattinen harjoittaminen rakentuu objektiivisuuden, rehellisen tutkimisen, avoimen tutkimusprosessien ja historiallisten faktojen merkityksellisyydestä käytävän julkisen keskustelun varaan.²⁴⁰

Holmila on tiivistänyt edellä sanotun sattuvasti: ”– [K]ollektiivinen muisti ei ole poliittisesti viatonta tai ‘vahingossa syntynyttä’. Kamppailuun kansakunnan muistista osallistuvat lukuisat eri tahot ja mielipiteet.”²⁴¹

Menneisyyden työstämisen näkökulmasta kollektiivinen muisti ja historiatietoisuus avaavat mahdollisen väylän käsitellä menneisyyden vaikeita kokemuksia. Psykologiasta ja lääketieteestä tuttu *trauma*-käsite²⁴² voidaan laajentaa koskemaan myös yhteisöä, kansaa ja historiallista tapahtumaa.

Dominick LaCapra on määritellyt trauman vahingolliseksi kokemukseksi, ”joka panee psyyken sijoiltaan ja aiheuttaa olemassaoloon aukkoja; sillä on viivästyneitä vaikutuksia, joita on vaikea kontrolloida ja tuskin koskaan mahdollista täysin hallita.”²⁴³ Ulla-Maija Peltosen mukaan traumaan liittyvä työstäminen ja torjunta ovat käyttökelpoisia niin yksilötasolla kuin yhteisöjenkin kohdalla. ”Historiallisen trauman käsittely edellyttää muistamista ja trauman aiheuttajan kriittistä kohtaamista.”²⁴⁴

Kansakuntien tai historian traumaista puhutaan välillä täsmentämättä kuka traumaista kärsii ja ketkä niitä voivat työstää. LaCapra on korostanut, että traumasta puhuttaessa ei

²⁴⁰ Appleby, Joyce – Hunt, Lynn – Jacob, Margaret: *Telling the Truth about History*. W. W. Norton & Company, New York 1994, 10.

²⁴¹ Holmila 2010, 281–282.

²⁴² Alun perin trauma oli 1800-luvulla kirurgien käyttämä termi kehon vammasta tai haavasta. Käsitteen käyttö täsmentyi koskemaan pään vammoja ja niistä aiheutuvia psykologisia oireita. Vähitellen trauma muuttui merkitsemään fyysisen vamman rinnalla myös psyyken, persoonallisuuden tai ”sielun” vammaa, joka aiheutuu vaikkapa järkyttävästä ulkoisesta tapahtumasta tai elämänmuutoksesta. Ks. esim. Rose, Nikolas: *Power in Therapy: Techne and Ethos*. <<http://www.academyanalyticarts.org/rose2.htm>>. Viirailtu 19.1.2010.

²⁴³ LaCapra, Dominick: *Writing History, Writing Trauma*. The John Hopkins University Press, Baltimore 2001, 41, käännös tekijän. ”Trauma is a disruptive experience that disarticulates the self and creates holes in existence; it has belated effects that are controlled only with difficulty and perhaps never fully mastered.”

²⁴⁴ Peltonen U-M, 255–256.

saa sekoittaa keskenään traumaattisten historiallisten tapahtumien uhreja ja muita, jotka eivät ole suoranaisesti kokeneet tapahtumia.²⁴⁵

Myös Seppo Hentilä on pohtinut traumaattisten kokemusten käsittelyn rajoja. Hänen mukaansa kansallinen tilinteko menneisyydestä edellyttää välttämättä sitä, että on olemassa yhteisö, joka voi sekä yhteisesti kokea että yhteisesti tilittää. Tästä näkökulmasta vasta ensimmäinen maailmansota oli siinä määrin laaja yhteinen kokemus, jonka ulkopuolelle tuskin kukaan saattoi jäädä.²⁴⁶ Esimerkiksi siis holokaustin tilittäminen vaatii yhteisön, joka on sekä kokenut tapahtumat yhdessä että muistelee tapahtunutta yhdessä.

Traumat kollektiivisen identiteetin ”vammana” tarjoavat herkullisen tilanteen historiapolitiikan tai muistin politiikan harjoittamiselle. Katalin Miklóssy näkee historialliset traumat ”politikoinnin välttämättömiksi aarraittoiksi”. Tämän vuoksi traumojen hoitaminen ei ole poliitikkojen edun mukaista, vaan niitä periytetään ja uusinnetaan sukupolvesta toiseen. Hän näkee historialliset traumat sosiaalisina konstruktioina, jotka ovat merkittävässä asemassa kansallisessa identiteetissä. ”[Ne] – on irrotettu henkilökohtaisesta kokemustaustasta, siirretty yhteisön yhteiseksi henkiseksi omaisuudeksi ja korotettu yhteisöä määritteleväksi avainkokemukseksi.”²⁴⁷

Onko suomalaisilla sitten tällaisia ”avainkokemuksia” vaikkapa toiseen maailmansotaan liittyen? Sirkka Ahosen tutkimuksen mukaan suomalaisissa perheissä sukupolvet purkavat menneisyyden traumoja vain vähän. Voidaan siis olettaa, ettei historia ole jättänyt juurikaan traumoja suomalaisten keskuuteen. Toisin kuin vaikkapa Saksassa, meillä historiallisten toimijoiden syyllisyys ei Ahosen näkemyksen mukaan ilmeisesti siirry sukupolvelta toiselle.²⁴⁸ Toisaalta, kuten olen edellä todennut, etenkin sisällissota on tulkittu kansalliseksi traumaksi Suomessa.

Tutkiessani jatkosodan ihmisluovutuksia koskevaa keskustelua olisi liioiteltua väittää, että luovutukset aiheuttivat kansallisen historiallisen trauman. Käyttökelpoisempi käsite on *kipupiste*. Tarkoitin sillä menneisyyden tapahtumaa, joka yhä edelleen herättää voi-

²⁴⁵ LaCapra, ix.

²⁴⁶ Hentilä 2005, 7.

²⁴⁷ Miklóssy, Katalin: Traumojen käyttöarvo historiapolitikoinnissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2009, 336.

²⁴⁸ Ahonen 1999.

makkaita tunteita ja intohimoja. Kipupiste ei siis ole vielä vakiinnuttanut asemaansa yleisessä historiakuvassa.

3.2.2 Miksi muistaa jatkosodan ihmislouvutuksia?

On kiinnostava historiapolitiininen kysymys, missä määrin ja miksi louvutusten kaltaista menneisyyden ikävää puolta pitäisi ”kaivella”. Muistamisen perustelut tai vähättelyt kertovat vaihtelevasta suhtautumisesta menneisyyden työstämisen tarpeellisuuteen. Keskustelu Elina Sanan kirjasta ja jatkosodan ihmislouvutuksista piti sisällään paljon mielenkiintoisia viittauksia muistamiseen ja unohtamiseen. Esille nousivat lukuisat perustelut, miksi jatkosodan varjopuolia pitäisi muistaa. Kuitenkaan kaikki eivät kannattaneet historian roskatyntyreiden kaivelua, vaan toivoivat pikemminkin asioiden unohtamista.

Kohun alkupuolella nousi esille, että ihmislouvutukset on ollut unohdettu aihe. Ylioppilaslehti kysyy laajassa artikkelissaan, miksi aihepiiri unohdettiin 25 vuodeksi. Lehti viittaa siis siihen, että edellisen kerran jatkosodan aikaisista louvutuksista puhuttiin *Kuolemanlaiva*-kirjan yhteydessä.²⁴⁹ Suomen Kuvalehden haastattelussa Elina Sana uskoo, että suomalaiset haluavat unohtaa jatkosodan sen hankalan luonteen vuoksi.²⁵⁰ Keskipohjanmaassa Anita Salmi toteaa, että tähän saakka louvutetuista puhuminen on ollut ”– – kiellettyä, koska se poliittisesti on ollut epäedullista.” Syyksi Salmi näkee sen, että Suomi ja Saksa hävisivät sodan.²⁵¹

Elina Sana toteaa kirjassaan, että hänen tavoitteenaan on ollut historian häviäjien tuominen yleiseen tietoisuuteen. Hänen pyrkimyksensä on siis ollut louvutettujen henkilöiden nostaminen unohduksen hämärästä.²⁵² Unto Hämäläisen mukaan nyt esille nostetut louvutukset eivät enää hevillä unohdu: Sanan kirja on ”– – avannut Suomen historian yhden sivun, jota ei voi enää sulkea.”²⁵³

Useassa puheenvuorossa korostettiin ikävän menneisyyden tuntemisen tärkeyttä ja alleviivattiin, että kipeidenkin asioiden muistaminen on parempi vaihtoehto kuin vaikene-

²⁴⁹ Ylioppilaslehti 17/2003.

²⁵⁰ Suomen Kuvalehti 48/2003.

²⁵¹ KPM 11.11.2003*.

²⁵² HBL 11.11.2003*.

²⁵³ HS 30.11.2003*.

minen. Kainuun Sanomat pitää tärkeänä, että ”– – näistä menneisyyden painajaisista puhutaan niin meillä kuin muuallakin.” Lehden mukaan kauheuksiakin on pyrittävä ymmärtämään, muttei hyväksymään. Länsi-Suomen pääkirjoitus korostaa, että oman menneisyyden suhteen ei saa olla liian välinpitämätön. ”– – [J]okaisella kansakunnalla voi olla historiassaan mustia aukkoja, joiden selvittäminen tuo ehkä esiin hyvinkin traumaattisia asioita.”²⁵⁴

Keskisuomalainen näkee, että kipeän lähimenneisyyden asiat tulevat esille vähitellen, joskus pitkänkin salailun jälkeen. ”Totuutta ei alastomana heti kerrota, eikä sen kohtaamiseen välttämättä vallitse riittävä kypsyyttä.”²⁵⁵ Pääkirjoituksen mukaan tarpeeksi suuri ajallinen etäisyys mahdollistaa ikävien asioiden muistamisen.

Iisalmen Sanomien mukaan vaikuttaa siltä, että suomalaiset ovat halunneet sulkea silmänsä luovutuksilta ja unohtaa ne. Toisaalta sodassa on aina synkät tapahtumansa. ”Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö asioita pitäisi selvittää ja nostaa esille. Menneisyyttä ei pidä haudata.”²⁵⁶

Muistamista perusteltiin myös vetoamalla Suomen vallitsevaan yhteiskuntajärjestelmään ja historiakulttuuriin. Vankiluovutuksesta kirjallisen kysymyksen jättäneiden kansanedustajien mukaan ”– – on tärkeää, että Suomi pystyy käsittelemään rehellisesti omaa osuuttaan toisen maailmansodan historiasta.”²⁵⁷ Iltalehden haastattelussa Heikki Ylikangas muistuttaa, että asioiden lakaiseminen maton alle ei sovi kulttuuriimme: ”Suomi on kuitenkin demokraattinen yhteiskunta, jossa kaikkien asioiden pitäisi olla avoimia.”²⁵⁸ Vihreän Langan kolumnissa Irina Krohn alleviivaa demokraattisuuden lisäksi eurooppalaisten maiden tapaa kohdata menneisyys. ”Avoimena eurooppalaisena demokratiana Suomikin on varmasti valmis kertomaan historiastaan – myös sen varjot ja täyden pimeyden.”²⁵⁹

²⁵⁴ KS 12.11.2003, Ettei avutonta käännytetäisi*; LSU16.11.2003, Historiasta löytyy edelleen yllätyksiä*.

²⁵⁵ KSML 21.11.2003, Historia selvitettävä mahdollisimman tarkoin*.

²⁵⁶ IS 17.1.2004, Menneisyyttä ei pidä haudata*.

²⁵⁷ KK 561/2003 vp.

²⁵⁸ Iltalehti 20.11.2003*.

²⁵⁹ Krohn*.

Keskustelussa oli myös mielenkiintoisia viittauksia kollektiiviseen muistiin ja sen eheyteen. Tasavallan presidentti Tarja Halonen summaa vainojen uhrien muistopäivän puheessaan, että aika on kypsä luovutusten huolelliselle läpikäymiselle. ”On kansakunnan itsetunnon kannalta välttämätöntä, ettei sen yhteiseen mieleen jää selvittämättömiä asioita.”²⁶⁰ Suomen Kuvalehdessä Risto Lindstedt kirjoittaa, että säilytimme itsenäisyyden sodan koettelemuksista huolimatta, ”– – tosin sotiminen Saksan seurassa aiheuttaa edelleen posttraumaattisia stressireaktioita.” Lisäksi hän näkee, että Suomessa on kaipausta ”staattiseen historiankuvaan”, johon ei helpolla mahdu uusia asioita.²⁶¹

Kohun muutamassa puheenvuorossa nousi esille, että ”jotkut” henkilöt tai tahot eivät pidä tarpeellisena muistella näitä asioita. Unohduksen kannattajia ei erikseen nimetty. Esimerkiksi Länsi-Suomi kirjoittaa pääkirjoituksessaan, että ”monen mielestä” kaukaisia tapahtumia ei ole syytä tutkia saati muistella. Heikki Ylikangas kommentoi asiaa samassa hengessä. Hän ei lainkaan ymmärrä lausuntoja, joiden mukaan luovutusten kaltaisten vanhojen asioiden ”– – olisi syytä antaa rauhassa hautautua historiaan ja unohduksiin.”²⁶²

Luovutusten muistamisen tärkeyttä kyseenalaistavia puheenvuoroja todella käytettiin. Esimerkiksi Martti Häikiö ei nähnyt luovutuksia mitenkään erityisenä kipupisteenä tai historian mustana aukkona. Hänen mukaansa Suomen historiassa on runsaasti selvittämättömiä traumaattisia tapahtumia. Edes kaikkia jatkosodan kipupisteitä ei ole tutkittu. Hän myös syyttää Sanan itsensä istuvan erään kansallisen kipupisteen, Zavidovovuodon päällä.²⁶³

Antero Leitzinger yhtyy kirja-arvostelussaan luovutuksia vähättelevään linjaan: ”Jos Suomen historiasta haluaa hakea vaiettuja häpeänaiheita, niitä löytyy muualtakin kuin Sanan etsimältä suunnalta.”²⁶⁴

²⁶⁰ Halonen.

²⁶¹ Lindstedt R*.

²⁶² LSU 16.11.2003, Historiasta löytyy edelleen yllätyksiä*; Iltalehti 20.11.2003*; Kommentti luovutusten muistelemisen kritisoinnista ks. myös KPM 5.12.2003*.

²⁶³ Ylioppilaslehti 17/2003. Elina Sana oli osallisena vuodossa työskennellessään Ydin-lehden päätoimittajana.

²⁶⁴ Leitzinger.

Jyrkimmän kannan luovutusten muistamiseen ottaa Matti Kohva. Hänen mukaansa Suomella ei ole menneisyydessään ”mitään hävettävää ja peiteltävää”. Luovutukset ovat hänen mielestään olleet aikanaan tiedossa, ja nyt niiden pitäisi antaa olla unohduksissa:

*Kaikki Sanan tutkimuksen tiedot ovat olleet useissa sotahistoriamme teoksissa julkaistuina jo kuusikymmenluvulla. Mitä varten pitäisi herättää menneisyyden haamut esiin nyt kuudenkymmenen vuoden jälkeen?*²⁶⁵

Kohun aikana nousi esille myös kysymys, mitä kaikkea pitäisi muistaa. Lukuisissa puheenvuoroissa esitettiin vaatimus tasapuolisuudesta eli Neuvostoliittoon luovutettujen heimosotureiden, inkeriläisten ja loikkareiden tutkimisesta. Kyseessä oli oikeastaan vaatimus siitä, että jos kollektiiviseen muistiimme sisällytetään jatkosodan ihmisluovutukset, täytyy meidän muistaa myös Neuvostoliittoon luovutetut.

Esimerkiksi Kalevi Lammisen kirjallisessa kysymyksessä perätään Neuvostoliiton alueelle luovutettujen kartoittamista, ”– – [j]otta kaikki Suomen historiaan liittyvät ikävät-kin seikat saataisiin lopulta selvitettyä – – ”.²⁶⁶ Iltalehden pääkirjoitus vaatii, että kylmän sodan luovutusten ”– – aukko kansakunnan muistissa on täytettävä.”²⁶⁷ Kainuun Sanomien Eero Marttinen korostaa, että Suomesta luovutettiin Neuvostoliittoon ”tutkimaton määrä” sotavankeja, joiden ei käynyt ”kovin hauskasti”. Näitä ei kuitenkaan Marttisen mielestä haluta muistaa: ”Kukapa enää niitäkään asioita mahtaisi ryhtyä tutkimaan?”²⁶⁸

Puheenvuorojen takana oli varmasti inhimillistä halua selvittää itään luovutettujen traagisia kohtaloita. Toisaalta tasapuolisen muistamisen vaatimukseen saattoi sisältyä verhoittua halua kyseenalaistaa saksalaisille luovutettujen muistamisen tärkeys. Tähän kiinnitti huomiota esimerkiksi Keskipohjanmaan Antti Hietalahti: ”Tuntuu kuin luovutusten rinnastamisvaatimuksessa olisi sisäänrakennettuna ajatus, ettei luovutuksista Saksaan pitäisi kertoa.”²⁶⁹ Suhtautumisessa tasapuolisuuteen vaikuttivat mitä luultavimmin myös poliittiset jakolinjat. Keskustelun aikana haluttiin muistuttaa, että siinä missä Suomi

²⁶⁵ Kohva*.

²⁶⁶ KK 188/2004 vp.

²⁶⁷ Iltalehti 19.1.2004, Häpeätahrat pesuun*.

²⁶⁸ KS 9.1.2004*.

²⁶⁹ KPM 5.12.2003*.

jousti Saksan vaatimusten edessä äärioikealle, jouduttiin myönnytyksiä tekemään myöhemmin vastakkaiseen suuntaan.

Keskustelussa ilmeni loppujen lopuksi yllättävän vähän mielipiteitä, jotka avoimesti kyseenalaistivat tai vähättelivät luovutusten muistamista. Tämä kertoo mielestäni siitä, että debattiin osallistujilla oli valmiutta ja halua tietää tarkemmin jatkosodan varjopuolista, vaikka tämän muistamisen kivuliaisuus tunnustettiin. Useissa kommentteissa viitattiin myös menneisyyden vaikeiden asioiden traumaattisuuteen ja historiassa lymyileviin kipupisteisiin.

Kohun aikana nousi esille myös kaksi keskeistä muistamiseen liittyvää seikkaa: Suomen kunnia ja holokausti. Molemmissa sivuttiin sitä, onko Sanan teos mustamaalannut vai puhdistanut kuvaa maamme menneisyydestä. Näihin teemoihin on tarpeen syventyä vielä erikseen.

3.2.3 Suomen kunnia ja oman pesän likaaminen

Yhdysvaltalaiset historioitsijat esittävät menneisyyden työstämisen näkökulmasta oleellisen kysymyksen teoksessaan *Telling the Truth about History*. Kumpaa inhimillistä tarvetta historian tulisi palvella: itseä pönkittävän menneisyyden kaipua, vaikka kuva olisikin vääristynyt, vai vapautusta, vaikka se tekisi kipeää?²⁷⁰

Juha Sihvola näkee, että monien suomalaisten historiakäsitys pohjautuu ensimmäiseen vaihtoehtoon. Suomen itsenäisyyden säilyminen toisessa maailmansodassa nähdään korvaamattoman arvokkaana ja sitä edistäneiden suomalaisten toimet ja saavutukset sankarillisina. Tällaisten näkemysten mukaan tutkimus, joka ”suhteellistaa sankareiden tekoja ja kiinnittää huomiota pahaan, jota tapahtui hyviä päämääriä toteutettaessa”, näyttää kyseenalaisena, jopa halventavana.²⁷¹

Tämä seikka tuli esiin myös *Luovutetut*-keskustelussa. Suomen ja suomalaisten viranomaisten mahdollinen syyllisyys nousi puheenaiheeksi, kun pohdittiin luovutusten taka-

²⁷⁰ Appleby – Hunt –Margaret, 289.

²⁷¹ Sihvola 2003, 489–490.

na olleita tapahtumia. Lisäksi Suomen maineen tahraaminen ja menneisyyden ihmisten tekojen moraalinen arviointi puhuttivat kohun aikana. Myös holokausti herätti jyrkkiä mielipiteitä, mutta siihen syvennyn erikseen seuraavassa alaluvussa.

Syyllisyyskysymys nousi esille heti keskustelun alussa. Helsingin Sanomien Unto Hämäläinen pohtii ennakkojutussaan, että historian uuden sivun kääntyessä ”– – syntyy keskustelua syyllisyydestä.”²⁷² Tällä Hämäläinen viittaa niihin, jotka mahdollisesti olivat syyllisiä vankien luovutukseen saksalaisille. Elina Sana korosti koko keskustelun ajan, että hänen tavoitteensa ei ole ollut etsiä syyllisiä. STT:n haastattelussa hän toteaa, että hän on koettanut näyttää, ”– – ketkä luovutuksia tekivät.”²⁷³ Sana on siis jättänyt lukijan ratkaistavaksi, syyllistyivätkö luovutuksia tehneet johonkin vai eivät. Useat kirjaa kritisoineet tosin tulkitsivat Sanan tutkimusotteen nimenomaisesti syyllisiä hakevaksi. Hannu Rautkallio näkee *Luovutettujen* heittäneen varjon kansallisikonin ylle: ”Sana on kyseenalaisin keinoin leimannut Mannerheimia.”²⁷⁴

Syyllisyyden pohtiminen lisäsi osaltaan myös tarvetta tutkia luovutuksia syvällisemmin. Esimerkiksi Keskipohjanmaassa asia nousi esille: ”On myös mahdollista, että luovutuksista syyllistetään vääriä ihmisiä väärin perustein. Myös siksi asia kannattaa tutkia.”²⁷⁵

Antero Holmila näkee syyllisyys-aspektin osana kansainvälistä tutkimussuuntausta; uhrien tutkimisesta on siirrytty tutkimaan tekijöiden motiiveja. Holmilan mukaan tällainen näkökulma on kannatettava Suomessakin. ”Olisi naiivia ajatella, että koko Suomen kansa oli sota-aikana moraalisempi kuin muut kansakunnat. Kaikista maista löytyy ihmisoikeuksien rikkojia – –.”²⁷⁶

Kohun aikana nostettiin esille Juha Sihvolan kuvailema näkökulma maamme historiaan. Jukka Kekkonen toteaa, että kaikille arkoja aiheita tutkimaan uskaltautuville täytyy nostaa hattua. Hänen mukaansa ”– – mieluummin toivotetaan tervetulleeksi tutkimukset,

²⁷² HS 1.11.2003*.

²⁷³ STT 10.11.2003*.

²⁷⁴ Rautkallio 2004a.

²⁷⁵ KPM 5.12.2003*.

²⁷⁶ Holmila 2004*. Holmila kirjoitti tuolloin väitöskirjaa, joka ilmestyi vuonna 2008.

jotka edelleen glorifioivat heitä [suurmiehiämme]. Sen sijaan rosoja suurmiesten kuvaan tarjoavien tutkijoiden tie ei välttämättä ole helppo.”²⁷⁷

Jari Sedergrenin mukaan keskustelu kansakunnan moraalista vaikeina aikoina ja maamme synkeästä historiasta on ”– – kovaa, mutta se pitää kestää.” Hän korostaa, että Sanan tutkimustietojen ja muidenkin seikkojen valossa on päivän selvää, että ”– – sotaa ei käyty pelkästään ‘puhtain kilvin’, kuten presidentillisellä arvovallalla muutamia vuosia sitten kansaa valistettiin.”²⁷⁸

Suomen kunnian tahraamista lähestyttiin kahdesta päinvastaisesta suunnasta. Ensiksikin, Sana sai osakseen suoria syytteitä oman pesän likaamisesta. Antero Leitzingerin pelkää, että Suomen maine on tahrattu pitkäksi aikaa: ”Kirjan väitteet jäänevät kummittelemaan eräissä piireissä myyteinä, joita ei enää saada kitkettyä.”²⁷⁹ Toisaalta Karjalaisen kolumnisti Matti Kohva näki *Luovutetut* niin heikkona esityksenä, että siitä ei ollut edes kunnian polkijaksi: ”On tekohurskasta päivitellä muka Suomen sotien kunniakkaan maineen menetystä Sanan tutkimuksen perusteella, kun julkaistun tutkimuksen tiedoissa ei ole siihen mitään aihetta.”²⁸⁰ Sekä toimittaja Unto Hämäläinen että Hannu Taanila mainitsevat kirjan herättäneen voimakasta kritiikkiä varsinkin Internetin keskustelupalstoilla. Hämäläisen mielestä ”[j]atkosodan tapahtumat herättävät ihmisissä voimakkaita tunteita.”²⁸¹

Toiseksi, Sana itse ottaa asian esille. Suomen Kuvalehden haastattelussa hän kääntää saamansa syytökset pääläelleen: ”Ikävien asioiden salailu – – ennemmin tai myöhemmin tahrii maineen. Totuus, kipeäkin, tekee vapaaksi. Siksi pitää puhua siitä, mitä tapahtui.”²⁸² Myös selvitysmies Ylikangas näkee asian samalla tavoin. Hänen mukaansa Suomen maine tahraantuisi, jos sodan ikävät puolet sivuutettaisiin.²⁸³ Ylikangas avaa ajatteluaan VNK:n selvityksessä:

²⁷⁷ STT 10.11.2003*.

²⁷⁸ Ennen ja nyt. Historian tietosanomat 4/2003, Historiasta keskustellaan taas. Sedergren viittaa pääkirjoituksessaan presidentti Martti Ahtisaaren lausuntoon.

²⁷⁹ Leitzinger.

²⁸⁰ Kohva*.

²⁸¹ HS 30.11.2003*; Taanila.

²⁸² Suomen Kuvalehti 48/2003.

²⁸³ AL 17.1.2004*.

*Nyky-Suomen – demokraattisen, modernin ja avoimen Suomen niin kuin tänään haluamme Suomen nähdä – kunnia edellyttää aivan muuta kuin sodan ajan Suomen ratkaisujen puolustelua; se edellyttää mahdollisimman avointa tutkimusta myös sodan varjopuolista. Niitä ei voi enää jättää käsittelemättä tahraamatta Suomen – nyky-Suomen – ja sen tutkijain mainetta.*²⁸⁴

Suomen Kuvalehden Risto Lindstedt hämmästelee kohussa esille nostettua Suomen kunniaa ja sen tahraamista. Hänen on vaikea ymmärtää närkästystä siitä, että suomalaisten mainetta ja kunniaa olisi ”tarpeettomasti nuhjutettu”: ”Mitä kunniaa? Historian kunniaako, ei kai sellaista asiallisesti ottaen ole olemassa?”²⁸⁵

Useassa puheenvuorossa korostettiin, että meidän on tärkeää avoimesti kohdata jatkosodan historian vaiheet, kun aikaakin on kulunut yli puoli vuosisataa. Eeva Peltonen toteaa, että meillä pitäisi olla tänä päivänä rohkeutta myöntää kuusikymmentä vuotta vanhat tapahtumat. Hänen mielestään valtion pyrkimys suojata omia kansalaisiaan saksalaisten vaatimuksilta aiheutti vierasmaalaisten luovuttamisen.²⁸⁶ Iisalmen Sanomien mukaan luovutukset ovat muistutus siitä, että teimme yhteistyötä muuallakin kuin rintamalla. Tämä täytyy suhteuttaa jatkosodan tavoitteisiin: ”Suomi lähti jatkosotaan natsi-Saksan rinnalla valtaamaan talvisodassa menettämänsä alueet takaisin. Mitä kaikkea muuta tuon tavoitteen ohessa tapahtui, niin se ei välttämättä ole yhtä hyväksyttävää.”²⁸⁷

Myös Antero Holmila perää historiakuvan tarkistamista ja oman menneisyyden rohkeaa muistamista: ”Jotta Suomen historian kipeistä kysymyksistä voidaan käydä asiallista keskustelua, vaaditaan koko kansalta itsekritiikkiä ja kykyä ymmärtää, että monista asioista on vaiettu.”²⁸⁸

Yllättävää keskustelussa oli valmius hyväksyä menneisyyden toimijoiden kriittinen tarkastelu. Vaikka Elina Sana sai kuulla syytöksiä oman pesän likaamisesta, niitä esitti harvalukuinen joukko. Tämä kuvaa mielestäni verrattain avointa historiakulttuuria. Hyvin harvasta puheenvuorosta välittyi tarve puolustella kaikkea menneisyydessä tapahtunutta.

²⁸⁴ Ylikangas 2004a, 20.

²⁸⁵ Lindstedt R*.

²⁸⁶ Peltonen.

²⁸⁷ IS 17.1.2004, Menneisyyttä ei pidä haudata*.

²⁸⁸ Holmila 2004*.

Juha Sihvolan näkökanta sotavuosien tapahtumiin kuvaa hyvin sitä päälinjaa, joka oli esillä kohussa:

*Sivistysvaltion velvollisuuksiin kuuluu oman historiansa synkkien piirteiden ja mustien pisteiden selvittäminen. Se ei vie arvoa isänmaan saavutuksilta. Suomi on tänään vakaa demokratia ja hyvinvointiyhteiskunta, jonka kansainväliseen asemaan ei kohdistu suoria uhkia. Ei ole tarvetta rakentaa historiakuva poliittisesti tarkoituksenmukaisten myyttien pohjalle, vaan on varaa puhua avoimesti ja kriittisesti myös ikävistä asioista.*²⁸⁹

3.2.4 Holokaustin pistävä katku

Holokausti-teeman käsitteleminen omana kokonaisuutenaan on perusteltua useasta syystä. Vankien luovuttaminen juutalaisuuden perusteella oli Sanan kirjan hypoteesi, jolle ei kuitenkaan löytynyt näyttöä.²⁹⁰ Holokausti oli esillä kotimaisessa keskustelussa alusta lähtien. Varsinkin kansainvälinen kommentointi kiertyi keskeisen kysymyksen ympärille: luovuttiko Suomi enemmän juutalaisia kuin tähän asti on tiedetty tai myönnetty? Lisäksi holokaustin keskeinen asema 2000-luvun länsimaisessa historiatietoisuudessa edellyttää aihepiirin käsittelyä, jotta tietyt *Luovutetut*-kohun piirteet olisivat ymmärrettäviä.

Aluksi on tarpeen lyhyesti kuvata, millaisena Suomen osallisuus holokaustiin on aiemmin nähty. Elina Sanan (silloin nimellä Suominen) vuonna 1979 julkaisema teos *Kuolemanlaiva S/S Hohenhorn* nosti suomalaisten tietoisuuteen kahdeksan juutalaispakolaisen luovuttamisen saksalaisille jatkosodan aikana. Nämä juutalaiset joutuivat Auschwitzin keskitysleirille, ja ainoastaan yksi heistä säilyi hengissä.²⁹¹

Hannu Rautkallio tarttui aiheeseen ja julkaisi vuonna 1985 teoksen *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto*. Kirjassaan hän kuvaa laajasti Suomen toimintaa Saksan vaikutuspiirin paineessa. Rautkallion keskeinen viesti on, että Suomi oli poikkeus holokaustin osal-

²⁸⁹ Sihvola, Juha: Sodan taakka ja moraalien vaatimukset. Kanava 3/2010, 39.

²⁹⁰ Sana 2003, 19.

²⁹¹ Sana 2004b.

ta. Vaikka kahdeksan juutalaispakolaista luovutettiin, Suomi suojeli omaa juutalaisvähemmistöään, eikä maassa esiintynyt antisemitismia.²⁹²

Rautkallion teos käännettiin englanniksi kahta vuotta myöhemmin. *Finland and the Holocaust* vankisti ulkomailla kuvaa, että Suomen omatunto on juutalaiskysymyksessä puhdas. Teoksessa tuodaan selvästi ilmi, että Suomi vältti natsien rotupolitiikan vaatimukset hallituksen ja Mannerheimin tiukan kannan vuoksi.²⁹³

2000-luvun alussa holokaustin muistaminen lisääntyi Suomessa. Vallitseva historiakuva maamme osallisuudesta holokaustiin ei kuitenkaan muuttunut. Pikemminkin kyse oli historiapolitiikasta, jolla haluttiin osoittaa Suomen tiedostavan holokaustin merkityksen. Pääministeri Paavo Lipposen (sd.) jo vuonna 1997 esittämän ajatuksen pohjalta pystytettiin Helsingin Tähtitorninmäelle muistomerkki saksalaisille luovutettujen juutalaispakolaisten muistoksi.²⁹⁴ Tällä syksyllä 2000 paljastetulla muistomerkillä viestitettiin muulle maailmalle, että Suomi myöntää osallistuneensa holokaustin toimeenpanoon.²⁹⁵

Paljastustilaisuudessa marraskuun 5. päivänä Lipponen pyysi anteeksi Helsingin juutalaiselta yhteisöltä kahdeksan juutalaisen pakolaisen luovuttamista Gestapolle. Luovutus tapahtui 6. marraskuuta 1942. Lipponen esitti anteeksipyyntön Suomen ja suomalaisten puolesta. Hän korosti puheessaan teon tuomittavuutta: ” – – luovutus oli häpeän hetki Suomen historiassa.” Muun muassa Helsingin Sanomat käsitteli anteeksipyyntöä pääkirjoituksessaan ja piti sitä perusteltuna.²⁹⁶

Lipposen johtama hallitus päätti vahvistaa holokaustin muistamista myös toisella tavalla. Taustalla oli Euroopan parlamentin päätöslauselma vuodelta 1995, jossa kannustettiin viettämään juutalaisvainojen ja muiden kansainvaivojen uhrien muistopäivää 27. tammi-

²⁹² Rautkallio, Hannu: Ne kahdeksan ja Suomen omatunto. Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset. WSOY, Espoo 1985.

²⁹³ Rautkallio, Hannu: Finland and the Holocaust. The Rescue of Finland's Jews. Holocaust Library, New York 1987, 259. Ks. myös Ylikangas 2004a, 19–20.

²⁹⁴ HS 26.1.2000 ja 4.11.2000.

²⁹⁵ Rautkallio, Hannu: Holokaustilta pelastetut. WSOY, Juva 2004 (Rautkallio 2004b), 73.

²⁹⁶ HS 6.11.2000; HS 7.11.2000, Aiheellinen anteeksipyyntö.

kuuta, joka on myös Auschwitzin keskitysleirin vapautumispäivä. *Vainojen uhrien muistopäivä* lisättiin kalentereihin ensimmäisen kerran vuodelle 2002.²⁹⁷

Tällainen on siis tiiviisti esitettyä tausta, jolle ryhdyttiin kohun aikana maalaamaan uusia sävyjä. Valtaosa puheenvuoroista ei ottanut erityisen tiukkaa kantaa holokaustikysymykseen. Yleisesti voidaan todeta, että suomalaiset tiedotusvälineet toistivat melko kriittittömästi Sanan viestiä Suomen aiempaa suuremmasta roolista holokaustissa. Holokaustin merkitystä ei myöskään juuri eritelty.

Kainuun Sanomat kirjoittaa, että suomalaiset ovat tähän asti voineet onnitella itseään siitä, että emme osallistuneet holokaustiin. Lehden mukaan Sanan tutkimus osoittaa, että ”– olemme vain pettäneet itseämme.”²⁹⁸ Turun Sanomat on esimerkki poikkeuksesta, jossa holokausti-viestiä ei toistettu sellaisenaan. Pääkirjoituksen kirjoittaja on selvästi ehtinyt tutustua *Luovutettuihin*, ja pohdiskelee juutalaisuuden merkitystä: ”Juutalaisiahan ei luovutettu saksalaisille siksi, että he olivat juutalaisia, vaan osana laajempaa vankien vaihtoa –.”²⁹⁹

Timo Vihavainen tarjoili kylmän analyttisen puheenvuoron tammikuussa Kanavan artikkelissaan. Hän syventää merkittävällä tavalla luovutettujen aikana käytyä keskustelua holokaustista korostamalla historiallista perspektiiviä ja kontekstia. Samalla hän muistuttaa anakronismin vaaroista.

*Hyvä esimerkki historian luomasta konstruktioista on juutalaisten joukkotuho, holokausti. Toista maailmansotaa tarkastellaan nykyään poikkeuksesta sellaisesta perspektiivistä, jossa holokausti on erittäin määräävässä asemassa. – Ongelmana on kuitenkin se, että meiltä saattaa unohtua, että ”holokausti” juuri sellaisena kuin me sen tunnemme, ei kuulunut toisen maailmansodan ajan todellisuuteen.*³⁰⁰

²⁹⁷ Oja, Heikki: Aikakirja 2007. Helsingin yliopiston almanakkatoimisto, Helsinki 2007, 181; Kalenteri-maailman kuulumisia, numero 7 kevät 2001. <http://almanakka.helsinki.fi/kaku/01_7.html>. Vierailtu 15.2.2010.

²⁹⁸ KS 12.11.2003, Ettei avutonta käännyttäisi*.

²⁹⁹ TS 24.11.2003, Perinpohjainen selvitys paikallaan*.

³⁰⁰ Vihavainen, Timo: Tiedot ja luulot kansalaisten muistissa. Kanava 1/2004.

Keskustelusta voi erottaa omiksi ryhmikseen holokaustin ”muistuttajat” ja ”kritisoijat”. Paneudun seuraavaksi näiden ryhmien esittämiin argumentteihin holokaustin merkityksestä ja muistamisen tarpeellisuudesta.

Elina Sana korostaa suomalaisten osuutta holokaustissa sekä kirjassaan että lukuisissa haastatteluissa. Hänen keskeinen teesinsä on, että Suomi ei tehnyt vain yhtä erehdystä, kuten kahdeksan luovutetun juutalaisen kohdalla on todettu. Hänen mukaansa historian pitää kertoa tosiasioista ja keskustelua tulee käydä niiden pohjalta.³⁰¹ Kansan Uutisten haastattelussa hän kiistää yrittävänsä tuoda holokaustia Suomeen. Kyse on pikemminkin sen työn jatkamisesta, joka alkoi *Kuolemanlaivan* kirjoittamisesta. Hänen mukaansa Suomi ei selvinnyt holokaustista puhtain paperein:

*Kyllä me siinä olimme systemaattisesti omana tekijänämme mukana, ja sen tiedon ja totuuden täytyy minun mielestäni muuttua myös meidän kouluopetuksen ja historian näkemyksen osaksi.*³⁰²

Tom Söderman muistuttaa juutalaisten joukkotuhon merkityksestä voimakkain sanankääntein. Hänen mukaansa uutiset holokaustista eivät vanhene, mutta tätä ei Suomessa ymmärretä. ”Ongelmamme on se hiljaisuuden huntu, johon niin pikaisesti verhoudumme.” Lisäksi hän kysyy, kuinka kauan suomalaiset aikovat esiintyä ”täysin syyttöminä” holokaustiin.³⁰³ Södermanin kysymys on melko provokatiivinen, kun ottaa huomioon edellä kuvatut hallituksen historiapoliittiset toimet 2000-luvun alussa.

Myös Helsingin Sanomien Saska Snellman kritisoi suomalaisten suhtautumista holokaustiin artikkelissaan ”Ihmisyuden absoluuttinen nollapiste”. Hän mukaansa täällä ei ymmärretä, että Euroopassa Hitleriä, natsi-Saksaa ja holokaustia punnitaan aivan eri vaa’alla kuin muuta historiaa. Tämän vuoksi keskustelu yhteistyöstä Hitlerin Saksan kanssa sisältää aina vahvan moraalisen latauksen. Argumentit sotilaallisen yhteistyön välttämättömyydestä tai järkevästä vankien vaihdosta voivat toimia Suomessa, mutta eivät muualla.³⁰⁴

³⁰¹ YLE Radio 1 10.11.2003*.

³⁰² KU Viikkolehti 14.11.2003*.

³⁰³ Söderman.

³⁰⁴ HS 27.1.2004.

Kohun aikana omalla tasollaan holokaustista muistuttajien joukossa oli Simon Wiesenthal -keskus. SWC:n lähettämiä selvityspyyntöä ja tiedotteita sekä tohtori Zuroffin haastatteluja voi hyvällä syyllä pitää tyylipuhtaana muistin politiikkana. Elina Sanan tutkimus tarjosi keskukselle tilaisuuden muistuttaa holokaustista. Samalla se sysäsi liikkeelle kehityksen, joka johti laajan tutkimushankkeen käynnistymiseen. Vaikka juutalaisten luovutus ei ollutkaan keskeisessä asemassa hankkeen tutkimustavoitteissa, holokaustin pistävällä katkulla oli merkittävä rooli koko tapahtumaketjussa.

”Kritisoijat” kohdistivat huomionsa yhtäältä Sanan kirjan viestiin ja toisaalta holokaustin muistamiseen yleisesti. Suomen Sotilaan Jaakko Puuperä ottaa kantaa molempiin seikkoihin. Hänen mielestään ihmiskunnan julmuuksien luettelo on loputon, ja ”objektiivisuuden nimissä” pitäisi puhua muustakin kuin holokaustista – sitä kuitenkin unohtamatta. Puuperä ei tyystin kiistä *Luovutettujen* ansioita, mutta kritisoi Sanan tyyliä. Hän pitää teosta ‘holokaustiproosana’ eli osana ”kriittikittömän kauhutarinoinnin loputonta massaa”. Sellaisena se on osaltaan ruokkimassa ” – – todella vastenmielistä ja vaarallista subjektiivisen kirjoittelun lajia – nk. ‘revisionistihistoriaa’.”³⁰⁵

Holokaustia itsekin tutkinut Hannu Rautkallio kommentoi koko kohun ajan hyvin kärkevästi Sanan esittämiä tietoja ja holokausti-muistamista. Hän korostaa jo marraskuun alun haastattelussaan, että Suomen lisääminen holokaustin rosvogalleriaan on vailla perusteita: ”Miksi meidän pitää elää masokismissa ja syyttää itseämme asioista, joissa ei ole mitään syytettävää[?]”³⁰⁶

Myöhemmin Aamulehdessä Rautkallio arvioi, että Sana on keinotekoisesti liittänyt juutalaiset sotavankien vaihtoon ”– – saadakseen kansainvälistä julkisuutta.” Omiin tutkimuksiinsa viitaten hän pitää tällaista asetelmaa täysin keksittynä. Hän on kannassaan ehdoton: ”Suomesta ei luovutettu ainuttakaan ihmistä Saksaan juutalaisuuden vuoksi.”³⁰⁷

Rautkallion tuohtumus tulee hyvin esille Kanavan artikkelissa, jossa hän rinnastaa Elina Sanan ja kuuluisan holokaustin kieltäjän, brittiläisen David Irvingin. Rautkallion mu-

³⁰⁵ Suomen Sotilas 6/2003*.

³⁰⁶ Iltalehti 3.11.2003*.

³⁰⁷ AL 11.1.2004*.

kaan heillä on samanlaisia ominaisuuksia. Molemmat toimivat akateemisen maailman ulkopuolella, mutta kumpikin heistä toivoisi sen arvonantoa. He korostavat etsivänsä historiallista totuutta, ”– – aikaisemmin esitetty on ‘ns. historiallista totuutta’.” Rautkallio lopettaa vertailun suoraan syytökseen:

*Irving sai oikeudenkäyntinsä, mutta hävisi. Historiallisilla harhautuksillaan ja vihjailuillaan Elina Sana on ohjannut sodanajan historiaamme tuntemattomat uskomaan, että olemme olleet osallisia juutalaisten tuhoamisessa.*³⁰⁸

Rautkallion puheenvuoroista käy selvästi ilmi, että hänen mielestään Sana on syyllistynyt oman pesän likaamiseen holokausti-korttia heilutellessaan. *Luovutettujen* arvostelijana Rautkallio on *primus inter pares*.

Rautkallio palasi vielä vuoden 2004 aikana Suomen rooliin holokaustissa kirjassaan *Holokaustilta pelastetut*. Hän kertoo holokaustin historiaa ja Suomen osuutta siinä. Kirja käsittelee samoja asioita kuin Rautkallion aiemmat teokset, mutta esittää uutena tutkimustietona Suomen pelastaneen enemmän juutalaispakolaisia kuin tähän asti on tiedetty.³⁰⁹ Vaikka Rautkallio ei suoraan kommentoi Sanan tutkimusta, voi kirjan hyvällä syyllä nähdä vastauksena *Luovutetut*-kohun herättämiin epäilyihin ja levinneisiin ”virheellisiin tietoihin”.

Ovatko keskustelussa esitetyt käsitykset holokaustin merkityksestä muualla Euroopassa ja Yhdysvalloissa paikkansa pitäviä? Onko tilanne sellainen kuin Heikki Ylikangas kuvaili keskustelun aikana: ”Kansainvälisesti kaikki, mikä koskee juutalaisia, on tulenarkaa”?³¹⁰ Asiaa on syytä peilata tutkimuskirjallisuuteen.

Antero Holmila on kirjassaan *Holokausti – Tapahtumat ja tulkinnat* pohtinut laajasti juutalaisvainoihin liittyvää historiapolitiikkaa ja muistamista. Hän korostaa, että holokausti on noussut reilun parinkymmenen vuoden aikana keskeiseen osaan eurooppalaisessa, toista maailmansotaa koskevassa historiakäsityksessä. Siinä missä holokausti oli

³⁰⁸ Rautkallio 2004a.

³⁰⁹ Rautkallio 2004b, 434, passim.

³¹⁰ KS 29.11.2003*.

aina 1980-luvulle saakka ”dominoivien historiakäsitysten marginaalissa”, on Yhdysvallat ja Eurooppa nyt kyllästetty holokaustilla, jopa ongelmallisuuteen asti.³¹¹

Tony Judt korostaa teoksessaan *Postwar* holokaustin roolia tämän päivän eurooppalaisen identiteetin rakennusaineena. ”Holokaustin tunnistamisesta on tullut pääsylippu nykyajan Eurooppaan.” Hyvänä esimerkkinä Judt pitää Puolan ja Romanian valtiojohtojen valmiutta myöntää maiden osallisuus juutalaisten joukkotuhoon, vaikka asiasta oli maiden sisällä kiistetty kauan ja hartaasti. Judt kuvailee, kuinka holokaustin kieltäminen tai vähättely on täysin sopimatonta sivistyneessä julkisessa keskustelussa. Hän toteaa, että tuhottujen juutalaisten muiston vaalimisesta on muodostunut sekä eurooppalaisen ihmisyyden mittatikku että sen vakuus.³¹²

Kansainvälisesti – tai vähintäänkin länsimaiden kohdalla – uutiset holokaustin pimitysrytyksistä tai vähättelystä ovat bensan heittämistä liekkeihin. Tätä kautta selittyy myös laaja kiinnostus Sanan kirjaa ja Suomen synkkää menneisyyttä kohtaan. Pilvi Torsti on analysoinut luovutusten saamaa huomiota mielenkiintoisella tavalla.

Torstin mukaan länsimainen kollektiivinen muisti rakentuu toisen maailmansodan osalta keskeisesti ”historiallisten avainsanojen” ympärille. Näitä ovat *juutalaisten kansanmurha*, *keskitysleirit* ja *holokausti*. Näiden vahvuus avainsanoina perustuu yhtäältä keskeiseen asemaan länsimaisessa lähihistoriassa, toisaalta siihen, että ”– ne vetoavat kollektiiviseen länsimaiseen omatuntoon.” Torstin mielestä BBC:n virheellinen uutisointi johtui siitä, että ”[a]vainsanat veivät mennessään.” BBC:n tulkinnassa Sanan tiedot luovutuksista yhdistettiin heti muihin toisen maailmansodan aikaisiin luovutuksiin eli juutalaisiin. Kaiken lisäksi Sanan tutkimuksessakin otettiin esille joidenkin luovutettujen sotavankien juutalaisuus.³¹³

Miksi suomalaisten kiinnostus holokaustia kohtaan on verrattain vähäinen – kuten nähdään holokaustia sivunneiden puheenvuorojen vähäisestä määrästä? Syynä on varmasti

³¹¹ Holmila 2010, 278, 282.

³¹² Judt, 803–804, käännös tekijän.

³¹³ Torsti, Pilvi: Historialliset avainsanat historiapolitiikan palveluksessa. Historiallinen Aikakauskirja 2/2004.

osaltaan se, että Suomen osuus holokaustiin oli verrattain pieni.³¹⁴ Mielestäni on tarpeellista kysyä, kuinka vahvasti jokin asia voi olla osana historiatietoisuutta, mikäli sillä ei ole kaikupohjaa menneisyydessä. Kuinka muistaa sellaista, jota on vaikea uudelleenrakentaa kollektiivisen muistin osana?

Antero Holmila kysyy, miten ja miksi Suomen olisi osallistuttava holokaustin viralliseen muistamiseen. Lisäksi hän pohtii, onko Suomen osuus juutalaisten joukkotuhoon ollut sellainen, että muistoa pitäisi vaalia virallisin valtiomenoin. Holmilan näkemys riisuu juhlapuheet alastomiksi. Hänen mukaansa Suomessa ei muisteta holokaustia sen vuoksi, että kantaisimme siitä syyllisyyttä, vaan yksinkertaisesti siksi, että ”se on poliittisesti kannattavaa”. Holokaustin keskeisen aseman vuoksi poliittista pääomaa on helppo kartuttaa EU-tantereilla vaalimalla näkyvästi juutalaisten kansanmurhan muistoa.³¹⁵

3.3 Menneisyyden työstämisen monet konstit

*We repair and remember because we cannot return.*³¹⁶

Charles S. Maierin ajatus johdattaa meidät mainiolla tavalla menneisyyden työstämisen laajaan keinovalikoimaan. Koska emme pysty muuttamaan mennyttä, pyrimme esimerkiksi hyvittämisellä ja muistelulla kohtaamaan menneisyyden väärät teot. *Luovutetut*-keskustelussakin ehdotettiin erilaisia tapoja, joilla jatkosodan luovutuksiin liittyvää menneisyyttä voisi työstää.

Esittelen seuraavaksi Timothy Garton Ashin ja John Torpeyn hahmottelemat ryhmittelyt vaikean menneisyyden kohtaamisen erilaisista tavoista ja tavoitteista. Samalla nostan esille joitakin puheenvuoroja, jotka kommentoivat Garton Ashin ja Torpeyn esittelemiä keinoja. Oleellista on oivaltaa, kuinka laajasta ilmiöstä on kysymys ja kuinka historian-tutkimus on vain yksi työkalu menneisyyden työstämisen kalupakissa. Katsauksen pääpaino on menetelmissä, jotka nousivat esille kohun aikana.

³¹⁴ Holmila 2010, 291–292.

³¹⁵ Sama.

³¹⁶ Maier, Charles S.: *Overcoming the Past? Narrative and Negotiation, Remembering, and Reparation: Issues at the Interface of History and the Law*. Teoksessa Torpey, John (toim.): *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*. Rowman & Littlefields Publishers, Inc, Oxford 2003, 296.

Garton Ash keskittyy omissa pohdinnoissaan kolmeen toimenpiteeseen: oikeudenkäynteihin, hallinnon puhdistukseen (purges) ja ”historian oppitunteihin” (history lessons). Hän jättää tietoisesti sivuun tärkeät mutta monimutkaiset keinot: rehabilitoinnin, hyvi-tyksen (compensation) sekä vahingonkorvaukset uhreille tai heidän sukulaisilleen. Kuten jo aiemmin todettiin, riippuu kunkin maan diktatuurin luonteesta ja vallanvaihdoksen tyylistä, miten menneisyyttä pitäisi työstää.³¹⁷

Oikeudenkäynnit eivät ole erityisen tehokas keino kohdata vaikeaa menneisyyttä. Ne ovat tuottaneet tuhansia sivuja tekstiä, mutta eivät ole juuri valaisseet menneisyyden julmuuksien todellista luonnetta eivätkä siten edistäneet ”yleistä katarsista”. Oikeudenkäynnit ovat olleet tarpeellisia ja onnistuneita jossakin päin maailmaa, jolloin syytetyt ovat saaneet tuomioita ja uhrin oikeutta. Keski-Euroopassa ne ovat olleet muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta epäselviä ja epäonnistuneita.³¹⁸

Poliittisen järjestelmän murrosvaiheessa yleisiä ovat hallinnon puhdistukset. Tällöin on kyseessä vanhan vallan edustajien tai heidän kanssaan tietoista yhteistyötä tehneiden henkilöiden soveltumattomuus hallinnollisiin tai poliittisiin tehtäviin. 1990-luvulta on lukuisia tyylinäytteitä puhdistusten toteuttamisesta, esimerkiksi Tšekistä, Puolasta ja yhdistyneestä Saksasta.³¹⁹

Timothy Garton Ashin luokittelun mukaan ”historian oppitunnit” (history lessons) voivat olla valtiollisia tai riippumattomia, julkisia tai yksityisiä. Totuuskomissiot kehitettiin alkujaan Latinalaisessa Amerikassa, ja 1990-luvun loppupuolella Etelä-Afrikan totuuskomissiolla (Truth and Reconciliation Commission) oli merkittävä rooli käsiteltäessä apartheid-menneisyyttä. Totuuskomission päämääränä on selvittää totuus päättyneestä diktatuurista niin pitkälle kuin se yleensä ottaen on mahdollista sekä virallisesti ja julkisesti esitellä se. Tavoitteena ei ole jakaa oikeudellisia tuomioita, vaan päinvastoin ar- mahtaa rikoksen tekijöitä. Komissioiden pyrkimyksenä on totuus ja sovinto.³²⁰

³¹⁷ Garton Ash 1999, 227–232, 237.

³¹⁸ Sama.

³¹⁹ Sama.

³²⁰ Sama.

Seppo Hentilän laskujen mukaan ainakin kahdessatoista Latalaisen Amerikan valtiossa on toiminut ihmisoikeusrikkomuksia selvittänyt totuuskomissio 1990-luvun aikana. Totuuskomissioita on ollut myös Sveitsissä (juutalaisten ”kuolleet” pankkitilit, myöntöväisyys natsi-Saksaa kohtaan) ja Ruotsissa (Säpon toiminta kylmän sodan aikana). Suomessa totuuskomissiot eivät ole saaneet taakseen tarvittavaa poliittista tahtoa. Täällä on noudatettu kriittisen historiantutkimuksen linjaa, jota on kuitenkin tuettu huomattavalla rahoituksella (esimerkiksi Suomen sotaturmat 1914–1922 -projekti).³²¹ Hentilän luetteloon voisi lisätä vielä Viron ”kansainvälisen historiakomission”, joka tutki, kuvaili ja arvioi Saksan ja neuvostomiehityksen aikaisia rikoksia ihmisyyttä vastaan.³²²

Toinen ”historian oppitunti” on arkistoiden täydellinen vapauttaminen historioitsijoille, journalisteille, kirjailijoille, elokuvantekijöille. Arkistoiden avaamisella mahdollistetaan mielenkiintoisten ja opettavaisten tutkimusten ja oppikirjojen kirjoittaminen. Saksassa DDR:n arkistojen avaaminen on viety pisimmälle. Halutessaan kuka hyvänsä voi käydä tutustumassa omaan stasi-kansioonsa. Garton Ashin mukaan ”[s]e on syvällisin ja henkilökohtaisin historian oppitunti.”³²³

Garton Ashin mielestä tilinteko menneisyyden kanssa pitäisi hoitaa nopeasti, järjestelmällisellä, avoimella ja laillisella tavalla. Ihmiset voisivat silloin jatkaa elämässä eteenpäin tuntien vaikean menneisyyden, vaikka eivät pystyisikään antamaan anteeksi. Paras keino tähän ovat ”historian oppitunnit”. Niiden mahdollistama ”totuuden puhuminen” on sekä toivottavin että käyttökelpoisin tapa tarttua vaikeaan menneisyyteen. Historian oppitunnit asettavat historiantutkijat tärkeään asemaan. Heillä on, tai ainakin pitäisi olla, parhaat edellytykset tehdä oikeutta menneisyydelle. Vastuu on samalla raskas.³²⁴

John Torpey hahmottelee menneisyyden työstämisen erilaiset toimintatavat (reparations politics) sisäkkäisinä ympyröinä. Ytimen muodostaa tällöin ’poliittisen siirtymäkauden oikeus’ (transitional justice). Se koostuu rikosoikeudenkäynneistä, poliittisista puhdistuksista ja totuuskomissioista. Seuraavan kehän muodostavat hyvitykset (reparations) ja

³²¹ Hentilä 2005, 9–10.

³²² Estonian International Commission for Investigation of Crimes Against Humanity: Introduction. <<http://www.mnemosyne.ee/hc.ee/>>. Vierailtu 28.1.2011. Kuriositeettina mainittakoon, että komission puheenjohtajana toimi ministeri Max Jakobson.

³²³ Garton Ash 1999, 233–234, käännös tekijän.

³²⁴ Garton Ash 1999, 236–238.

korvaukset (restitutions), jotka voivat olla taloudellisia, symbolisia, kulttuurillisia tai juridisia.³²⁵ Esimerkkeinä 2000-luvun taloudellisista korvauksista voitaneen mainita Japani, jonka korkein oikeus määräsi useat yritykset maksamaan toisen maailmansodan aikana pakkotyöhön alistetuille, ja Kanada, jossa valtio ja kirkot ovat maksaneet korvauksia sorretulle intiaaniväestölle.³²⁶

Kolmannen kehän muodostavat anteeksiopynnöt ja katumuksen ilmaisut. Viimeisen kahden vuosikymmenen aikana useat maat ja valtionjohtajat ovat esittäneet julkisia anteeksiopyyntöjä tehdyistä vääryyksistä. Ilmiöön huomiota kiinnittänyt Helsingin Sanomat kommentoi vuosituhanen alussa osuvasti, että meneillään ovat ”katumuksen hullut päivät”³²⁷. Anteeksiopyyntöjä on saatettu kuitata vähättelemällä, että ”puhe on halpaa”, mutta toisaalta taloudelliset korvaukset ilman anteeksiopyyntöjä ovat koettu loukkaavina.³²⁸ Suomalaiseksi esimerkiksi sopii hyvin pääministeri Lipposen esittämä anteeksiopyyntö, johon viittasivat luovutuskeskustelussa erityisesti ulkomaiset toimittajat.

Anteeksiopynnöt ovat saaneet osakseen myös kritiikkiä. Institutionaalisia anteeksiopyyntöjä ja pahoitteluja on tutkinut Jan Löfström. Hän on artikkeleissaan kyseenalaistanut julkisten anteeksiopyyntöjen mielekkyyden ja pohtinut niiden suhdetta ”historiallis-kulttuuristen yhteisöjen” rakentamiseen.³²⁹ Löfström näkee anteeksiopyyntöjen yleistymisen jopa ongelmallisena historiallisen empatian kehittämisen näkökulmasta.³³⁰ Hän myös kysyy, käytetäänkö anteeksiopyyntöjä vahvistamaan eroja yhteisön ”täysjäsenten” – henkilöiden, joiden puolesta pahoittelu katsotaan esitettävän – ja vaikkapa erilaisen kulttuuritaustan omaavien henkilöiden välillä.

Uloimman ja laajimman kehän Torpeyn mallissa muodostavat kollektiivinen muisti ja sen työstämisen prosessit. Näitä prosesseja kirjoittaja kutsuu kokonaisuudessaan ”kes-

³²⁵ Torpey, 6.

³²⁶ HS 24.12.2000.

³²⁷ Sama.

³²⁸ Torpey, 22–23.

³²⁹ Löfström, Jan: Menneisyyttä koskevat institutionaaliset anteeksiopynnöt – Kysymyksiä ja ongelmia. Teoksessa Löfström, Jan et al. (toim.): *Esseitä historiallis-yhteiskunnallisesta kasvatuksesta*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja koulutuskeskuksen tutkimuksia 2, Helsinki 2004, 232–253; Löfström, Jan: *Historialliset anteeksiopynnöt eksluusion [sic] välineenä?* *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2006, 443–451.

³³⁰ Löfström 2004, 248. Löfström määrittelee historiallisen empatian yrityksenä asettua menneisyyden toimijoiden asemaan ja tavoittaa heidän ajatuksensa ja asenteensa.

kustelevaksi historiaksi” (‘communicative history’). Torpey ei erityisen tarkasti määrittele tätä kokonaisuutta, mutta näkee sen osasiksi muistin, muistelut ja historiallisen tietoisuuden.³³¹

”Keskustelevan historian” tärkeimmiksi toimijoiksi Torpey näkee historiantutkijat. Hänen käsityksensä mukaan 1960-luvulta lähtien historiantutkimuksessa on ollut voimistuva trendi tutkia vähemmistöjä, häviäjiä, maan hiljaisia ja sorrettuja. Kansallisidentiteettiä pönkittävän historiankirjoituksen rinnalle ja edelle on noussut tarve sovittaa yhteen erilaisia kertomuksia. Sovinnonteko (reconciliation) merkitsee Torpeyn mielestä kahden aiemmin jakautuneen ryhmän kykyä sovittaa yhteen tyydyttävällä tavalla kertomukset siitä, mitä kumpikin osapuoli on joutunut kokemaan. Tämä mahdollistaa yhteisen tulevaisuuden rakentamisen.³³²

Timothy Garton Ashin ja John Torpeyn artikkeleiden pohjalta voi todeta, että menneisyyden työstäminen on hyvin moniulotteinen prosessi. Molemmat kuitenkin nostavat esiin historiantutkijoiden tärkeän roolin. Asiaa voi lähestyä myös toisesta näkökulmasta. Tutkija Tuomas Forsberg on todennut, että vakiintuneidenkin demokratioiden pitäisi muistaa, että menneisyyden työstämistä ei voi jättää vain historiankirjoittajien vastuulle. Tavat, joilla julkista muistia rakennetaan, puheita kirjoitetaan ja historia-aiheisia näytteilyitä suunnitellaan, eivät koskaan ole neutraaleja tai kiistattomia. Tämän vuoksi Forsberg peräänkuuluttaa mahdollisimman laaja-alaista menneisyyden työstämistä.³³³

Millaiset keinot nousivat esille *Luovutetut*-keskustelussa? Entä miten erilaisiin ehdotuksiin suhtauduttiin? Elina Sana pohdiskelee kirjassaan kahta keinoa, joilla Suomen pitäisi selvittää historian ”valkoisia läiskiä”. Sotasurmat-tyylinen, laaja tutkimusprojekti sopisi useiden aihekokonaisuuksien selvittämiseen. Lisäksi totuuskomission avulla pystyttäisiin vielä keräämään jatkosodan kokeneilta ihmisiltä tietoa ihmisoikeusrikkomuksista, joista Sana kirjassaan kertoo.³³⁴ Hän palasi keskustelun aikana useasti totuuskomission tarpeellisuuteen.³³⁵

³³¹ Torpey, 6, käännös tekijän.

³³² Torpey, 23–25.

³³³ Forsberg, 67.

³³⁴ Sana 2003, 406–407.

³³⁵ Esim. AL 8.1.2004*; Uusi Tie 46/2003*.

Ajatus totuuskomissiosta tyrmättiin. Kohun puheenvuoroissa ainoastaan Pentti Peltoniemi kannatti ehdotusta.³³⁶ Hentilän edellä kuvailema suomalaisten suhtautuminen totuuskomissioihin näkyy siis luovutuskeskustelussakin. Sen kiteyttää Pirkko-Liisa Kastari: ”Sanan ehdottama totuuskomissio ei sovi Suomeen.”³³⁷ Ilta-Sanomat kommentoi pääkirjoituksessaan Sanan ehdotusta. Kirjoitus tosin osoittaa, että totuuskomission työkentelytavat eivät ole olleet täysin selviä:

*Se ei välttämättä ole hyvä ajatus. – – [T]utkimustyön suosiminen on hedelmällisempi toimintalinja kuin totuuden etsiminen komiteatyönä. Totuus ei ratkea äänestyspäätöksin.*³³⁸

Historiantutkijat kautta linjan kyseenalaistivat erillisen komission mielekkyyden ja tarpeellisuuden. Nils-Erik Villstrandin mielestä totuuskomissio suurentelisi luovutusten merkitystä.³³⁹ Heikki Ylikangas ei nähnyt moista tarpeelliseksi, vaan korosti ennen kaikkea laajan tutkimusprojektin tarvetta.³⁴⁰ Antti Laine katsoi totuuskomission työkentelyn kannalta keskeisen ryhmän puuttuvan: ”Kuultavat ovat jo kaukana poissa.” Jyrkimmän kannan esittää Hannu Rautkallio, jonka mukaan Suomen kaltaisessa maassa puheet totuuskomissioista ovat täysin tarpeettomia. ”– – Meillä ei ole mitään syytä pyytää keneltäkään anteeksi.”³⁴¹

Elina Sana otti esille myös totuuskomissioon ja laajempaan tutkimusprojektiin liittyvän nyanssin: ulkomaalaiset tutkijat. Hän korostaa Aamulehden haastattelussa, että pelkkä maan sisäinen keskustelu ei riitä luovutusten selvittämiseksi.³⁴² Samaa näkökantaa korosti myös Simon Wiesenthal -keskus lehdistötiedotteissaan.

Mahdollista korvausten maksamista ihmisluovutusten uhreille käsiteltiin kahdessa puheenvuorossa. Iltalehti spekuloi valtion korvausvelvollisuudella ja nosti rinnakkaisiksi ilmiöiksi Saksan maksamat korvaukset pakkotyövangeille ja Suomen valtion hyvitykset partisaani-iskuista kärsineille kansalaisilleen.³⁴³ Myös Elina Sana pohdiskeli, olisiko

³³⁶ Peltoniemi*.

³³⁷ Kastari*.

³³⁸ Ilta-Sanomat 12.11.2003, Kahden diktatuurin pelinappulana*.

³³⁹ HBL 11.11.2003*.

³⁴⁰ AL 8.1.2004*.

³⁴¹ AL 11.1.2004*.

³⁴² AL 8.1.2004*.

³⁴³ Iltalehti 13.11.2004*.

luovutettujen omaisilla oikeus saada ja Suomen valtiolla velvollisuus maksaa jokin rahasumma tai esittää edes anteeksipyyntö kärsimyksistä.³⁴⁴ Anteeksipyyntöä korosti myös Keskisuomalainen. Sen mukaan olisi aihetta Lipposen anteeksipyyntöä laajempaan pahoitteluun. Kyse ei ole pelkästään juutalaisista, vaan myös ”– – venäläisistä, puolalaisista, kaukasialaisista, karjalaisista ja joistakin suomalaisistakin.”³⁴⁵

Luovutuksista vastuullisten henkilöiden selvittämistä ja saattamista oikeuden eteen esittivät Simon Wiesenthal -keskus ja tohtori Zuroff. Ehdotukset ja vaatimukset oikeudenkäynneistä saivat osakseen paljon kritiikkiä ja vähän ymmärrystä. Savon Sanomien pääkirjoitus tiivistää suhtautumisen hyvin: ”Kuusikymmentä vuotta vanhoista asioista ei pidä aloittaa poliisitutkimusta tai ryhtyä käymään oikeutta.”³⁴⁶

Oikeushistorioitsija Jukka Lindstedt käsitteli oikeudenkäyntejä kriittisesti useassa puheenvuorossaan. Helsingin Sanomissa hän kirjoittaa, että ”[k]aikkiaan luovutukset tuntuvat kuuluvan paremmin historiantutkimuksella kuin oikeudenkäynnillä selvitettäviin kysymyksiin.”³⁴⁷ Myöhemmin hän toteaa, että rikosoikeudelliseen prosessiin tarvittaisiin näyttöä osallisuudesta joukkotuhoon tai murhaan. Niiden uupussa oikeudenkäynnin edellytykset eivät näytä täyttyvän.³⁴⁸ Suomalaisessa keskustelussa nostettiin esille samat oikeudenkäynteihin liittyvät ongelmat kuin Timothy Garton Ashin teoksessa.

Ylivoimaisesti eniten kohun aikana kannatettiin luovutusten selvittämistä historiantutkimuksen keinoin. Helsingin Sanomat pitää uskottavana ratkaisuna, että riippumattomat historiantutkijat selvittävät luovutuksiin liittyvät tapahtumat. Vihreä Lanka korostaa pääkirjoituksessaan laajemman tieteellisen tutkimuksen tarpeellisuutta. Iltalehden mukaan suomalaisten on voitava luottaa vapaaseen tutkimukseen.³⁴⁹ Suomen Sotilas kirjoittaa maamme historiankirjoituksen tarvitsevan ”– – puolueettoman ja länsimäisen tutkimustradition kriteerit täyttävän tutkimuksen luovutetuista, vangituista ja sorretuis-

³⁴⁴ DEM 5.1.2004*.

³⁴⁵ KSML 20.11.2003*.

³⁴⁶ SS 17.1.2004, Historiantutkimus kaipaa piikkiä lihaan*.

³⁴⁷ Lindstedt, Jukka: Ihmisluovutusten rikosvastuu. Helsingin Sanomat 11.12.2003.

³⁴⁸ AL 11.1.2004*.

³⁴⁹ HS 21.11.2003, Luovutuksissa paljon selvittämistä; Vihreä Lanka 21.11.2003, Historian havinaa*; Iltalehti 19.1.2004, Häpeätahrat pesuun*.

ta.”³⁵⁰ Rivien välissä lehden päätoimittaja Jaakko Puuperä viestittää, että *Luovutetut* ei näitä reunaehtoja täytä.

Antero Holmila kuvailee analyyttisessä mielipidekirjoituksessaan puitteita, jotka täyttäessään historiantutkimus voi onnistuneesti selvittää luovutukset. Tutkimuksen tehtävänä ei voi olla moraalinen tai legaalinen tuomitseminen, vaan tapahtumien, syiden ja seurausten selvittäminen. Sota-ajan vaiheet on tulkittava oikeassa historiallisessa kontekstissaan, ei 2000-luvun mittapuun mukaan.³⁵¹

Myös Timo Vihavainen korostaa historiantutkimuksen roolia jatkosodan varjopuolien tutkimisessa. Moniulotteisessa ja syväluotaavassa artikkelissaan hän varoittaa Holmilan tapaan jälkiviisauden ja moralisoinnin ongelmallisuudesta menneisyyden tapahtumia tutkittaessa:

*Asianmukaisesti suoritettua tutkimukset luovutuksista ja sotavankien kohtelusta yleensäkin voivat antaa hedelmällisen ja kiintoisan näkökulman menneisyyteen. Mikäli historiaa sen sijaan tarkastellaan väärin päin, saadaan aikaan vain myytti, joka ei palvele ainakaan sellaista vanhanaikaista tavoitetta kuin totuuden etsimistä.*³⁵²

Entä millaista menneisyyden työstämisen menetelmää edustaa valtioneuvoston kanslian hankepäätös? Tuttuun suomalaiseen tapaan vaikean menneisyyden tilittäminen annettiin ammattilaisten eli historiantutkijoiden hoidettavaksi valtiovallan runsaan rahoituksen ja poliittisen tuen saattamana.

Luovutetut-keskustelussa historiantutkimuksen roolia menneisyyden työstämisessä korostettiin. Totuuskomissiot ja oikeudenkäynnit tyrmättiin Suomeen soveltumattomina. Keskustelijoiden enemmistö oli siis yhtä mieltä Garton Ashin ja Torpeyn esittämän käsityksen kanssa: historiantutkijoilla on keskeinen asema vaikean menneisyyden kohtaamisessa.

³⁵⁰ Suomen Sotilas 6/2003*.

³⁵¹ Holmila 2004*.

³⁵² Vihavainen.

4 HISTORIOITSIJAT MENNEISYYDEN TYÖSTÄMISEN AMMATTILAISINA

Kipeän menneisyyden läsnäolo nykyhetkessä työllistää historiantutkijoita. Tuomarin viitan ja lääkärin takin lisäksi historioitsijoille on tarjolla myös terapeutin virka. Historiantutkimuksen odotetaan kykenevän käsittelemään kiistanalaista ja vaikeaa menneisyyttä siten, että kansakuntia vaivaavista traumoista vapauduttaisiin ja historiakuva eheytyisi.³⁵³

Tutkimuskirjallisuudessa esitetyt näkemykset ja kohun aikana käytetyt puheenvuorot korostavat historiantutkijoiden keskeistä roolia menneisyyden työstämisessä. Joidenkin historiantutkijoiden ja muiden keskustelijoiden välille syntyi debatti siitä, ovatko historioitsijat hoitaneet työnsarkansa odotetulla tavalla. Samalla kritisoitiin Sanan tutkimuksen puutteita ja ylilyöntejä. Näihin teemoihin on tarpeen syventyä. Vielä on siis avoimena yksi keskeinen näkökulma *Luovutetut*-kohuun.

Millaisia odotuksia historiantutkijoiden harteille on lastattu menneisyyden työstämisen työmaalla? Alan Cairns korostaa historiantutkimuksen (”intellectual” coming to terms with the past) tärkeyttä poliittisen menneisyyden työstämisen, valtioiden toimenpiteiden rinnalla. Hänen mielestään tarvitsemme tarkkaa ja oikeaa historiantulkintaa menneistä tapahtumista. Kyse on historiallisten faktojen tutkimisesta ja tulkitsemisesta. Keskeistä on sen tunnistaminen, kuka teki mitä ja kenelle. Akateeminen tutkimus ei ole vaihtoehto anteeksipyynnöille, korvauksille tai rikoksenteekijöiden rankaisemiselle. Cairnsin mukaan sillä on oma itsenäinen oikeutuksensa: selvittää ja kertoa mitä tapahtui. Ilman ankaraa ja tarkkaa tieteellistä historiantutkimusta ei ole menneisyyttä, jonka kanssa tulla toimeen.³⁵⁴

Historiantutkimuksen tavoitteena on myös ”totuuden” selvittäminen. Se eroaa kuitenkin vaikkapa tuomioistuimen tai totuuskomission ”totuudesta” ja ilmaistaan usein todennä-

³⁵³ Hentilä 2005, 5.

³⁵⁴ Cairns, 67, 70, 85.

köisyyksinä. Historialliset ”totuudet” ovat jatkuvien muutospaineiden ja uudelleenkirjoittamisen kohteena.³⁵⁵

Historioitsijoiden tehtäväksi nähdään enenevässä määrin ihmisarvon palauttaminen menneisyydessä uhreiksi joutuneille. Tutkijoiden on puhuttava uhrien äänellä ja palautettava heille oikeus muistaa. Dominick LaCapra korostaa, että kyse on historiallisesta ymmärtämisestä: yrityksestä vertauskuvallisesti hyvittää joitakin asioita, joita ei koskaan voi hyvittää täydellisesti.³⁵⁶ Historiantutkijoiden tulee taistella muistin puolesta unohdusta vastaan.³⁵⁷

Kiistellyn *Kommunismen mustan kirjan* ranskalaiset kirjoittajat perustelevat kommunistien järjestelmien rikosten tutkimista kahdella argumentilla, jotka pätevät minkä tahansa hämäräksi jääneen ja vahvoja kiistoja nostattavan aiheen kohdalla. Yhtäältä he pyrkivät täyttämään velvollisuutensa tieteellisen historiantutkimuksen edustajina, joille mikään aihepiiri ei saa olla tabu eivätkä mitkään etupyrkimykset tai painostustoimet saa olla työskentelyn esteenä. Toisaalta heitä kannustaa eteenpäin muistamisen velvollisuus. He näkevät vainajien muiston kunnioittamisen moraalisenä velvollisuutena tilanteessa, jossa ”[h]e ovat syyttömiä ja tuntemattomia kaikkivaltiaan Moolokin uhreja, joiden muistonkin hirviö on halunnut pyyhkiä maailmasta.”³⁵⁸

Historiantutkijat toteuttavat tärkeää tehtäväänsä yhteisöjen ja yhteiskuntien osana. Tämän vuoksi heihin kohdistuu merkittäviä odotuksia suuren yleisön taholta. Sirkka Ahonen korostaa historian ylisukupolvisuutta. Ylisukupolvisuus johtaa siihen, että yhteisöt syyllistävät tai vapauttavat menneitä toimijoita, vaikka nämä eivät enää olisi juridisen vastuun tavoitettavissa. Tästä seuraa, että menneisyyttä käsittelevä yhteisö odottaa usein historiantutkijoiden esittävän tuomionsa menneisyyden toimijoille. Näiden odotusten ja perinteisen historioitsijan ammattietiikan välille syntyy ristiriita; tutkija kun ei katso olevansa tuomari, vaan korkeintaan todistusaineiston hankkija.³⁵⁹

³⁵⁵ Hentilä 2005, 11.

³⁵⁶ LaCapra, 178; Hentilä 2005, 7.

³⁵⁷ Appleby – Hunt –Margaret, 270.

³⁵⁸ Courtois, Stéphane et al.: *Kommunismen musta kirja*. Rikokset, terrori, sorto. WSOY, Juva 2002, 47–48.

³⁵⁹ Ahonen 2004, 227.

Luovutetut-keskustelussa Keskipohjanmaan toimittaja Antti Hietalahti käsittelee tuomio-problematiikkaa juuri historiantutkimuksen ja yhteisön odotusten kannalta. Hänen mukaansa vanha sanonta kertoo historian tuomitsevan, ”[m]utta historiantutkimuksen ei tule tuomita, sen tehtävänä pitää olla asioiden kertominen mahdollisimman objektiivisesti. Tuomio tulee, jos on tullakseen, kansakunnan muistissa.”³⁶⁰

Ahonen kuitenkin katsoo, että esimerkiksi toisen maailmansodan tapahtumien historiantutkimuksen osalta ristiriita ei ole ylitsepääsemätön. Suuri yleisö on lukenut tutkimuksia mielessään kysymys syyllisyydestä, mutta tyytynyt siihen, että historiantutkija vastaa moraaliseen kysymykseen selvittämällä toimijoiden motiiveja – ei suoralla syytöksellä.³⁶¹ Myös Juha Sihvola muistuttaa, että tutkijan ei pidä toimia moraalisia tuomioita antavana tuomarina. Moraalinen ulottuvuus kyllä on läsnä, mutta Sihvolan mielestä se liittyy pikemminkin anteeksiantoon ja myötätunnon herättämiseen.³⁶²

Sihvolan mukaan historiantutkimuksen pitäisi suhteellistaa vastakkainasetteluja ja tunnistaa inhimillinen kaikissa sen ilmenemismuodoissaan, myös heikkouksissaan. Ammatihistorioitsijoiden tehtävänä on purkaa poliittisista syistä rakennettuja myyttejä: suhteellistaa sankaruutta ja kohdella kunnioittavasti unohdettuja.

*Erityisen tärkeää on silti puhua myös pahasta, jonka hyvää tarkoittaneet ja usein sitä aikaankin saaneet ovat tietoisesti hyväksyneet tekojensa sivutuotteena. Vastuullinen historiantutkimus voi tällä tavoin parantaa ihmisten traumaattisia tuntemuksia, lieventää kaunoja ja katkeruuksia sekä edistää anteeksiantoa ja myötätuntoa sekä historian voittajissa, että häviäjissä esiintyvää inhimillistä heikkoutta kohtaan.*³⁶³

Mistä on kysymys, kun puhutaan rakennetuista myyteistä? Myytti (kreikaksi mythos) merkitsee tarua tai kertomusta, esimerkiksi jumalaistarua tai kertomusta vaikkapa maailman synnystä. Historialliset myytit vahvistavat kansallistuntoa. Historiankirjoituksen vanhimmat muodot olivat hyvin myyttisiä eli sepitettyjä tarinoita. Nationalismin myötä

³⁶⁰ KPM 5.12.2003*.

³⁶¹ Ahonen 2004, 229.

³⁶² Sihvola 2003.

³⁶³ Sama.

myyttien merkitys korostui entisestään, kun kansakunnille piti maalata kuva mahtavasta menneisyydestä.³⁶⁴

Markku Jokisipilän mukaan historiantutkimuksen ei pidä antautua myyttien rakentamiseen. Sitä vastoin pitää osallistua ”kollektiivisen identiteetin muodostamiseen tuottamalla yhteisön rehellistä itseymmärrystä edistävää totuudenmukaista tietoa.”³⁶⁵

Mielestäni myytit voi nähdä kansallisen historiankirjoituksen tai kollektiivisen identiteetin kannalta traumojen vastakohtana. Siinä missä käsittelemätön trauma heikentää yhteisöä, myytti pönkittää identiteettiä ja vahvistaa yhteenkuuluvuutta.

Historiantutkijoiden työlle kasatut odotukset ja esitetyt vaatimukset eivät ole vähäiset. Historian uhrien äänitorvena toimiminen, ”totuuden” etsiminen, ymmärryksen lisääminen ja myyttien purkaminen ovat keskeinen osa historioitsijan työtä. Luovutuskeskustelun aikana Suomen Akatemia määritteli historiatieteen yhteiskunnallisen tehtävän tiiviisti, mutta olennaisen tavoittaen:

*Monipuolinen historialliseen totuuteen tähtäävä tieteellinen tutkimus hylitsee halua arvioida menneisyyden ratkaisuja nykyajan mittapuulla ottamatta huomioon historiallista tilannetta. Se myös ehkäisee historiankirjoitusta jäämästä pelkäsi menneisyyden päättäjäien puolusteluksi ja pakottaa ottamaan avoimesti esille myös menneisyyden tekojen mahdolliset varjopuolet.*³⁶⁶

4.1 Hoitivatko historiantutkijat hommansa?

Historiadebatin aikana keskusteltiin siitä, kuinka hyvin historiantutkimus oli onnistunut tehtävässään eli luovutusten ja muidenkin jatkosodan varjopuolien tutkimisessa. Edellä kuvatut oletukset historiantutkimuksen tavoitteista olivat selvästi läsnä keskustelussa. Elina Sanan rohkeat kommentit historian valkoisten sivujen täyttämisestä ja vaatimukset hänen tutkimustulostensa ottamisesta osaksi kouluopetusta herättivät laajaa huomiota.

³⁶⁴ Jussila, Osmo: Suomen historian suuret myytit. WSOY, Helsinki 2007, 7–8.

³⁶⁵ Jokisipilä, Markku: Suomalainen historiallinen myytti. Tieteessä tapahtuu 2/2005, 21.

³⁶⁶ Suomen Akatemia.

Varsinkin *Luovutettujen* markkinoinnissa käytetty ilmaisu ”virallinen historiankirjoitus edelleen vaikenee” kirvoitti sananvaihtoa.

Elina Sana kommentoi tutkijoiden toimeliaisuutta heti kirjan julkaisun yhteydessä. Hän toteaa, että *Luovutettujen* myötä historiankirjoitus muuttuu jatkosodan osalta ”totuudenmukaisemmaksi”.³⁶⁷ Lisäksi hän tuo ilmi, että tutkijat ovat tienneet Suomen luovutaneen ihmisiä saksalaisille.³⁶⁸ Sanan keskeinen viesti siis oli, että asia ei ole ollut täysin vieras historiantutkijoille, mutta siitä ei ole kerrottu, kuten voitaisiin odottaa kerrottavan.

Historiantutkija Jari Sedergren kommentoi asiaa samasta näkökulmasta. Hän korostaa, että historioitsija ei saa vaieta poliittisista syistä, vaan on muistettava se, minkä muut unohtavat tahattomasti tai tahallaan.³⁶⁹ Savon Sanomien pääkirjoituksessa taas otetaan esille historiantutkimuksen suuntautuminen luovutusaihepiirin osalta. Lehden mukaan luovutuksia ei selvästikään ole tutkittu tarpeeksi syvällisesti. *Luovutetut*-teos ”– on piikki historiantutkimuksen lihassa ja suuntaa tutkijoiden mielenkiintoa aiheisiin, jotka kolkuttelevat kansakunnan omatuntoa.”³⁷⁰

Keskustelussa kohdistettiin historiantutkijoihin myös huomattavan jyrkkiä ja suorita syytöksiä tehtävien laiminlyönnistä. Kainuun Sanomien mukaan historioitsijat ovat olleet ihmisluovutuksista hiljaa 25 vuotta eli siitä asti, kun Elina Sana julkaisi *Kuolemanlaivan*. Lehti ihmettelee, eikö kenenkään mieleen tullut tutkia asiaa ”hieman tarkemmin”. ”Vai vaiettiinko asiasta tieten ja tahtoen?”³⁷¹

Länsi-Suomi esittää kysymyksiä samassa hengessä. Lehden mukaan tähän asti on ollut vallalla käsitys vain 8 juutalaisen luovuttamisesta, joten ”Sanan tutkimus on ilman muuta historiantutkijoille yllätys ja jonkinlaisen itsetutkiskelun paikka.” Pääkirjoituksessa pidetään outona, että laajasta sota-ajan tutkimuksesta huolimatta nämä tiedot tulevat vasta nyt ilmi. ”Tuntuu jopa siltä, että asiaa ei ole edes haluttu tutkia, vaikka tiedot siitä ovat olleet olemassa.”³⁷²

³⁶⁷ YLE Radio 1 10.11.2003*.

³⁶⁸ HBL 11.11.2003*.

³⁶⁹ Ennen ja nyt. Historian tietosanomat 4/2003, Historiasta keskustellaan taas.

³⁷⁰ SS 17.1.2004*.

³⁷¹ KS 12.11.2003, Ettei avutonta käännytetäisi*.

³⁷² LSU 16.11.2003, Historiasta löytyy edelleen yllätyksiä*.

Sanan kirjan saama huomio varmasti yllätti historian tutkijat. Tiedotusvälineiden hankalat kysymykset ja vihjailut asettivat heidät ikävään valoon. Niinpä osa puolustautui, osa pyrki analysoimaan historian tutkimuksen onnistumista ja Sanan esittämien tietojen merkitystä jatkosodan historiakuvan kannalta.

Puolustuspuheenvuorot koostuivat kolmesta ryhmästä. Ensiksi, tutkijat kiistivät jyrkästi tietoisesta salailusta. Toiseksi tuotiin esille, että tutkimus on sivunnut asiaa. Kolmanneksi todettiin, että aihepiiriä ei ole pidetty mitenkään keskeisenä.

Martti Häikiö kuittaa luovutusaiheen sivuuttamisen korostamalla, että historiassa on paljon tutkimatonta. Hän pitää ajatusta tietoisesta vaikenemisesta vainoharhaisena.³⁷³ Martti Turtola on asiasta samaa mieltä: ”Väite, että tutkijat olisivat jotenkin salaillleet näitä tietoja tuntuu täysin absurdilta.” Turtola myös kysyy, mikä on se ‘virallinen historiankirjoitus’, johon kirjan markkinoinnissa on viitattu. Hän antaa lopuksi myös tunnustusta Sanalle, joka on tarttunut aiheeseen – ”eipä sitä ole tehnyt tähän mennessä kukaan ammattihistorioitsijakaan.”³⁷⁴ Ohto Manninen kritisoi keskustelussa ylläpidettyä virheellistä kuvaa, että neuvostosotavankien luovutukset olisi ”salattu suurelta yleisöltä”. Hän toivoo, että tämä väärä tieto korjaantuisi vähitellen, vaikka toimittajien onkin vaikea luopua otsikoistaan.³⁷⁵

Muiden muassa Jukka Lindstedt, Hannu Rautkallio ja Ohto Manninen nostivat kohun aikana esille, että vankiluovutuksia on aiemmin tutkittu ja myös luovutettujen juutalaisten lukumäärästä on ollut mainintoja.³⁷⁶ Hannu Rautkallio tuo esille myös kolmannen vasta-argumentin historioitsijoille osoitettuihin syytöksiin. Hänen mukaansa vankiluovutukset eivät ole erityisemmin herättäneet tutkijoiden mielenkiintoa: ”Sotavankien vaihtoa ei ole tähän asti koettu tutkimuksessa problemaattisena asiana –.”³⁷⁷

³⁷³ Ylioppilaslehti 17/2003.

³⁷⁴ Turtola*.

³⁷⁵ Manninen 2004.

³⁷⁶ Lindstedt, Jukka: Juutalaisten sotavankien luovutuksissa yhä tutkimista. Savon Sanomat 27.1.2004* (Lindstedt 2004a*); Iltalehti 3.11.2003*; HS 18.1.2004.

³⁷⁷ Rautkallio 2004a.

Puolustuksen puheenvuoroja esittivät etenkin sellaiset tutkijat, jotka olivat itse sivunneet tutkimuksissaan jatkosodan vankienvaihtoa tai juutalaisten kohtelua.

Historiantutkijoiden argumentit eivät olleet kaikkien mielestä uskottavia. Hannu Taanila hämmästeli *Luovutettujen* arvovaltaisia arvioijia sanojen ja tekojen ristiriidasta. Hän kysyy, miksi tutkijat eivät ole itse kirjoittaneet aihepiiristä, jos ”– – kaikki on ollut tiedossa jo pitkään – –”. Hän ihmettelee, miksi Elina Sanan on täytynyt tarttua asiaan.³⁷⁸

Samaa asiaa kritisoi myös Ilkan kolumnisti Markku Kulmala. Hän ihmettelee, kirjoittavatko ”tieteenalansa pyhyyttä varjelevat historiantutkijat” teoksia vain toisilleen. Kulmalan mukaan historioitsijoiden pitäisi muotoilla tutkimuksensa ymmärrettävämmin. Tällöin myös tavalliset ihmiset olisivat tietoisia siitä, mikä tutkijoille on jo vuosia ollut vanhaa tietoa.³⁷⁹

Kaikki ammattitutkijat eivät kuitenkaan asettuneet siilipuolustukseen. Kohun aikana useampi historioitsija pohti Sanan kirjan merkitystä ja historiantutkimuksen vajavaisuutta. Kimmo Rentola näkee luovutukset sota-aikaan kuuluvana kokonaisuutena. Aihe on koettu moraaliltaan kyseenalaisena, ja ”– – siksi sitä ei ole tahdottu tuoda esille.” Rentola korostaa myös Suomen ja natsi-Saksan suhteen olevan arka aihe historiantutkimukselle ja koko kansakunnalle.³⁸⁰

Jukka Kekkonen mukaan historiantutkimus ei ole ollut innokas kaivelemaan maamme menneisyydestä asioita, jotka eivät valtiiovallan tai hallitsevan eliitin kannalta ole olleet myönteisiä. Haastattelussaan hän toteaa suomalaisen historiankirjoituksen olleen konjunkturi- ja aikasidonnaista.³⁸¹

Antero Holmila nostaa mielipidekirjoituksessaan esille ulkomaalaisten tutkijoiden vähäisen roolin ja siitä aiheutuvat historiantulkintojen kansalliset painotukset. ”Historian tutkimus Suomessa kärsii ulkomaalaisten tutkijoiden puutteesta. – – Koska monet Suo-

³⁷⁸ Taanila.

³⁷⁹ Kulmala*.

³⁸⁰ YLE Radio 1 10.11.2003*.

³⁸¹ STT 10.11.2003*.

men historian avainkysymykset on selvitetty kotimaisin voimin, on oltava kriittinen ajatukselle, että kaikki näkökulmat on tutkittu, koska ne eivät ole.”³⁸²

Ylikangas esitteli useaan otteeseen käsityksiään syistä, joiden vuoksi historiantutkimus on ohittanut jatkosodan ihmisloukut. Hänen mukaansa jatkosodan varjopuoliin liittyvä tutkimus on ollut tähän asti ”liian idealistista ja kansallismielisesti sitoutunutta”.³⁸³ Keskeiseksi syyksi hän näkee tutkijoiden halun puolustaa oman maan kunniaa. Ylikankaan mukaan missään maassa ei ole kiirehditty kuvaamaan oman maan sodan käynnin ikäviä puolia. ”Tutkijat ovat tunteneet suorastaan patrioottista velvoitusta puolustaa ‘Suomen kunniaa’ –”.³⁸⁴

Keskustelun puheenvuoroissa nousi esille näkemys, että historiantutkijat eivät ole täysimääräisesti täyttäneet niitä velvollisuuksia, jotka heidän hoidettavakseen on uskottu. Vihjailut ja syytökset tietoisesta vaikenemisesta olivat historiantutkijoille varmasti epämieluisaa kuultavaa. Ammattihistorioitsijoiden ja ”maallikoiden” välillä ilmeni eroavaisuuksia myös käsityksissä historian ”täydellisyydestä”. Puolustautuneet tutkijat korostivat, että historia ei ole koskaan valmis. Toimittajat ja muutkin tahot taas pitivät luovutuksia tärkeänä seikkana historiakuvassa – ja penäsivät, miksi niitä ei ole tutkittu. Historiantutkimuksen tehtävänä kun on muistaa myös menneisyyden ikävät seikat. Osa historioitsijoista pyrki antamaan tähän selityksen pohdiskelemalla syitä, miksi tällaisiin historian varjopuoliin tartutaan vasta pitkän ajan viiveellä.

4.2 Oliko tieto uutta?

Joidenkin historiantutkijoiden keskeinen puolustautumiskeino kohun aikana oli Sanan esittämien tietojen uutuuden kyseenalaistaminen. Yhtäältä tällä pyrittiin osoittamaan, että Sana liioittelee tutkimustuloksiaan ja on sivuuttanut aiempaa tutkimusta, toisaalta koetettiin korostaa, että historiantutkijat eivät ole olleet niin saamattomia kuin on annettu ymmärtää.

³⁸² Holmila 2004*.

³⁸³ KS 29.11.2003*.

³⁸⁴ AL 8.1.2004*; Ylikangas 2004a, 20 (sitaatti).

Historiantutkijat esittivät kritiikkiä ja huomautuksia koko kohun ajan. Äänessä olivat jälleen varsinkin aihepiiriä itse tutkineet. Hannu Rautkallio kertoo maininneensa satojen eri kansallisuuksien luovutuksista ja juutalaisten kohtalosta vajaa kymmenen vuotta aikaisemmin Helsingin Sanomissa. Hänen mukaansa ”kaikki tiedot ovat olleet jo pitkän aikaa löydettävissä Valpon arkistosta ja Kansallisarkistosta.”³⁸⁵ Hänen mukaansa myös sotavankien vaihto on kirjoissa ja kansissa: ”Periaatteessa kaikki perustieto sotavankien vaihdosta on jo tutkimuksissa ja kirjallisuudessa julkistettu.”³⁸⁶

Kanava-lehden kirja-arvostelussa hän toistamiseen kyseenalaistaa tietojen uutuuden. Rautkallion mukaan *Luovutetut* ei ole ainoa aihepiiristä kirjoitettu kirja Suomessa. Hän hämmästelee, ettei Sana ole maininnut hänen teoksiaan lähdeluettelossa. Rautkallion ihmetyksen aiheena on myös se, ettei julkisuudessa aiemmin ole kiinnostuttu luovutuksista, jotka hän on maininnut tutkimuksissaan.³⁸⁷

Myös sotavankeja itse tutkinut Juha Kujansuu korostaa aiemman tutkimuksen merkitystä. Hänen mukaansa Sana ei tunne uusinta sotavankitutkimusta, ja ”– – sen vuoksi kirjan anti tältä osalta jää puutteelliseksi.”³⁸⁸

Oikeushistorioitsija Jukka Lindstedt kertoo, että törmäsi sota-ajan kuolemantuomioista väitöskirjaa tehdessään Ruokolahden poliittisen sotavankileirin luovutuksiin. Hän kirjoitti aiheesta vain alaviitteen, mutta palasi juutalaisten luovutuksiin myöhemmin vapaa-aikanaan.³⁸⁹ Savon Sanomien kirjoituksessaan Lindstedt ihmettelee kohua luovutetuista sotavangeista, joista ”– – on jo vuosikymmeniä ollut mainintoja suurelle yleisölle tarkoitetuissa kirjoissakin.” Hän mukaansa myös juutalaisten sotavankien luovutuksista on ollut tietoa ainakin 1990-luvun lopulta lähtien.³⁹⁰

Lindstedt kuitenkin osittain tunnustaa Sanan kirjan ansiot. Hän myöntää *Luovutettuja* edeltäneen tutkimuksen jättäneen runsaasti selvitettävää.³⁹¹ Lisäksi Sanan esittämät

³⁸⁵ Iltalehti 3.11.2003*.

³⁸⁶ AL 11.1.2004*.

³⁸⁷ Rautkallio 2004a.

³⁸⁸ Kujansuu, Juha: Juutalaisia sotavankeja kohdeltiin asiallisesti, Helsingin Sanomat 30.11.2003*.

³⁸⁹ LSU 21.11.2003*.

³⁹⁰ Lindstedt 2004a*. Lindstedt viitanee vuonna 1999 ilmestyneeseen väitöskirjaansa *Kuolemaan tuomitut: kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana*.

³⁹¹ Lindstedt 2004a*.

tiedot etenkin sotavankien luovutuksista ”– – ovat toki aikaisempaa laajempia ja perusteellisempia.”³⁹²

Ylikankaan selvityksen jälkeen Ohto Manninen kommentoi sotavankiluovutusten tutkimustilannetta pariin otteeseen. Helsingin Sanomien siteerauksen mukaan Manninen korostaa, että ”[t]ieto [sotavankien vaihdosta] ja niiden luonteesta on ollut kenen tahansa luettavissa myös 10 vuotta sitten julkaistussa Jatkosodan historiassa, joka tuhansin kappalein levisi koteihin ja kirjastoihin.”³⁹³ Lisäksi hän toteaa, että *Jatkosodan historiassa* kerrotaan luovutusten keskeinen sisältö. Hän kuitenkin myöntää, että nykytutkimuksen valossa lukumäärätiedot ovat ristiriitaisia, ja jatkotutkimusta tarvitaan myös sotavankien myöhempien kohtaloiden selvittämiseksi.³⁹⁴

Edellä mainittujen ohella myös muutama muu historiantutkija kommentoi tietojen uutuutta. Jussi Pekkarinen näkee, että Sanan teoksen myötä ”luvut täsmentyvät”, mutta muuten kirja ei näytä sisältävän uutta tietoa.³⁹⁵ Eero Kuparinen toteaa kirja-arvostelussaan, että täysin uusista tiedoista ei ole kysymys.³⁹⁶ Pirkko-Liisa Kastarin mukaan luovutus-aihepiirin neutraalisuuden korostaminen on vailla todellisuuspohjaa. Hänen mukaansa aihepiiristä on julkaistu useita tutkimuksia.³⁹⁷ Martti Turtola kertoo itsekin törmänneensä luovutusaiheeseen. Hän on myös luennoillaan usein maininnut vankienvaihdosta ja useamman kuin 8 juutalaisen luovuttamisesta.³⁹⁸

Sanan tietojen uutuutta ja merkittävyyttä myös puolustettiin keskustelussa. Historiantutkijoiden rivit hajosivat tässäkin, sillä osa historioitsijoista suhtautui uusiin tietoihin myönteisesti ja avoimin mielin. Meinanderin mukaan *Luovutetut* tarjoaa tärkeää ja mielenkiintoista tietoa. Heikki Ylikangas kommentoi samassa lehdessä, että ”– – tiedot luovutetuista kuulostavat kiinnostavilta, ainakaan minä en ole ollut tietoinen sellaises-

³⁹² Lindstedt 2004b.

³⁹³ HS 18.1.2004*.

³⁹⁴ Manninen 2004.

³⁹⁵ Iltalehti 3.11.2003*.

³⁹⁶ Kuparinen 2003*. Kuten aiemmin on todettu, Kuparinen näkee *Luovutetuissa* myös paljon vahvuuksia.

³⁹⁷ Kastari*.

³⁹⁸ Turtola*.

ta.”³⁹⁹ Jari Sedergren korostaa, että Sana esittelee uusia asioita: ”Ja taas väitetään kirkkain silmin, ettei asiassa ole mitään uutta. Kyllä siinä on.”⁴⁰⁰

Jari Hanski antaa Sanalle tunnustusta osin hyvin kriittisessäkin kirja-arviossaan. Hänen mukaansa Luovutetut tarkentaa aiempaa tutkimusta ja tarjoaa uusia tietoja jatkosodasta kiinnostuneille lukijoille.⁴⁰¹

Elina Sana puolustautui historiantutkijoiden tiukalta kritiikiltä. Hän moittii haastattelussa, että ”historian tohtorit” ovat heränneet sanomaan, ettei teoksessa ole mitään uutta ja kaikki historioitsijathan tuntevat käytetyt lähdeaineistot. Sana korostaa, ettei ole väittänytkään löytäneensä mitään salaisia aineistoja. Hän pitää historioitsijoiden asennetta myös ylimielisenä: ”Minusta on yleisön halveksuntaa väittää kaikkien tietävän jo nämä luovutusasiat.”⁴⁰²

Sana sai tunnustusta myös muilta tahoilta. Esimerkiksi Tom Söderman korostaa, että sotahistoriamme synkimmät luvut paljastuvat vasta 60 vuotta tapahtumien jälkeen.⁴⁰³ Myös pääministeri Vanhanen kiitteli Sanan tutkimusta Ylikankaan selvityksen vastaanotettuaan: ”Professori Ylikankaan selvitys osoittaa myös Elina Sanan teoksen tuoneen esiin tärkeää uutta tietoa samalla kun selvitys myös täsmentää teosta.”⁴⁰⁴

Uutisoinnissa kiinnitettiin huomiota Sanan esittämien tietojen aiheuttamiin erilaisiin reaktioihin. Turun Sanomien mukaan historia on täynnä yllätyksiä. ”Tämä nähtiin, kun jopa kokeneet historiantutkijat yllättyivät Elina Sanan tuoreeseen väitöskirjaan [sic] sisältyneistä tiedoista – –.” Myös Länsi-Suomi kiinnittää huomiota siihen, että uudet tutkimustiedot on otettu yllätyksenä jopa historiantutkijoiden piirissä.⁴⁰⁵

Useassa lehdessä kiinnitettiin huomiota tutkijoiden kriittiseen suhtautumiseen. Vaikka historiantutkijat ovatkin kiistäneet tietojen uutuuden, yleisessä tietoisuudessa luovutuk-

³⁹⁹ HBL 11.11.2003*.

⁴⁰⁰ Ennen ja nyt. Historian tietosanomat 4/2003, Historiasta keskustellaan taas.

⁴⁰¹ Hanski, Jari: Luovutetut ja syylliset. Yliopisto 19–20/2003*.

⁴⁰² DEM 5.1.2004*.

⁴⁰³ Söderman.

⁴⁰⁴ Vanhanen.

⁴⁰⁵ TS 24.11.2003, Perinpohjainen selvitys paikallaan*; LSU 16.11.2003, Historiasta löytyy edelleen yllätyksiä*.

set eivät ole olleet. Lehtien mukaan laajat kansanosat ovat selvästi kuulleet luovutuksista ensimmäistä kertaa Elina Sanan kirjan myötä. Jopa jotkut historioitsijatkin ovat olleet yllättyneitä tiedoista. Savon Sanomissa ja Iltalehdessä mainitaan Hannu Rautkallio ja Ohto Manninen esimerkkeinä ammattitutkijoista, jotka ovat vähätelleet Sanan tutkimuksen antia.⁴⁰⁶

Mitä on todettava Sanan esittämien tietojen uutuudesta? Oliko akateeminen historian-tutkimus vaiennut? Heikki Ylikangas käsittelee kysymyksiä sekä valtioneuvoston kanslialle tekemässä selvityksessään että Historiallisen Aikakauskirjan artikkelissaan. Hänen mukaansa historiantutkimus ei ole vaiennut luovutuksista ainakaan täysin. Valpon suorittamat poliisilinjan luovutukset ovat saaneet jo ennen *Luovutettuja* ”kohtalaisen mittavan tutkimuksen osakseen”. Taimi Torvisen *Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella* (1984), Hannu Rautkallion *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto – Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset* (1985) sekä Elina Sanan (ent. Suominen) *Kuolemanlaiva S/S Hohenhörn – Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa* (1979) ovat hyviä esimerkkejä tästä tutkimuksesta.⁴⁰⁷

Sotilaslinjan luovutusten kohdalla tutkimustilanne on toinen. Ylikankaan mielestä sotavankien vaihtoon liittyvää tutkimusta on vähän. Lukumäärätietoja luovutetuista on ollut saatavilla jo 1940-luvun loppupuolelta lähtien, mutta painetussa tutkimuksessa asia on sivuutettu lyhyin maininnoin. Toisin sanoen *Luovutetut* muodostaa ”toistaiseksi laajimman kuvauksen” aiheesta.⁴⁰⁸

Ensimmäinen julkaistu tutkimus, jossa esitetään virallisiin ilmoituksiin perustuvia tietoja vankiluovutuksista, on Antti Laineen väitöskirja vuodelta 1982: ”– – 31.12.1943 mennessä saksalaisille luovutettu kaikkiaan 2661 sotavankia – –”⁴⁰⁹. Vuonna 1990 valmistuneessa, painetussa pro gradu -tutkielmassaan Raija Hanski sivuaa sotavankien luovutuksia⁴¹⁰. Ohto Mannisen korostamassa, kuusiosaisessa kirjasarjassa *Jatkosodan*

⁴⁰⁶ HS 21.11.2003, Luovutuksissa paljon selvittämistä*; Suomen Kuvalehti 48/2003; Iltalehti 19.1.2004, Häpeätahrat pesuun*; SS 21.1.2004*.

⁴⁰⁷ Ylikangas 2004b (sitaatti); Ylikangas 2004a, 24.

⁴⁰⁸ Ylikangas 2004a, 28 (sitaatti); Ylikangas 2004b.

⁴⁰⁹ Laine, Antti: Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944. Otava, Helsinki 1982, 152.

⁴¹⁰ Hanski, Raija: Behandlingen av krigsfångar under vinter- och fortsättningskriget. En folkrättslig studie. Pro gradu -tutkielma, Åbo Akademi 1990, 132–133, passim.

historia mainitaan sotavankien luovuttaminen sivumennen. Tuhansia sivuja laajassa sarjassa asialle uhrataan muutaman rivin pituinen pätkä:

*Heimosotavankeja tuotiin Suomeen myös saksalaisten leireiltä Tallinnan ja Danzigin kautta joulukuussa 1942 ja huhtikuussa 1943, yhteensä 2 048 miestä. Vastaavasti Saksaan toimitettiin 2 661 vankia – lähinnä vähemmistökansallisuuksia, komentajia ja poliittista henkilökuntaa.*⁴¹¹

Sotavanki-osion kirjoittaja Manninen toteaa Helsingin Sanomissa, että kirjasarjassa ”vankienvaihto ilmaistiin tiiviisti mutta kaiken oleellisen sisältäen.”⁴¹²

Ylikangas osoittaa Historiallisessa Aikakauslehdessä, että Mannisen esittämä luku Suomen vastaanottamista vangeista on virheellinen. Hän ei myöskään jaa Mannisen näkemystä, että edellä lainattu ”tekstinpätkä” poistaisi lisätutkimuksen tarpeen.⁴¹³

Jatkosodan historian lyhyt maininta vankienvaihdosta ja sen pitäminen riittävänä osoitavat, että teemaa on pidetty toisarvoisena. Ville Kivimäki kutsuu tämän kaltaista suhtautumista ”tietonurkkaustekniikaksi”. Vähemmän miellyttävä tieto esitetään ”marginaalissa, suluissa, tietonurkkauksissa tai alaviitteissä”. Tämän jälkeen tutkija voi todeta, että ”asia on tiedossa”.⁴¹⁴ Tämä pätee erityisen hyvin Jukka Lindstedtin väitöskirjan alaviitteeseen, mutta myös Mannisen kirjoittamaan osioon *Jatkosodan historiassa*.

Käytyä keskustelua tiedon uutuudesta voi peilata myös *Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955* -tutkimusprojektin vuonna 2008 valmistuneisiin tutkimustuloksiin. Projektin tutkimusala oli laajempi kuin Sanan teoksessa, mutta se käsitteli myös vankiluovutuksia siviili- ja sotilaslinjaa pitkin. Luovutettujen lukumäärät tarkentuivat, sotavankien kohtaloita selvitettiin laajasti ja suomalais-saksalaista sodanaikaista yhteistyötä selvennettiin uudella tasolla.⁴¹⁵

⁴¹¹ Manninen, Ohto: Sotavangit ja sotavankileirit. Teoksessa *Jatkosodan historia*, 6. osa. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6. WSOY, Porvoo 1994, 282.

⁴¹² Manninen 2004.

⁴¹³ Ylikangas 2004b.

⁴¹⁴ Kivimäki, Ville: Oma maa aina vaan mansikka. Huomioita kansallisen historiankirjoituksen olemassaolosta, tekniikoista ja purkamisesta. Ennen ja nyt. Historian tietosanomat 1/2005. <http://www.ennenjanyt.net/2005_1/kivimaki.html>. Vierailtu 27.1.2011.

⁴¹⁵ Tutkimusprojektin lopputulokset julkaistiin kolmena niteenä: Westerlund, Lars (toim.): Talvi-, jatko- ja Lapin sodan sotavanki- ja siviilileirit 1939–1944. Käsikirja. Kansallisarkisto, Helsinki 2008; Westerlund, Lars (toim.): POW Deaths and People Handed over to Germany and the Soviet Union in 1939–55. A research report by the Finnish National Archives. Kansallisarkisto, Helsinki 2008; Westerlund, Lars

Suomi luovutti saksalaisille yhteensä 2 270 vankia. Näistä valtaosa rekrytoitiin Neuvostoliittoa vastaan taisteleviin erikoisyksiköihin, esimerkiksi Vlasovin armeijaan. Luovutetuista vangeista 52 oli juutalaissyntyisiä, mutta ei ole näyttöä, että juutalaisuus olisi ollut luovuttamisen motiivi. Vastaavasti saksalaiset luovuttivat Suomen armeijalle 2 214 suomensukuista sotavankia, jotka rekrytoitiin heimosotureiksi.⁴¹⁶ Saksalaisten viranomaisten käsiin päätyi Suomesta toisen maailmansodan aikana 135 siviiliä. Miltei kaikki luovutukset tapahtuivat jatkosodan kuluessa. Karkotetuista 12 oli juutalaisia, mutta ei ole todisteita siitä, että yksin juutalaisuus olisi riittänyt luovutusperusteeksi.⁴¹⁷

Tutkimusprojektin valossa *Luovutetut* raotti ihmisluovutusten ovea ja osui myös lukujen osalta melko tarkasti maaliinsa. Historiantutkijoiden argumentti, että oleelliset seikat ovat olleet tiedossa, osoittautuu melkoisen heikoksi. Vasta nyt tutkimushankkeen päätyttyä voidaan sanoa, että sotavankien kohtelusta ja kohtaloista tiedetään keskeiset seikat.

Ennen Elina Sanan *Luovutettuja* luovutuksista oli keskenään ristiriitaisia numerotietoja ja hajanaisia mainintoja. Sana oli kuitenkin ensimmäinen, joka järjestelmällisesti tutki luovutukseen liittyviä tapahtumia. Kyseessä oli ilmiötä laajasti kuvaileva ja selvittävä kokonaisesitys.

Tietojen uutuus oli keskeisellä sijalla kohussa. Varsinkin media piti yllä käsitystä, jonka mukaan luovutuksiin liittyvät seikat olivat ennenkuulumattomia ja ammattihistorioitsijat olivat hoitaneet työnsä huonosti. Historiantutkijoiden yritykset korjata virheellisiä käsityksiä kaikuivat osin kuuroille korville. Ymmärrettävästi tämä ei mairitellut vuosikausia arkistoja penkoneita historioitsijoita – kun kaupan päälle vielä vihjailtiin epämiellyttävien asioiden tietoisesta salailusta.

(toim.): Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja. Kansallisarkisto, Helsinki 2008. Tutkimushankkeen tietokanta on myös Internetissä (<http://kronos.narc.fi/>). Hankkeen yhteydessä julkaistiin myös kolme monografiaa: Kujala, Antti: Vankisurmat. Neuvostovankien laittomat ampumiset jatkosodassa. WSOY, Helsinki 2008; Silvennoinen 2008; Westerlund, Lars: Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944. Tammi, Helsinki 2008.

⁴¹⁶ Westerlund, Lars: Prisoners of War in Finland in WW II. An Introduction. Teoksessa Westerlund, Lars (toim.): Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja. Kansallisarkisto, Helsinki 2008, 17–18.

⁴¹⁷ Silvennoinen, Oula: The Transfers of Civilians to German Authorities 1941–44. Teoksessa Westerlund, Lars (toim.): POW Deaths and People Handed over to Germany and the Soviet Union in 1939–55. A research report by the Finnish National Archives. Kansallisarkisto, Helsinki 2008, 174, 177–178.

Esille nousi myös historiantutkijoiden ja suuren yleisön tietämyksen taso. Seikka, joka saattaa olla historioitsijoiden enemmistölle tuttua, ei välttämättä ole saavuttanut lainkaan sijaa ”maallikoiden” historiakuvassa. Kohun analyysissä on keskeistä huomioida, että näkemykset yleisen tietoisuuden tai laajojen väestönsien tietämyksen tasosta ovat peräisin journalisteilta. Käyttämäni aineiston valossa ei voida sanoa oikeastaan mitään suuren yleisön tiedoista luovutusten osalta. Lehtien kirjoittelusta voi päätellä kuitenkin sen, että monille toimittajille Sanan tiedot olivat uusia ja yllätyksellisiä.

4.3 Kuka saa tutkia historiaa?

Kun Elina Sana julkaisi vuonna 1979 juutalaispakolaisten kohtaloa käsitelleen kirjansa, hän joutui napit vastakkain eräiden akateemisten historioitsijoiden kanssa. Esimerkiksi Yrjö Blomstedt kritisoi Historiallisessa Aikakauskirjassa *Kuolemanlaivaa* ja (silloisen) Suomisen tutkimusotetta. Blomstedtin mielestä Suomisen esittämät asiat eivät ole uusia ja kirjassa esitetyt tulkinnat on varsinkin maallikoiden taholta nieltä ”nahkoineen karvoineen”. Artikkelissa kritiikin kohteeksi joutuvat varsinkin puutteellinen lähdekritiikki, ohut lähde pohja ja teoksen tendenssimäisyys.⁴¹⁸

Suominen vastasi saamaansa arvosteluun kipakasti. Vastineessaan hän kertoo odottaneensa maailmankatsomuksellisesti tai poliittisesti virittäytynyttä kritiikkiä. Hävinneiden historia ei ole Suomessa ”kovin suuressa suosiossa”, ja halu puolustaa virkamiesten toimintaa vahva.⁴¹⁹

Elina Sanalla oli siis vanhastaan kokemusta kritiikistä, jota voi saada osakseen akateemisilta historiantutkijoilta. *Kuolemanlaivan* synnyttämä keskustelu ja arvostelu olivat esillä myös *Luovutetut*-kohun aikana. Yhtenä keskeisenä kysymyksenä nousi molemmissa keskusteluissa esille, voiko Sanan historiankirjoitusta pitää tieteellisesti pätevänä.

⁴¹⁸ Blomstedt, Yrjö: Juutalaispakolaisten luovuttaminen 1942. Historiallinen Aikakauskirja 2/1980 (sitaatti); Blomstedt, Yrjö: Kritiikin kritiikin kritiikkiä. Historiallinen Aikakauskirja 4/1980.

⁴¹⁹ Suominen, Elina: Rehellisyys vai ”Suomen kunnia”. Historiallinen Aikakauskirja 3/1980.

Sanan tutkimuksen heikkoudet joutuivat varsinkin historiantutkijoiden taholta arvostelun kohteeksi. Kritiikki oli varsin samankaltaista kuin Blomstedtin yli kaksikymmentä vuotta aiemmin esittämä. Keskeisenä ongelmakohtana nähtiin puuttuva tieteellinen dokumentointi. Lähdeviitteiden puuttumiseen viitataan useassa puheenvuorossa. Tämän vuoksi kirjaa on vaikea käyttää tieteelliseen tarkoitukseen, ja päättely- ja tutkimusketjua on hyvin vaikea seurata.⁴²⁰ Henrik Meinanderin toteaa, että kirjan avulla on mahdotonta jäljittää yksittäisiä luovutettuja henkilöitä. Esitetyissä luvuissa on epätarkkuuksia ja ristiriitaisuuksia.⁴²¹ Miika Kallatsa pitää Sanan esittämiä lukumääriä osin kyseenalaisina, koska ne ovat vankilistojen tulkitsemisen tulosta eivätkä perustu nimilistoihin.⁴²²

Muutammat tutkijat muistivat mainita, että kyseessä ei ole tieteellinen tutkimus. Tästä huolimatta he arvioivat *Luovutettuja* tieteellisellä mittatikulla. Meinander toteaa, että tieteellinen tutkimus olisi vaatinut luovutusten historiallisen kontekstin laajempaa analysoimista. Miltei perään hän muistuttaa, että Sanan tutkimusote on journalistinen.⁴²³ Turtola toteaa, että ei ole Sanan vika, ettei hän ole ”ammattitaitoinen historiantutkija”. Lisäksi hän mainitsee, että Sana kertoo tämän seikan avoimesti jo esipuheessaan. Kuitenkin Turtola kertoo kirja-arvostelussaan, mitkä seikat erottavat *Luovutetut* varsinaisesta historiantutkimuksesta – aivan kuin osoittaakseen Sanan tekemät ”virheet”. Sanan tutkimusongelma on epäselvä, kirjoitustyyli turhan lavea ja liiaksi taustoja kertaileva ja lähdekritiikki olematonta. Turtolan mukaan Sana ei kyseenalaista lähteitään ja käsittelee niitä tasa-arvoisesti, mikä on suuri ongelma.

*Elina Sana kulkee kuin valintamyymälässä ja valitsee soppatarpeensa katsomatta lainkaan tuoteselostukseen, ja hän heittää kaiken samaan keittoon. Näin ei tehdä tutkimuksessa.*⁴²⁴

Antero Leitzinger ja Hannu Rautkallio arvostelevat Sanan tapaa sivuuttaa tutkimuskohteen kannalta oleellista aiempaa tutkimusta. Leitzingerin mielestä kirjan otsikkokin sisältää käsitteellisen epätarkkuuden ja on virheellinen. Hän korostaa, että *luovutus* tapahtuu toisen valtion pyynnöstä, kun taas pyytämättä tapahtuva maasta poistaminen on

⁴²⁰ Esim. HBL 11.11.2003*; Meinander*; Leitzinger; Kastari*.

⁴²¹ HBL 11.11.2003*; Meinander*.

⁴²² HÄSA 7.12.2003*.

⁴²³ Meinander*.

⁴²⁴ Turtola*.

karkotus. Rautkallio taas näkee suurena heikkoutena Sanan turvautumisen vain suomalaisen arkistoaineistoon.⁴²⁵

Timo Vihavainen ei suoraan osoita kritiikkiään Sanalle, mutta viittaa sotavankien luovutusten moraaliseen arviointiin. Hänen mukaansa yleisen tason havainnot menneisyyden tapahtumista eivät riitä ”– arvostelun ja moraalisen tuomion pohjaksi.” Tarvitaan yksityiskohtaista ja huolellista työskentelyä.⁴²⁶

Historiantutkijoista osa asettui Sanan tueksi. Ylikangas muistutti sekä useassa haastattelussa että tekemässään selvityksessä, ettei *Luovutetut* ole akateeminen historiantutkimus ja ei-akateemisena työnä sitä pitää myös arvioida.⁴²⁷ Jukka Kekkonen kommentoi teoksen tieteellisyyttä heti ilmestymispäivänä. Hänen mukaansa kyseessä on tieteelliset mitat täyttävä tutkimus, jolla on vankka arkistolähteisiin perustuva kivijalka. Teosta on hyvin vaikea tehlata ainakaan tutkimuksellisilla syillä.⁴²⁸ Kekkonen jäi näkemyksineen yksin.

Sanan osakseen saama kritiikki tieteellisyyden puutteesta avautuu paremmin, kun muistetaan, että historiantutkimus on vain pieni osa laajempaa historiankirjoituksen kokonaisuutta. Sekä historiantutkimus että -kirjoitus ovat sitä vastoin osa vielä suurempaa kokonaisuutta, jota esimerkiksi Jorma Kalela kutsuu historian esityksiksi. Niitä ovat niin museot, muistomerkit kuin historialliset elokuvatkin. Kyse on kaikista niistä tavoista, joilla historia meille välittyy. Kalela muistuttaa, että pääosa historian esittäjistä on muita kuin alan tutkijoita.⁴²⁹

Uskontotieteen tutkija Outi Fingerroos on eräs esimerkki historian esittäjästä, joka ei ole historiantutkija. Hän on tutkinut kuoleman rituaaleja muistitietoaineiston pohjalta. Fingerroos pohtii historiankirjoituksen arvoasetelmia ja viittaa *Luovutetut*-kohuun:

Sanan saamasta arvostuksesta olen muutenkin ollut mielissäni, sillä näen hänen kyseenalaistavan merkittäväällä tavalla sitä illuusiota, että vain aka-

⁴²⁵ Leitzinger; Rautkallio 2004a.

⁴²⁶ Vihavainen.

⁴²⁷ Esim. AL 8.1.2004*; Ylikangas 2004a, 18.

⁴²⁸ STT 10.11.2003*.

⁴²⁹ Kalela, 24–25.

*teemisellä tutkimuksella on yksinoikeus tehdä pätevää tutkimusta ja tulkin-
taa historiasta. – – [J]ournalistilla on samanlainen oikeus tuottaa tietoa
ja tulla palkituksi kuin kenellä tahansa ammattitutkijalla. Kaikkihan me
tuotamme kuvia historiasta.*⁴³⁰

Kuten edellisestä käy ilmi, maallikoiden ja akateemisen tutkijoiden välillä saattaa ilmetä jännitteitä. Kalelan mukaan maallikot ovat” – – kyseenalaistaneet tieteentekijöiden ‘oi-
kean’ historian, ammattilaisten monopolin tutkimuksen tekemiseen ja näiden historian-
kirjoitukselle antamat muodot.”⁴³¹

Myös Ylikangas pohtii, miten toimittajat ja kirjailijat – maallikot – ja ammattitutkijat ovat kohdanneet historiankirjoituksen äärellä. Hänen mukaansa maallikot ovat hyökän-
neet akateemista historiankirjoitusta vastaan, koska tutkijat eivät ole heidän mielestään täyttäneet tehtäväänsä puolueettomasti. Puutteellisten tutkijantaitojen vuoksi kriitikot ovat olleet helppoja maaleja ammattihistorioitsijoille. Historiantutkimuksen osakseen saama arvostelu on sivuutettu ”metodi- ja asiavirheisiin sekä asenteellisuuteen” viitaten. Ylikankaan mielestä tämä yleiskuva luonnehtii hyvin myös *Luovutetuista* käytyä debat-
tia.⁴³²

Historiallisessa Aikakauskirjassa Ylikangas muistuttaa kollegoitaan avarakatseisuuden tarpeesta: ”– – [M]eidän historiantutkijain olisi ehkä syytä suhtautua avoimemmin ja ymmärtävämmin erilaisiin yhteisön ulkopuolelta tuleviin tutkimusta koskeviin kannan-
ottoihin kuin tähän saakka on ollut laita.”⁴³³

Ylikangas palaa aiheeseen teoksessaan *Yhden miehen jatkosota*. Hän katsoo, että histo-
rian alalla yliopistollinen tutkijakoulutus erottaa harrastelijan ja akateemisen tutkijan. Ylikankaan mukaan ammattitutkijoille on suurta hyötyä harrastelijoiden puurtamisesta. Parhaassa tapauksessa se työntää akateemista tutkimusta uusille urille. Näin kävi Sanan *Luovutetut*-teoksen myötä. Ylikankaan mielestä välillä on kuitenkin syntynyt ongelmia siitä, että harrastelijat eivät tyydy alisteiseen asemaan suhteessa akateemiseen historian-
tutkimukseen. Tällä hän viittaa etenkin kesän 1944 Kannaksen puolustustaistelun tutki-

⁴³⁰ Fingerroos, Outi: *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. SKS, Helsinki 2004, 404 (alaviite nro 438).

⁴³¹ Kalela, 32.

⁴³² Ylikangas 2004a, 19.

⁴³³ Ylikangas 2004b.

miseen. Ylikankaan tulkintoja asettui kiistämään tutkijajakusikko, josta osa oli ”harraste-
lijoita”.⁴³⁴ Ylikangas ei ole kritiikissään aivan johdonmukainen. Yhtäältä hän arvostaa
Sanan työskentelyä, mutta on valmis höyhentämään hänen tutkimustaan arvostelleet
diletantit.

Historiantutkijoiden esittämässä kritiikissä oli kyse laajemmasta kamppailusta historian-
tutkimuksen ja muun historiankirjoituksen välillä. Sanan esittämän historiantulkinnan
uskottavuus kyseenalaistettiin. Tähän punoutui joissakin puheenvuoroissa myös *Luovu-*
tettujen yleinen väheksyminen. Sanan tietokirjan arvioiminen tieteellisen asteikon mu-
kaan oli epäreilua. Teos, jota ei ole tarkoitettu akateemiseksi työksi, ei varmasti läpäise
tieteellisen vertaisarvioinnin tiukkaa seulaa.

Jouni Tilli pohtii aihetta osuvasti. Hänen mukaansa muutamat historioitsijat eivät olleet
valmiita hyväksymään akateemisen maailman ulkopuolelta tullutta muistamista. Vaaka-
laudalla oli nimittäin heidän omien tutkimuksiensa ja työnsä uskottavuus.⁴³⁵

Luovutettujen kritisoiminen tieteellisistä muutoseikoista ei vahvistanut historiantutkijoi-
den asemaa muiden keskustelijoiden silmissä – päinvastoin. Ilkan kolumnisti Kulmala
ilmaisee asian viiltävästi: ”Arvostelijoiden mielestä Luovutetut ei ole sanan ahtaassa
merkityksessä tiedettä. – Teoksen heikkoudeksi on luetteloitu myös puuttuvat lähde-
viitteet. Istu ja pala, lähdeviitteet!”⁴³⁶

⁴³⁴ Ylikangas 2009, 208–211.

⁴³⁵ Tilli, 140–141.

⁴³⁶ Kulmala*.

5 JATKOSODAN JANUKSENKASVOT

5.1 Muuttavat olosuhteet, muuttuvat tulkinnat

*On korkea aika katsoa kaunistelematta mutta myöskään paisuttelematta avoimin silmin viimeisen suuren sotamme varjopuolia.*⁴³⁷

Luovutetut-kirjan aiheuttama kohu liittyy kiinteästi keskusteluun Suomen roolista toisessa maailmansodassa. Jatkosodan syttyminen, taisteleva Hitlerin Saksan rinnalla, sodan kulku ja merkitys ovat olleet kädenväännön kohteena vuosikymmenien ajan. Ihmisluovutukset asettuvat osaksi laajempaa kokonaisuutta, kun tarkastellaan, miten jatkosodan historiakuva on muuttunut kylmän sodan päättymisen jälkeen ja mitä muita sodan vaiettuja varjopuolia on otettu historiantutkimuksen kohteeksi.

Jatkosodan syttyminen on yksi Suomen historian tutkituimpia ja kiistellyimpiä aiheita. Tulkinnat sodan synnystä ovat olleet ennen kaikkea tulkintoja Suomen suhteesta natsi-Saksaan ja valtiojohdon tekemien ratkaisujen oikeellisuudesta. Timo Soikkasen mukaan jatkosodan historiakuvan muotoutumisessa ovat olleet keskeisessä asemassa historiantutkimus ja historioitsijat, poliittiset valtasuhteet sekä suuri yleisö. Poliittinen valta on vaikuttanut sekä kansalaisten näkemyksiin että historiantutkimukseen. Myös tutkimus on muokannut suuren yleisön käsityksiä jatkosodasta.⁴³⁸

Soikkasen mukaan toisen maailmansodan päättymisestä aina 1980-luvulle asti suomalaiset historiantutkijat pitivät tiukasti kiinni ns. erillissota-teesistä. Sen mukaan Suomi kävi omaa erillistä sotaansa Neuvostoliittoa vastaa, eikä ollut Saksan liittolainen. Tulkintoja pohdittaessa tärkeitä kysymyksiä olivat, miten Suomi vedettiin mukaan sotaan ja oliko kyseessä hyökkäys- vai puolustussota. Keskeinen metafora suurvaltojen puristuksessa olleelle Suomelle oli ajopuu, joka tempautui maailmanhistorian virran vietäväksi. Myöhemmin tämä vertauskuva jalostui koskiveneeksi, mikä korosti Suomen valtio- ja sotilasjohdon aktiivista otetta. Suomalainen erillissota-tulkinta sai huutia varsinkin ul-

⁴³⁷ Kujala, 15.

⁴³⁸ Soikkanen, Timo: *Uhri vai hyökkääjä?* Jatkosodan synty historiantutkimuksen kuvaamana. Teoksessa Leskinen, Jari – Juutilainen Antti (toim.): *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Toinen painos. WSOY, Helsinki 2005, 25–26.

komaisilta historioitsijoilta. Vihdoin vuonna 1987 historiantutkija Mauno Jokipii kirjoitti ”seesteisen yleisesityksen” *Jatkosodan synty*, joka ei kaunistellut Suomen motiiveja eikä hyssytellyt yhteyksiä Saksaan.⁴³⁹

Markku Jokisipilän mukaan ulkomaisessa tutkimuksessa vallitsee yksimielisyys siitä, että Suomi oli Saksan liittolainen, vaikka virallista poliittista sopimusta ei maiden välillä koskaan tehtykään. Sen sijaan kotimainen historiankirjoitus on kärsinyt natsi-Saksan aseveljeydestä johtuvaa ”moraalista krapulaa”, joka on aiheuttanut tiukan tarrautumisen erillissota-teesiin.⁴⁴⁰ Tosin viime vuosina valtaosa historiantutkijoista on todennut, että erillissodasta puhumiselle ei löydy historiantutkimuksellisia perusteita.⁴⁴¹ Muiden muassa Oula Silvennoinen korostaa, että erillissota-oppi oli poliittisesti tarkoituksenmukaista niin kauan kuin Neuvostoliitto oli naapurimaamme. Tänä päivänä Suomen käsitteleminen toisen maailmansodan poikkeuksena vain vaikeuttaa kokonaisuuden ymmärtämistä ja herättää ulkomailla hämmennystä.⁴⁴²

Suomalaisen jatkosotatutkimuksen lähtökohdat ovat ”suomalaiskansallisia” ja sidoksissa vallitsevaan poliittiseen tilanteeseen ja valtaan.⁴⁴³ Vesa Saarikosken mukaan sotiamme koskeva historiapolitiikka ”– saa voimansa ‘kansallisnationalistisesta’ kertomuksesta.” Tässä kertomuksessa Daavid taistelee oikeutetusti Goljatia vastaan. Samalla toinen maailmansota jäsennetään ”yhteisöllisenä kokemuksena ja selviytymistarinaa”.⁴⁴⁴

Myös Ville Kivimäki on arvostellut kansallisen historiankirjoituksen tapaa maalata tietty historiakuva Suomen sodista. Tässä kuvassa Suomi esiintyy kyseenalaistamattomana subjektina. Puhtaimmillaan se tarkoittaa, että Suomi toimii maailmanhistoriassa ”epäonnisenä sankarihahmona”, kärsii suurta vääryyttä, nousee vaikeuksien kautta voittoon

⁴³⁹ Soikkanen, 27–41.

⁴⁴⁰ Jokisipilä 2004, 36–37.

⁴⁴¹ HS 20.11.2008; HS 30.11.2008, *Jatkosota - erillissota?*; Suomen tasavallan presidentti: Presidenttifoorum. Kahdeksas presidenttifoorum 19.11.2008, Suomen historian vaietut vuodet. <<http://www.tpk.fi/public/default.aspx?contentid=177833&nodeid=42419&contentlan=1&culture=fi-FI>>. Vierailtu 30.1.2011.

⁴⁴² Silvennoinen, Oula: Alustuspuheenvuoro. Presidenttifoorum 19.11.2008.

<<http://www.tpk.fi/public/download.aspx?ID=48114&GUID={11857177-1a5a-4464-b07f-1216be045fbd}>>. Vierailtu 30.1.2011.

⁴⁴³ Jokisipilä 2004, 25.

⁴⁴⁴ Saarikoski, Vesa: Suomalaiset toisessa maailmansodassa. Teoksessa Pernaa, Ville – Niemi, Mari K. (toim.): Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia. Edita, Helsinki 2005, 134–135.

ja vaalii ”historiallista totuutta”. Peitellymmin on kyse siitä, että ”Suomi” määrittää historian tutkimuksen oikeutuksen ja arvon. Kivimäen mukaan useimmat tutkimukset pyritään sitomaan ‘suureen suomalaiseen kertomukseen’. Hän ei kuitenkaan osoita syyttävällä sormellaan historian professoreja, vaan korostaa, että kansallinen historiankirjoitus elää hyvinvoivana ”koko historiajärjestelmässä, josta tiedemaailma on vain osa.”⁴⁴⁵

5.2 Jatkosodan sankarikuva

Neuvostoliiton romahdettua ja kylmän sodan päätyttyä 1990-luvun alussa poliittiset olosuhteet muuttuivat dramaattisesti. Uusia historiantulkintoja toisen maailmansodan vuosista nousi näkyvästi esiin eri maissa.⁴⁴⁶ Tähän liittyy sekä Tony Judtin korostamana eurooppalainen muistamisen täyskäännös että Jorma Kalelan luonnehdinta keskenään kamppailevista historiadiskursseista⁴⁴⁷. Jokisipilän mukaan muuttuneen kansainvälisen tilanteen myötä ”– suomalaisen historiankirjoituksen todelliset ja kuvitellut ulkopoliittiset pidäkkeet lakkasivat olemasta –”.⁴⁴⁸

Seppo Hentilän mukaan jatkosodan ja sen loppuvaiheen tulkinta muuttuivat murroksen myötä selvästi. Torjuntavoitto-nimityksen käyttäminen puna-armeijan suurhyökkäyksen pysäyttämistä kesällä 1944 yleistyi voimakkaasti. Hentilä pitää historiapolitiisesti mielenkiintoisena, että vasta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen on talvisodan viereen kansakunnan kaapin päälle nostettu myös jatkosota. Hänen mielestään kaukana tästä eivät ole näkemykset, joiden mukaan Suomi ”voitti” niin talvi- kuin jatkosodankin.⁴⁴⁹

Mitä torjuntavoitto-tulkinta sitten pitää sisällään? Timo Soikkasen mukaan siihen liittyi heti 1990-luvun alussa sotasyllisten kunnianpalautus ja sotaveteraanien julkisen muistamisen ja arvostuksen kasvu.⁴⁵⁰ Jokisipilän mukaan torjuntavoitto-tulkinta hämärtää

⁴⁴⁵ Kivimäki.

⁴⁴⁶ Saarikoski, 132.

⁴⁴⁷ Judt, 829; Kalela, 43–44. ”Historiankirjoituksen historiaa voisikin luonnehtia jatkuvana kamppailuna hallitsevan diskurssin asemasta. Kamppailun kohteena on valta määrittää, mistä pitää ja saa puhua ja miten. Suomessakin on kylmän sodan aikana ja sen jälkeen ollut hallitseva asema hyvin erilaisilla historiadiskursseilla.”

⁴⁴⁸ Jokisipilä 2004, 25.

⁴⁴⁹ Hentilä 1998; ks. myös Jokisipilä 2004, 25–26. Jokisipilä tukeutuu vahvasti Hentilän näkemyksiin torjuntavoitosta kirjoittaessaan (alaviite 30).

⁴⁵⁰ Soikkanen, 42.

jatkosodan alkuasetelman, yhteistyön saksalaisten kanssa ja Itä-Karjalan vuosia kestäneen miehityksen. Tulkinnassa korostuu, että Suomi ajautui Saksan puolelle lähes tahdonsa vastaisesti. Niin vastustajat kuin liittolaisetkin esitetään pahuuden läpätunkemina, kun taas Suomen toiminta oli oikeamielistä ja moraalista.⁴⁵¹

Osmo Jussila näkee viimeaikaisissa jatkosotatulkinnoissa vaaran uuden myytin syntymiseen. Hän myös kritisoi torjuntavoitto-tulkintaa jatkosodan alun tavoitteiden piilottamisesta:

Jatkosodan mytologiasta on jo siivottu pois ”ajopuu”-myytti, mutta tilalle näyttää olevan tulossa uusi myytti ”torjuntavoitosta”? [sic] Voidaan hyvällä syyllä kysyä yhdessä venäläisten virkaveljien kanssa, mikä ihmeen voitto? Eikö tarkoitus ollutkaan tehdä Suur-Suomea ja siirtää raja Vietnaminlahdesta Laatokkaan? Jos oli, niin ei uusi Pietari Suuren raja ja Porkkalan tukikohta juuri voitolta näytä.⁴⁵²

Torjuntavoitto-näkökulmalla on siis vahvoja yhteyksiä ajopuuteoriaan ja erillissota-teesiin. Sen läpäisee kansallisen historiankirjoituksen henki, joka retusoi jatkosodan historiakuvasta ikävät ja ristiriitaiset piirteet. Kutsun tällaista historiakuva jatkosodan *sankarikuvaksi*.

Varsin hyvä esimerkki sankarikuva-tulkintaa ylläpitävästä historian esityksestä on suomalaisille nuorille suunnattu *Veteraanien perintö – Itsenäinen isänmaa* -kirjanen.⁴⁵³ Toinen kuvaava esimerkki on Ohto Mannisen pääkirjoitus Historiallisessa Aikakauskirjassa vuodelta 1995. Hän kuvaa Suomen historiaa toisessa maailmansodassa selviytymistarinaksi. Tätä tarinaa historiantutkimuksen viimeisimmät tulokset ovat tukeneet ja pian sodan jälkeen ”kiteytynyt ‘tahraton’ kuva” on vahvistunut. Mannisen mukaan Suomen sotien tutkimus on täydellistynyt kuluneen viidenkymmenen vuoden aikana, eikä mistään enää vaieta. Hänen mukaansa ”– – ikävimmät asiat, sotarikokset niiden mukana, selvitettiin heti sodan päättyttyä.”⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Jokisipilä 2004, 26–27.

⁴⁵² Jussila, 306.

⁴⁵³ Lukkari, Matti (toim.): *Veteraanien perintö – Itsenäinen isänmaa*. Ajasto Oy, 1997.

⁴⁵⁴ Manninen, Ohto: *Voittajat, häviäjät ja selviytyjät*. Historiallinen Aikakauskirja 1/1995.

5.3 Ihmisluovutukset ja muut historiakuvan säröt

Samaan aikaan sankarikuvan synnyttämisen ja vaalimisen kanssa historiantutkimus suuntautui yhä enemmän sotavuosien varjopuolien ja vaiettujen aiheiden tutkimiseen. Karkuruus, omien sotilaiden teloitukset, sotavankien kohtelu, Itä-Karjalan keskitysleirit, sodanjohdon keskinäiset riidat, Suomen ja Saksan turvallisuuspalvelujen yhteistyö sekä Kannaksen sekasorto ja Viipurin menettäminen miltei taistelutta kesällä 1944 ovat esimerkkejä niistä aiheista, joita viimeisen kahden vuosikymmenen aikana on tutkittu. Usein näihin teemoihin on tartuttu opinnäytetöissä ja vasta myöhemmin ammattitutkijoiden piirissä.⁴⁵⁵ Ihmisluovutukset eivät siis ole ainoa jatkosodan varjopuoli, jota on käsitelty viime vuosina.

Nimitän edellä kuvattuja teemoja *säröiksi*. Jatkosodan vallitsevassa historiakuvassa on siis säröjä, jotka rikkovat harmonisen kokonaisuuden. Särö on asia, josta ei olla yhtä mieltä ja joka aiheuttaa kiistelyä. Erityisen selvästi nämä säröt näkyvät, kun niitä verrataan jatkosodasta luotuun sankarikuvaan. Seppo Hentilää mukaillen voi todeta, että säröt rikkovat sodistamme luotua historiamyyttiä.⁴⁵⁶

Vesa Saarikoski kuvailee jatkosodan sankarikuvan ja säröjen samanaikaista ilmaantumista. Hänen mukaansa moraaliset ja inhimilliset näkökulmat sekä eri väestönsien sotakokemukset ovat nousseet osaksi yleisempää tietoisuutta. Ne ovat tulleet julkisuudessa Suomen selviytymistarinan, taistelukupauksien ja ylätasen poliittisten kädenvääntöjen rinnalle.⁴⁵⁷ Jatkosodan kuva on muuttunut siis entistä monivivahteisemmaksi.

Säröt ovat herättäneet huomiota ja synnyttäneet keskustelua. Syksyllä 1998 väiteltiin julkisuudessa suomalaisen sivistyneistön, etenkin lääkärien, läheisistä väleistä natsien kanssa. Vähän väliä on keskusteltu myös suomalaisen vapaaehtoisen SS-pataljoonan roolista itärintamalla. Samalla on väitelty näiden veteraanien oikeudesta julkiseen muis-

⁴⁵⁵ Hyvänä esimerkkinä on neuvostosotavankien kohtelu ja kohtalo Suomessa. Aihepiirin opinnäytteitä on julkaistu artikkelikokoelmana 2000-luvun alussa, ks. Roiko-Jokela, Heikki (toim.): Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948. Minerva, Jyväskylä 2004.

⁴⁵⁶ HS 28.9.2008.

⁴⁵⁷ Saarikoski, 133.

tamiseen. Eräs paljon puhuttanut aihe on neuvostopartisaanien suomalaisen siviiliväestöön kohdistamat surmatyöt Itä- ja Pohjois-Suomessa.⁴⁵⁸

Gradussaan Jouni Tilli ennakoi, että luovutusdebatti ryöpsähtäisi seuraavan kerran Kansallisarkiston julkistaessa tutkimushankkeen tulokset.⁴⁵⁹ Keskustelu projektin saldosta jäi vaisuksi verrattuna *Luovutetut*-kohuun, mutta Tilli oli oikeassa arvellessaan jatkosodan asioiden puhuttavan jatkossakin.

Vuoden 2006 aikana julkisuudessa oli tiheään esillä ns. *Huhtikausti*⁴⁶⁰. Kyse oli vuosikausia velloneista huhuista, joiden mukaan Lappeenrannan Huhtiniemeen olisi haudattu kesällä 1944 teloitettuja suomalaisia sotilaita. Keskustelu sai vauhtia väitteistä, joiden mukaan sodanjohto olisi pimittänyt salaisen kenttäoikeuden määräämät teloitukset. Kesällä 2006 ryhdyttiin Helsingin yliopiston ja Suomen Kulttuurirahaston voimin arkeologisiin kaivauksiin salaisuuden selvittämiseksi.⁴⁶¹

Kaivauksissa löydettiinkin 13 hengen joukkohauta, mutta vainajat ajoitettiin 1800-luvun loppupuolelle. Tässä vaiheessa mukana ollut keskusrikospoliisi vetäytyi tutkimuksesta.⁴⁶² Arkeologisia kaivauksia jatkettiin vielä seuraava vuonna, mutta kun huhuttua joukkohautaa ei löytynyt, lopetettiin kaivaukset syksyllä 2007.⁴⁶³ Heikki Ylikankaan mukaan keskustelu Huhtiniemen mysteeristä osoittaa, että nykypäivän ihmiset haluavat nähdä myös sodan rumemman puolen, eivät pelkää kiiltävää julkisivua.⁴⁶⁴

Kesän 1944 tapahtumiin pureutunut Heikki Ylikankaan *Romahtaako rintama?* herätti miltei *Luovutetut*-kohua vastanneen debatin kesällä 2007. Ylikangas esittää tutkimustuloksenaan, että rintamalinjojen takana teloitettiin omia sotilaita ja ammuttiin karkureita

⁴⁵⁸ Jokisipilä 2004, 24.

⁴⁵⁹ Tilli, 99.

⁴⁶⁰ Tämän historiapoliittisesti monimerkityksisen, mainion ilmaisun olen lainannut ohjaajaltani professori Seppo Hentilältä.

⁴⁶¹ Ylikangas, Heikki: *Romahtaako rintama?* Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944. Otava, Helsinki 2007, 13–14.

⁴⁶² HS 21.12.2006.

⁴⁶³ HS 17.10.2007.

⁴⁶⁴ Ylikangas 2007, 9.

enemmän kuin siihen asti oli arvioitu. Hänen mukaansa teos muuttaa jatkosodan kuvaa realistisempaan suuntaan.⁴⁶⁵

Kaikki eivät purematta nielleet Ylikankaan tutkimustuloksia. Kuuden tutkijan ryhmä julkaisi seuraavana vuonna ”vastakirjan” *Teloitettu totuus – Kesä 1944*, jossa Ylikankaan tulkinnat pyritään osoittamaan virheellisiksi ja yliampuviksi.⁴⁶⁶ Viimeisen sanan tässä väittelyssä on toistaiseksi sanonut Ylikangas kirjallaan *Yhden miehen jatkosota*.⁴⁶⁷

Kaikki jatkosodan sankarikuvaa ravistelleet tutkimukset eivät ole herättäneet julkista keskustelua. Kokemushistoriallista otetta korostava, nuorten tutkijoiden julkaisema artikkelikokoelma *Ihminen sodassa* haastaa perinteisen sotahistorian. Artikkeleiden teemoina ovat muun muassa homoseksuaalisuus rintamalla, saksalaissotilaiden suomalaiset lapset ja saksalaisten mukaan lähteneet suomalaistytöt.⁴⁶⁸ Aiheiden kipeydestä ja ennakkoluulottomuudesta huolimatta teos ei herättänyt juurikaan keskustelua.

Miksi jatkosodan säröihin on tartuttu pääosin vasta 1990-luvulla? Hentilän mukaan sodan kiiltokuvaa tahraavien aiheiden käsittelyä on vältetty historiantutkimuksessa, koska sodilla on keskeinen asema kansakuntamme identiteetissä. ”Kun sotien muistoista on tullut suomalaisille pyhä asia, on uskoteltu ja lopulta totuttu myös uskomaan, että sotilaamme myös taistelivat puhtaammin aseina kuin muut.”⁴⁶⁹

Hentilä ei anna suomalaiselle historiantutkimukselle erityisen korkeaa arvosanaa pitkään kestäneestä jatkosodan historiakuvan ”rosojen ja säröjen” käsittelystä. Myös suuren yleisön yllättyneet ja jopa vihaiset reaktiot sankarikuvaa rikkovia tutkimustuloksia kohtaan kertovat, että jatkosodan osalta menneisyyden avoin työstäminen on edelleen

⁴⁶⁵ Ylikangas 2007, 307.

⁴⁶⁶ Kulomaa, Jukka – Nieminen, Jarmo (toim.): *Teloitettu totuus – Kesä 1944*. Ajatus Kirjat, Helsinki 2008. Tutkijakuusikossa olivat mukana mm. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksen johtaja Jarmo Nieminen, professori Ohto Manninen, dosentti Jukka Kulomaa ja oikeushistorioitsija Jukka Lindstedt.

⁴⁶⁷ Ylikangas 2009.

⁴⁶⁸ Kinnunen, Tiina – Kivimäki, Ville: *Ihminen sodassa*. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Minerva, Helsinki 2006.

⁴⁶⁹ Hentilä, Seppo: *Aseveljeyden nurjalla puolella: saksalaisten sotavankileirit Suomessa 1941–44*. Historiallinen Aikakauskirja 3/2009.

kesken. Hentilän mukaan totuutta pitäisi katsoa silmiin ja myöntää, ettemme olleet sen pahempia tai parempia kuin muutkaan sotaa käyneet kansat.⁴⁷⁰

Entä miksi Sanan tutkimia ihmisluovutuksia ei ollut selvitetty jo aikaisemmin? Kysymykseen vastaaminen on hyvin vaikeaa. Kourallinen historioitsijoita oli törmännyt aiheeseen tutkimustyönsä yhteydessä. He olisivat voineet jossakin vaiheessa paneutua kysymykseen. Heikki Ylikangas kommentoi kysymystä tuoreeltaan kahdessa puheenvuorossaan kohun aikana. Aamulehden haastattelussa hän näkee, että sodan lopputulos jarrutti pitkään luovutusten tutkimista: ”Kun tuloksena oli täydellinen tappio ja iso joukko kaatuneita, kysyttiin, olivatko uhrit turhia. Selitys oli, että Suomi puolusti itsenäisyyttään. Sellaisen tulkinnan kanssa eivät luovutukset sopineet.”⁴⁷¹

Historiallisessa Aikakauskirjassa Ylikangas pohdiskelee, mitkä tekijät ovat vaikuttaneet jatkosodan varjopuolien tutkimiseen ja tutkimuksen suuntautumiseen: ”– – [U]skon, että niin sotavankeihin kohdistuneen tutkimuksen vähäisyyteen ennen 1990-lukua kuin sen voimakkaaseen elpymiseenkin sen lopulla on jatkosodan tulkinnoilla vahvin ja syvimältä vaikuttava selitysvaima.” Ylikankaan mukaan sota alkoi hyökkäyssotana, mutta jatkui puolustussotana. Kun tulkinnoissa on haluttu korostaa puolustussodan luonnetta, ”sotavankien vaihto Saksan kanssa sopii kuvaan huonosti.”⁴⁷²

Ylikangas siis yhtyy edellä kuvattuun kylmän sodan päättymisen vaikutukseen. Kolmentoista vuoden aikana jatkosodan varjopuolia tutkittiin kasvavassa määrin, mutta ihmisluovutuksiin asti ei ”ehditty”. Elina Sana julkaisi *Luovutetut* ja käynnisti historiadebatin.

Ylikangas tarjoaa vielä toisenkin selityksen luovutusten tutkimisen välttämiseen. Hän löytää kaksi syytä miksi luovutusten tutkiminen laiminlyötiin ”vallitsevassa historiankirjoituksessa”. Ensiksi, Ylikankaan mukaan sota-ajan virheitä ja erehdyksiä ei voida myöntää vaarantamatta sankarivainajien muistoa ja loukkaamatta keskuudessamme olevia sotaveteraaneja. Toiseksi, historiantutkimus on sidoksissa valtaan, eikä aikalais-tulkintaan palautuvaa linjaa vastaan ole helppo sotia. Jos tutkija tämän riskin kuitenkin

⁴⁷⁰ Hentilä 2009.

⁴⁷¹ AL 17.1.2004*.

⁴⁷² Ylikangas 2004b.

ottaa, on vaarana joutua kovan kritiikin kohteeksi. Ylikankaan mielestä tällaisia uusia tulkintoja ei helpolla hyväksytä historian yleisesityksiin ja oppikirjoihin.⁴⁷³

On syytä huomata, että *Luovutetut*-keskustelussa kukaan ei viitannut sotaveteraaneihin tai sankarivainajien kunnian häpäisemiseen. Ylikankaan selitys on silti uskottavan tuntuinen ja samansuuntainen Hentilän tulkinnan kanssa. Kansakunnan kaapin päälle nostettujen ikonien repiminen alas tietää vastalauseiden myrskyä.

Toisaalta asiaa on syytä tarkastella myös toisesta näkökulmasta. Jos aihepiiri ei herätä tutkijoiden mielenkiintoa, onko kyseessä aiheen tietoinen välttäminen tai sivuuttaminen? Kuka haluaa tutkia ”kuollutta aihetta”, jos tarjolla on oman uran kannalta hedelmällisempiä tutkimuskohteita?

Jatkosodan säröjä tutkittaessa esillä on ollut kaksi vaikeaa kokonaisuutta: suomalaisten moraalitietoisuus sotavuosina ja yhteistyö Hitlerin Saksan kanssa. Jatkosodan ihmisluovutuksissa molemmat teemat ovat läsnä. Vankien luovuttaminen kyseenalaisiin olosuhteisiin ja kansainvälisten sopimusten rikkomisen herättivät kohun aikana kysymyksiä ratkaisujen eettis-moraalisesta kestävydestä, vastuusta ja syyllisyydestä. Vankienvaihto saksalaisten kanssa ja juutalaisten luovuttaminen synnytti kysymyksen, kuinka läheistä yhteistyötä natsi-Saksan kanssa tehtiinkään.

Antti Kujala tutki Kansallisarkiston tutkimushankkeessa neuvostosotavankien surmia jatkosodan aikana. Hänen mukaansa osa vankeja vastaan tehdyistä rikoksista oli julmuudessaan tyrmistyttäviä. Hän kuvailee jatkosodan varjopuolien olemassaoloa seuraavasti:

1900-luvun suuria sotia käsittelevistä teoksista ilmenee, että vastaava on tapahtunut kaikkialla, missä kansakunnat käyivät ase kädessä toisiaan vastaan. Myös demokraattisten oikeusvaltioiden asepukevia kantavat miehet, tai eräät heistä, ovat syyllistyneet rikoksiin vihollisista sotilaita ja siviiliväestöä vastaan. Kuinka Suomi olisi voinut olla poikkeus?⁴⁷⁴

⁴⁷³ Ylikangas, Heikki: Mitä jos nostaisimme luurangot ulos kaapista? Kipupisteitä suomalaisessa historiankirjoituksessa. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liiton syyspäivillä Saksalaisella koululla 9.10.2004 pidetty alustus (kopio tekijän hallussa).

⁴⁷⁴ Kujala, 10.

Markku Jokisipilä taas korostaa, että sankarikuvasa on suuri särö, joka vaatii työstämistä. Hänen mukaansa torjuntavoitto-tulkintaan istuu varsin huonosti se tosiasia, että Suomi soti yhdessä ”maailmanhistorian todellisen Mustan Pekan”, kansallissosialistisen Saksan kanssa.⁴⁷⁵

Jatkosodan historiakuvasa näyttäytyy 2000-luvun alkupuolella jänuksenkasvot. Yhtäältä kasvot ovat Suomen selviämistä, torjuntavoittoa ja sankaruutta korostavat, toisaalta taas säröjä ja varjopuolia esittelevät. Nähtäväksi jää, miten historiapolitiikan kohteena olevat tulkinnat, kuvat ja käsitykset muuttuvat. Sulautuvatko jatkosodan varjopuolet osaksi tasapainoista kokonaiskuva, jossa pystymme hyväksymään sekä suomalaisten sankariteot että sodassa tapahtuneet julmuudet?

⁴⁷⁵ Jokisipilä 2004, 28.

6 MIKSI MOINEN KOHU?

Elina Sanan *Luovutetut*-teoksen aiheuttama kohu ei jäänyt vain myrskyksi vesilasissa, vaan se myllersi melkein viiden kuukauden ajan. Hetkellisesti se sekoitti mediailmastoja jopa maailmanlaajuisesti. Suomessa kohun seuraukset olivat merkittävät ja pitkäaikaiset.

Luovutettujen päivän valoon nostamat tiedot ihmisluovutuksista ja likeisestä rintamantakaisesta yhteistyöstä saksalaisten kanssa herättivät laajaa kiinnostusta. Sanan rohkeutta tuoda esiin synkkä ja ikävä aihe kiiteltiin. Kohun aikana laajasti todettiin, että teoksessa on puutteensa, mutta sen ansiot ensimmäisenä kunnon yhtenäisesityksenä luovutuksista tunnustettiin. *Luovutetuilla* oli myös oppositionsa, se oli pienehkö, mutta äänekkäs.

Simon Wiesenthal -keskuksen selvityspyyntö tasavallan presidentille ja hallituksen reagointi siihen nostivat *Luovutetut* julkisuuden silmäteräksi. Kohun kannalta oleellinen impulssi tuli siis ulkomailta. Keskustelun jatkoa siivitti Tieto-Finlandia-palkinto. Ylikankaan tekemä selvitys suuntasi jatkosodan historiantutkimusta merkittävällä tavalla, kun valtioneuvoston kanslia päätti sen pohjalta laajan tutkimushankkeen käynnistämisestä.

Mutta miten on mahdollista, että korkeintaan keskinkertainen, harrastelijan vuosikausia puurtama kirja herätti niin laajan ja monipolvisen, ulkomaille asti ulottuneen keskustelun? Sellaiseen on pystynyt ani harva akateemiseenkin historiantutkimukseen Suomessa. Kohun laajuuden selitykseksi eivät riitä SWC:n lähettämä myllykirje tai kustantajan mittava ennakkomarkkinointi.

Kun kohua tarkastellaan vaikean menneisyyden työstämisen näkökulmasta, se muuttuu ymmärrettävämmäksi. Jatkosodan ihmisluovutukset ovat Suomen menneisyyden kipupiste. Luovutukset eivät olleet 2000-luvun alussa vakiinnuttaneet asemaansa historiakuvassa. Päinvastoin – hyvin harva oli niistä edes kuullut. Siksi ne herättivät voimakkaita tunteita ja intohimoja. *Luovutetut* nosti saksalaisille tehdyt luovutukset yleiseen tietoisuuteen, vaikka kirja ei akateeminen historiantutkimus ollutkaan.

Seppo Hentilä sivuaa kipupiste-käsitettä arvioidessaan Daniel Goldhagenin teoksen *Hitler's Willing Executioners* aiheuttamaa kiistaa Saksassa. Hentilän mukaan historiapoliittiselta kannalta ei ole juuri mitään merkitystä, onko tunteita nostattava tutkimus hyvä vai huono. ”Tärkeintä on, miten herkkään kohtaan se osuu.”⁴⁷⁶ Tämän nyrkkisääntön voi varmasti laajentaa koskemaan myös luovutuskohua.

Martti Häikiö kommentoi kohun aikana, ettei hän näe luovutuksia mitenkään erityisenä kipupisteenä.⁴⁷⁷ Kohun laajuuden ja kiivauden ymmärtäminen muuttuu varsin hankalaksi, jos sivuutetaan näkemys, että ihmisluovutukset ovat menneisyyden kipupiste. Mielestäni Häikiön näkemys on itsessään osoitus siitä, että jatkosodan ihmisluovutukset ei ole vakiinnuttanut paikkaansa historiakuvassa.

Kipupisteen luonne tulee esille myös suhteellistamisen kautta. Sanan tutkimustuloksien mukaan Suomesta luovutettiin siviili- ja sotilaslinjojen kautta yhteensä noin 3 000 ihmistä. Määrä näyttäytyy aika pieneltä, kun rinnalle asetetaan esimerkiksi noin 86 000 sodissa kaatunutta suomalaista, noin 64 000 suomalaisten vangiksi ottamaa neuvostosotilasta, noin 18 700 suomalaisilla vankileireillä kuollutta neuvostosotavankia tai vaikkapa noin 6 000 000 toisen maailmansodan aikana tapettua juutalaista. Kipupisteen näkökulmasta tällaisella numerovertailulla ja suhteellistamisella ei ole merkitystä. Menneisyyden kipupiste ärsyttää, riippumatta sen ”koosta”.

Entä mikä oli holokausti-kytkentöjen merkitys kohussa? Oliko Suomen kätkeyty osuus juutalaisten joukkotuhoon valtavan julkisuuden keskeisenä syynä? Kyllä ja ei. Varsinkin ulkomaisen huomion kannalta oikea ja virheellinen uutisointi juutalaisten luovuttamisesta saksalaisille oli oleellista. Kuten Pilvi Torsti asian ilmaisee, holokaustiin liittyvät avainsanat veivät monet kansainväliset tahot mennessään. On hyvin epätodennäköistä, että esimerkiksi Simon Wiesenthal -keskus olisi kiinnostunut pelkästään neuvostosotavankien ja entisten Suomen kansalaisten luovuttamisesta. Ulkomailla Sanan kirjan aiheuttama päätelmä oli, että Suomen on nyt arvioitava historiansa uudelleen – etenkin natsiyhteistyön tiiviyden ja holokaustin osalta.

⁴⁷⁶ Hentilä 2001, 35.

⁴⁷⁷ Ylioppilaslehti 17/2003.

Kohun kotimaisissa puheenvuoroissa holokausti ei ollut erityisen keskeisellä sijalla. Toki viitattiin siihen, että kahdeksan juutalaisen sijaan saksalaisten käsiin annettiinkin suurempi määrä. Myös kohun kannalta keskeiset henkilöt Elina Sana ja Hannu Rautkallio viittasivat lukuisia kertoja holokaustiin – toinen muistamista vaatien, toinen muistamista kyseenalaistaen.

Lähdeaineistoni valossa suomalaisten kiinnostus holokaustia kohtaan oli verrattain vähäistä. Syynä lienee se, että holokaustilla ei ole keskeistä asemaa suomalaisten historia-tietoisuudessa, kansallisessa identiteetissä tai toisen maailmansodan historiakuvassa. Sillä on heikosti kaikupohjaa kansallisessa menneisydessämme, vaikka muutamat ta-hot halusivatkin keskustelussa korostaa holokaustin muistamisen tärkeyttä.

Vanhasen hallituksen ratkaisu käynnistää mittava tutkimusprojekti rinnastuu Lipposen historiapolitiisiin toimiin 2000-luvun alussa. Poliittiset realiteetit ohjasivat hallitusta suhtautumaan vakavasti ulkomailla heränneeseen holokausti-kiinnostukseen.

Historiantutkijoilla oli keskeinen rooli *Luovutetut*-kohussa. He osallistuivat aktiivisesti debattiin koko sen keston ajan. Lisäksi historiantutkimusta pidettiin keskeisenä työkaluna vaikean menneisyyden työstämisessä. Totuuskomissiot ja oikeudenkäynnit nähtiin soveltumattomiksi Suomeen. Tästä olivat yhtä mieltä niin historioitsijat kuin leijonanosa muistakin keskustelijoista. Myös valtioneuvoston kanslian päättämä hanke rakentui akateemisen historiantutkimuksen varaan.

Historiantutkimuksen merkityksen korostaminen kansakunnan synkän menneisyyden taltuttamisessa oli tutkijoiden kannalta kaksiteräinen miekka. *Luovutettujen* nostettua esille ikäviä asioita maamme menneisyydestä julkisuuden maalitauluksi ei joutunutkaan sanansaattaja, vaan historioitsijat. Monissa puheenvuoroissa lehtien pääkirjoituksia myöten nousi esille näkemys, että historiantutkijat eivät olleet hoitaneet sitä sarkaa, joka heidän vastuulleen oli annettu. Akateemisten tutkijoiden epäiltiin jopa tietoisesti jättäneen kertomatta luovutuksista. Tämä aiheutti tuohtumusta varsinkin niissä akateemisissa norsunluutorneissa, joissa luovutuksiin liittyviä seikkoja oli tutkittu tai sivuttu.

Osa historiantutkijoista puolustautui kertaamalla ja esittelemällä omien tutkimustensa antia. Tämä puolustautuminen ilmeni myös Elina Sanan tutkimusotetta ja *Luovutetut*-teosta kritisoimalla. Keskeisellä sijalla oli Sanan esittämien tietojen uutuuden kyseenalaistaminen. Historioitsijat halusivat osoittaa, että olivat kyllä tutkineet asioita, mutta Sana oli tietoisesti sivuuttanut aiemman tutkimuksen. Ongelmana oli se, että kun luovutukset eivät olleet yhtä hyvin yleisesti tiedossa kuin vaikkapa Tali-Ihantalan torjuntavoitto, sitä pidettiin tyystin uutena. Myös osa tutkijoista kertoi avoimesti kuulleensa ihmisluovutuksista ensi kertaa Sanan kirjan myötä.

Sana joutui kritiikin kohteeksi myös puutteellisten tutkijantaitojensa vuoksi. *Luovutetut* ei akateemisten arvioijien mukaan yltänyt kummoiselle tasolle puuttuvan lähdeapparaatin, ylitulkinnan, spekuloinnin ja asenteellisuuden vuoksi. Maallikon tuottama historian esitys joutui tieteellisen historiantutkimuksen arviointiprässäsiin. Muutamit historiantutkijat asettuivat myös harrastelijatutkijan tueksi. Varsinkin Heikki Ylikangas muistutti, että kyseessä on journalistinen dokumenttikirja ja sellaisena sitä arvioitakoon. Hänen lisäksi myös muutamat muut historioitsijat pohtivat *Luovutettujen* merkitystä myönteisessä valossa ja kritisoivat historiantutkimuksen haluttomuutta tarttua jatkosodan varjopuoliin.

Keskustelussa ilmenivät hyvin myös historiantutkijoiden ja maallikoiden erilaiset käsitykset historian tutkimuksen aukottomuudesta ja tärkeiksi koettuihin asioihin paneutumisesta. Tämän vuoksi historioitsijat joutuivat vaikean kysymyksen eteen: miksi luovutuksia ei ole tutkittu? Kohun aikana ammattitutkijat joutuivat kamppailemaan omien tutkimustensa uskottavuuden puolesta. Taustalla oli laajempi jännite historiantutkimuksen ja muun historiankirjoituksen välillä.

Jännitteitä aiheuttivat myös erilaiset näkemykset siitä, mitä menneisyyden asioita pitäisi muistaa ja mitä unohtaa. Useat keskustelijat korostivat vaikean menneisyyden tuntemisen tärkeyttä. Kipeätkin asiat oli heidän parempi muistaa kuin unohtaa. Tasapuolisuusvaatimus Neuvostoliittoon luovutettujen ihmisten muistamisesta nousi voimakkaana saksalaisille luovutettujen vankien muistamisen rinnalle. Tähän vaatimukseen sekoittui myös verhottua halua unohtuttaa Sanan tutkimat ihmisluovutukset.

Yllättävää oli, että hyvin harva keskustelija avoimesti kyseenalaisti tai vähätteli ihmisluovutusten kaltaisen kipeän asian muistamista. Tämä kertoo varsin avoimesta historiakulttuurista ja valmiudesta kohdata myös jatkosodan varjopuolia.

Jouni Tilli korostaa kohun osoittavan, että ”suomalaisessa menneisyyspolitiikassa” ei hyväksytä ”erilaisten perspektiivien ja tulkintojen olemassaoloa”. Hän mukaansa Suomessa ei olla vielääkään – vaikka toisesta maailmansodasta on kulunut jo yli 60 vuotta – ”automaattisesti valmiita käsittelemään” jatkosodan moninaisia ulottuvuuksia.⁴⁷⁸

Mielestäni hänen analyysissään ylikorostuvat puheenvuorot, joissa arvosteltiin Sanan tutkimusta sekä väheksyttiin luovutusten muistamista ja selvittämistä. Enemmistö keskustelijoista oli valmis muistamaan kipeätkin asiat. Myös Tillin tapa puhua ”suomalaisesta menneisyyspolitiikasta” monoliittimaisena kokonaisuutena on harhaanjohtavaa ainakin *Luovutetut*-kohun puheenvuorojen valossa.

Jatkosodan ihmisluovutusten hahmottaminen historiakuvan särönä tarjoaa hedelmällisen näkökulman jatkosotatulkintojen tarkasteluun. Luovutuskohua ei tarvitse silloin käsitellä yksittäisenä ilmiönä, vaan osana muita jatkosodan vaiettuja ja vähän tutkittuja asioita. Säröjä taas voi vertailla muihin jatkosodan historiakuviin, esimerkiksi torjuntavoittoa ja Suomen puhtoisuutta korostavaan sankarikuvaan.

Kohun aikana käyty keskustelu Suomen kunniaista ja oman pesän likaamisesta tuo esille erilaiset historiakuvat. Keskustelussa oli kyse myös historiantulkintojen suojelemisesta ja niiden keskinäisestä kamppailusta. Suomen kunniaakin lähestyttiin kahdesta päinvas-
taisesta suunnasta. Yhtäältä Sanan tutkimuksen katsottiin likaavan omaa pesää, toisaalta ikävien asioiden salailun katsottiin tahrivan maineen. Suhtautuminen riippui siis taustalla olleesta tulkinnasta.

Hämmästyttävän harva keskustelija syytti Sanaa Suomen maineen pilaamisesta. Valta-
virtana oli valmius hyväksyä menneisyyden toimijoiden kriittinen tarkastelu. Kaikkeaa menneisydessä tapahtunutta ei tarvinnut puolustella. Hentilän esille nostamat hämmäs-

⁴⁷⁸ Tilli, 132, 146.

tyneet ja vihaiset reaktiot olivat *Luovutetut*-kohussa selvässä vähemmistössä. Todellisia primitiivireaktioita ei ollut kuin aivan muutama.

Tilli tulkitsee *Luovutettujen* olevan kommentti, vasta-argumentti, kylmän sodan jälkeen vahvistuneisiin, torjuntavoittoa korostaviin jatkosotatulkintoihin.⁴⁷⁹ Tästä voi olla samaa mieltä, mutta Tillin tarkastelukulma vinouttaa kuvaa. Ihmisluovutukset ovat vain yksi särö jatkosodan historiakuvassa. Ajopuu-keskustelun valitseminen tulkinnalliseksi taustaksi on sinällään perusteltu valinta Tilliltä. Siihen keskittyminen peittää kuitenkin viivahteikkaammat jatkosodan historiakuvat. Toisaalta valtio-opin gradulta ei voine vaatia erityisen laajaa perehtymistä jatkosotatulkintoihin, varsinkin kun Tilli käyttää noin 40 sivua pelkän ajopuuteorian esittelyyn.

Mielenkiintoista on, että Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen jatkosodan tulkinnat ja tutkiminen ovat suuntautuneet kahtaalle. Yhtäältä erillissota-teesi vahvistui aivan uudelle tasolle, kun torjuntavoittoa ylistävä sankarikuva rakennettiin. Toisaalta tutkimus pysyi – aiempaa vapautuneemmin – suuntautumaan jatkosodan ikäviin puoliin, kipupisteisiin, sankarikuvan säröihin.

Pitkäaikainen tarrautuminen erillissota-teesiin on saanut useat suomalaiset uskomaan, että yhteistyö saksalaisten kanssa oli vähäistä mutta välttämätöntä. Sanan kirja toi esille ilmiön, joka horjutti vakiintunutta käsitystä tästä yhteistyöstä. Seurauksena oli hämmennystä ja levottomuutta. Näitä aiheuttivat paitsi traagisen ja synkän vaiheen paljastuminen, myös oivallus siitä, että vallitseva historiakuva jatkosodasta on ollut puutteellinen.

Lähdeaineistoni pohjalta ei voi sanoa oikeastaan mitään siitä, kuinka suuri yleisö, ”kansan syvät rivit”, suhtautui Elina Sanan tutkimustuloksiin. Julkisen keskustelun tutkiminen tarjoaa tietyn näkökulman, ei sen enempää. Puheenvuorot saattavat osittain peilata yleistä käsitystä, tai ne ilmentävät vain keskustelijoiden käsityksiä kansalaisten historia-tietoisuudesta. Pian saamme tarkempaa tietoa myös suuren yleisön historiakäsityksistä. Pilvi Torstin johtaman *Historiatietoisuus Suomessa* -tutkimushankkeen ennakkotiedot

⁴⁷⁹ Tilli, 144.

kertovat, ettei yhteistyö saksalaisten kanssa ole enää tabu eikä sotasankaruuteen suhtauduta kritiikittömästi⁴⁸⁰.

Yhteiskunta muuttuu, ja historiantulkinnat muuttuvat. Yhdet historian asiat menettävät kiinnostavuutensa, ja toiset nousevat kansalaisten huulille. Historia kirjoitetaan yhä uudelleen kunkin nykyhetken tarpeista käsin. Jatkosodan historiakuva täydentyy ja muuttuu uuden tutkimuksen myötä, mutta sen merkitys suomalaisten ”sielunmaisemassa” tuskin katoaa.

⁴⁸⁰ Torsti, Pilvi: Sotasankaruuteen suhtaudutaan jo kriittisesti. Helsingin Sanomat 15.1.2011.

LÄHTEET

WSOY Kirja-arkiston leikekokoelmaan kuuluvan aineiston olen merkinnyt lähdeluettelossa tähdellä (*).

ALKUPERÄISLÄHTEET

JULKAISTUT LÄHTEET

Aikalaiskirjallisuus

Hanski, Jari: Luovutetut ja syylliset. Yliopisto 19–20/2003*.

Harttila, Pekka: Elina Sanan kirja ei yksin riitä. Satakunnan Kansa 28.12.2003*.

Holmila, Antero: Historian aukko paikat on syytä tutkia. Pohjalainen 15.2.2004*.

Jakobson, Max: Säälimätöntä peliä ihmisluovutuksilla. Helsingin Sanomat 11.11.2003* (Jakobson 2003a*).

Kastari, Pirkko-Liisa: Sanan plussat ja miinukset. Hämeen Sanomat 7.12.2003*.

Kohva, Matti: Menneisyyden haamut. Karjalainen 21.1.2004*.

Krohn, Irina: Menneisyyden varjossa. Vihreä Lanka 23.1.2004*.

Kujansuu, Juha: Juutalaisia sotavankeja kohdeltiin asiallisesti. Helsingin Sanomat 30.11.2003*.

Kulmala, Markku: Taas väärin sammutettu. Ilkka 3.2.2004*.

Kuparinen, Eero: Yhteistyön synkkä varjo. Turun Sanomat 25.11.2003*.

Lindstedt, Jukka: Ihmisluovutusten rikosvastuu. Helsingin Sanomat 11.12.2003.

Lindstedt, Jukka: Juutalaisten sotavankien luovutuksissa yhä tutkimista. Savon Sanomat 27.1.2004* (Lindstedt 2004a*).

Lindstedt, Jukka: Vuoden 2003 kohutuun kirja. Oikeus 1/2004 (Lindstedt 2004b).

Lindstedt, Risto: Jelena johtaa jäljille. Suomen Kuvalehti 6/2004* (Lindstedt R*).

Loima, Jyrki: Suomi karkotti kymmeniä tuhansia. Aamulehti 21.1.2004*.

Manninen, Ohto: Luovutetuissa riittää vielä tutkimista. Helsingin Sanomat 26.1.2004.

Meinander, Henrik: Intressant men bristfällig. Hufvudstadsbladet 14.12.2003*.

Mikkola, Pirkka: Sotavangit eivät olleet tasavertaisia. Helsingin Sanomat 16.12.2003.

Pekkarinen, Jussi – Pohjonen, Juha: Suomen puolesta palautetut. Helsingin Sanomat 23.11.2003.

Peltonen, Eeva: Sana hämmentää historiankirjoitusta. Kulttuurintutkimus-lehti 4/2003.

- Peltoniemi, Pentti: Sanan voima maailmalla. Journalisti 21/2003*.
- Raitis, Hannu: Outoja väitteitä luovutuksista. Suomen Kuvalehti 3/2004*.
- Rautkallio, Hannu: Manipulointia juutalaisten luovutuksilla. Kanava 1/2004 (Rautkallio 2004a).
- Sana, Elina: Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle. WSOY, Helsinki 2003 (Sana 2003).
- Sana, Elina: Motstridigheter dokumenterar sanningar. Hufvudstadsbladet 20.12.2003*.
- Sana, Elina: En kiellä sanomasta. Journalisti 6/2004.
- Sana, Elina: Kuolemanlaiva S/S Höhenhörn. Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa. WSOY, Helsinki 2004 [1979, tekijänimellä Elina Suominen] (Sana 2004b).
- Söderman, Tom: Holokausti - Miten suuri on syyllisyytemme? Nya Argus 8/2003.
- Taanila, Hannu: Taanila vastaa Finlandia-päätöksestä. Aamulehti 24.1.2004*.
- Tarkka, Jukka: Luovutetut ja luovuttajat. Hämeen Sanomat 28.11.2003.
- Tarkka, Jukka: Entäs loikkareiden palautukset? Suomen Kuvalehti 48/2003.
- Turtola, Martti: Sekava kirja vankienvaihdosta. Kouvolan Sanomat 27.12.2003*.
- Vihavainen, Timo: Tiedot ja luulot kansalaisten muistissa. Kanava 1/2004.
- Virmavirta, Jarmo: Sanan pamfletti ohitti todellisia tietokirjoja. Nykypäivä 6.2.2004*.
- Ylikangas, Heikki: Heikki Ylikankaan selvitys valtioneuvoston kanslialle. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2004 (Ylikangas 2004a).
- Ylikangas, Heikki: Sanan tiedot eivät ole kokonaan uusia. Helsingin Sanomat 21.1.2004.
- Ylikangas, Heikki: Muutokset tutkimuksen suuntautumisessa. Historiallinen Aikakauskirja 1/2004 (Ylikangas 2004b).

Sanoma- ja aikakauslehdet

- Aamulehti (AL) 2004*.
- Aftenposten 2004.
- Dagens Nyheter 2004.
- Der Spiegel 2003.
- Eesti Päevaleht 2004.
- Etelä-Suomen Sanomat (ESA) 2004*.
- Frankfurter Allgemeine Zeitung 2003.
- Helsingin Sanomat (HS) 2003–2004 (myös 2003–2004*).
- Hufvudstadsbladet (HBL) 2003*.
- Hämeen Sanomat (HÄSA) 2003*.
- Iisalmen Sanomat (IS) 2004*.
- Iltalehti 2003–2004*.
- Ilta-Sanomat 2003–2004*.
- Journalisti 2004*.
- Jyllands-Posten 2003.
- Kainuun Sanomat (KN) 2003–2004*.
- Kaleva (KALE) 2004*.
- Kansan Uutiset (KU) Viikkolehti 2003*.
- Keskipohjanmaa (KPM) 2003*.
- Keskisuomalainen (KSML) 2003*.

Keski-Uusimaa (KEU) 2004*.
 Kouvolan Sanomat (KOSA) 2003*.
 Länsi-Suomi (LSU) 2003*.
 Neue Zürcher Zeitung 2003.
 Pohjalainen (PHJL) 2003*.
 Satakunnan Kansa (SK) 2003*.
 Savon Sanomat (SS) 2004*.
 Suomenmaa (SM) 2003*.
 Suomen Kuvalehti 2003.
 Suomen Sotilas 2003*.
 Suomen Tietotoimisto (STT) 2003 (myös 2003–2004*).*
 Süddeutsche Zeitung 2003.
 The St. Petersburg Times 2003.
 Turun Sanomat (TS) 2003*.
 Uusi Tie 2003*.
 Uutispäivä Demari (DEM) 2004*.
 Vihreä Lanka 2003*.
 YLE Radio 1 2003*.
 Ylioppilaslehti 2003 ja 2004*.

WWW-dokumentit

Agricolan tietosanommat 4/2003, Verkkosivusto Luovutetut-kirjan vastaanotosta.
 <<http://agricola.utu.fi/tietosanommat/numero4-03/luovutetutjuttu.html>>. Vierailtu 15.1.2011.

Elina Sanan puhe Tieto-Finlandia-palkintotilaisuudessa 8.1.2004.
 <<http://www.kustantajat.fi/kirjasaatio/palkinnot/tietofinlandia/tietofinlandia2004/default.aspx>> (Sana 2004a). Vierailtu 19.1.2010.

Ennen ja nyt. Historian tietosanommat 4/2003, Historiasta keskustellaan taas.
 <<http://www.ennenjanyt.net/4-03/paak.htm>>. Vierailtu 19.1.2010.

HS International Edition 4.11.2003. <<http://www2.hs.fi/english/archive/news.asp?id=20031104IE14>>.
 Vierailtu 7.1.2010.

Kirjallinen kysymys (KK) 561/2003 vp - Ulla Anttila /vihr ym., Suomesta natsi-Saksalle luovutetut henkilöt. <http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/kk_561_2003_p.shtml>. Vierailtu 20.1.2010.

Kirjallinen kysymys (KK) 188/2004 vp - Kalevi Lamminen /kok ym., Suomesta Neuvostoliittoon luovutetut inkeriläiset. <http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/kk_188_2004_p.shtml>. Vierailtu 20.1.2010.

Leitzinger, Antero: Suomen ihmisluovutukset. Agricolan kirja-arvostelut 1.12.2003.
 <<http://agricola.utu.fi/julkaisut/kirja-arvostelut/index.php?id=750>>. Vierailtu 19.1.2010.

Näkökulmia ja reaktioita Elina Sanan Luovutetut -kirjaan [sic]. Agricolan tietosanommat.
 <<http://agricola.utu.fi/tietosanommat/luovutetut/>>. Vierailtu 31.1.2011.

Sana, Elina: Elina Sana kommentoi Leitzingerin arvostelua. Agricolan kirja-arvostelut.
 <<http://agricola.utu.fi/nyt/arvos/tekstit/sana.html>>. Vierailtu 19.1.2010.

Sana, Elina: Ilta-Sanomille. Agricolan tietosanommat.
 <<http://agricola.utu.fi/tietosanommat/luovutetut/sanabbستا.php>>. Vierailtu 19.1.2010.

Tasavallan presidentti Tarja Halosen puhe Vainojen [sic] uhrien muistopäivänä 27.1.2004.
 <<http://www.presidentti.fi/public/default.aspx?contentid=174627&nodeid=41417&contentlan=1&culture=fi-FI>> (Halonen). Vierailtu 2.2.2010.

Tieto-Finlandia-palkinnon jakotilaisuus, Hannu Taanila 8.1.2004.

<<http://www.kustantajat.fi/kirjasaatio/palkinnot/tietofinlandia/tietofinlandia2004/valitsija/default.aspx>> (Taanila). Vierailtu 19.1.2010.

Valtioneuvoston tiedotusyksikkö, tiedote 19.11.2003, Selvitys Simon Wiesenthal -keskuksen lähettämän kirjeen johdosta. <<http://www.vnk.fi/ajankohtaista/tiedotteet/tiedote/fi.jsp?oid=96293>>. Vierailtu 7.1.2010.

Valtioneuvoston tiedotusyksikkö, tiedote 8/2004, Professori Ylikangas: Luovutukset selvitettävä. <<http://www.vnk.fi/ajankohtaista/tiedotteet/tiedote/fi.jsp?oid=92330>>. Vierailtu 7.1.2010.

Valtioneuvoston tiedotusyksikkö, Pääministeri Matti Vanhanen vastaanottaessaan professori Heikki Ylikankaan selvityksen Simon Wiesenthal-keskuksen tasavallan presidentille lähettämän kirjeen johdosta 16.1.2004. <<http://www.vn.fi/ajankohtaista/puheet/puhe/fi.jsp?oid=102234>> (Vanhanen). Vierailtu 20.1.2010.

Valtioneuvoston tiedotusyksikkö, tiedote 23/2004, Ylikankaan ehdotuksista Suomen Akatemian lausunto. <<http://www.vnk.fi/ajankohtaista/tiedotteet/tiedote/fi.jsp?oid=92574>>. Vierailtu 7.1.2010.

Valtioneuvoston tiedotusyksikkö, tiedote 109/2004, Jatkosodan aikaisten siviili- ja sotavankien luovutusten tutkimushanke. <<http://www.vnk.fi/ajankohtaista/tiedotteet/tiedote/fi.jsp?oid=92295>>. Vierailtu 7.1.2010.

JULKAISEMATTOMAT LÄHTEET

Simon Wiesenthal Center (SWC), lehdistötiedote 18.11.2003, Wiesenthal Center Calls for Full Investigation of Finnish Deportations to Nazi Germany and Punishment of Those Responsible (kopio tekijän hallussa).

Simon Wiesenthal Center (SWC), lehdistötiedote 20.11.2003, Wiesenthal Center Welcomes Finnish Decision to Investigate World War II Deportations to Nazi Germany; Urges Government to Appoint Independent Scholars (kopio tekijän hallussa).

Simon Wiesenthal Center (SWC), lehdistötiedote 16.1.2004, SWC Welcomes Call for Full Investigation of Finnish World War II Deportations to Nazi Germany and Urges Finnish Government to Appoint Historical Commission to Do So (kopio tekijän hallussa).

Suomen Akatemia. Suomen Akatemian lausunto professori Heikki Ylikankaan valtioneuvoston kanslialle tekemän selvityksen toimenpide-ehdotuksista 24.2.2004 (kopio tekijän hallussa).

MUUT LÄHTEET

JULKAISTUT LÄHTEET

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka: Historia – sittenkin tuomari? Historiallinen Aikakauskirja 2/2004.

Appleby, Joyce – Hunt, Lynn – Jacob, Margaret: Telling the Truth about History. W. W. Norton & Company, New York 1994.

Blomstedt, Yrjö: Juutalaispakolaisten luovuttaminen 1942. Historiallinen Aikakauskirja 2/1980.

- Blomstedt, Yrjö: Kritiikin kritiikin kritiikkiä. Historiallinen Aikakauskirja 4/1980.
- Cairns, Alan: Coming to Terms with the Past. Teoksessa Torpey, John (toim.): Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices. Rowman & Littlefields Publishers, Inc, Oxford 2003
- Courtois, Stéphane et al.: Kommunismin musta kirja. Rikokset, terrori, sorto. WSOY, Juva 2002.
- Fingerroos, Outi: Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa. SKS, Helsinki 2004.
- Forsberg, Tuomas: The Philosophy and Practice of Dealing with the Past. Some Conceptual and Normative Issues. Teoksessa Biggar, Nigel (toim.): Burying the Past. Making Peace and Doing Justice After Civil Conflict. Georgetown University Press, Washington, D.C. 2003.
- Garton Ash, Timothy: The Truth About Dictatorship. The New York Review of Books, February 19, 1998.
- Garton Ash, Timothy: History of the Present. Essays, Sketches, and Dispatches from Europe in the 1990s. Random House, New York 1999.
- Halbwachs, Maurice: On Collective Memory. The University of Chicago Press, Chicago & London 1992.
- Hanski, Raija: Behandlingen av krigsfångar under vinter- och fortsättningskriget. En folkrättslig studie. Pro gradu -tutkielma, Åbo Akademi 1990.
- Hentilä, Seppo: Jaettu Saksa, jaettu historia. Kylmä historiasota 1945–1990. SHS, Helsinki 1994.
- Hentilä, Seppo: Historiapoliitiikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö. Teoksessa Kalela, Jorma – Lindroos, Ilari (toim.): Jokapäiväinen historia. SKS, Helsinki 2001.
- Hentilä, Seppo: Miksi Suomessa haisee yhä DDR:ltä? Teoksessa Löfström, Jan et al. (toim.): Esseitä historiallis-yhteiskunnallisesta kasvatuksesta. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja koulutuskeskuksen tutkimuksia 2, Helsinki 2004.
- Hentilä, Seppo: Löytyykö totuus komissioista? Historiantutkimus ja totuuskomissiot. Tieteessä tapahtuu 8/2005.
- Hentilä, Seppo: Aseveljeyden nurjalla puolella: saksalaisten sotavankileirit Suomessa 1941–44. Historiallinen Aikakauskirja 3/2009.
- Holmila, Antero: Holokausti. Tapahtumat ja tulkinnat. Atena, Jyväskylä 2010.
- Jokisipilä, Markku: Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus. Bibliotheca Historica 84. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.
- Jokisipilä, Markku: Suomalainen historiallinen myytti. Tieteessä tapahtuu 2/2005.
- Judt, Tony: Postwar. A History of Europe Since 1945. Penguin Books, London 2006
- Jussila, Osmo: Suomen historian suuret myytit. WSOY, Helsinki 2007.
- Kalela, Jorma: Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, Helsinki 2000.
- Kallatsa, Miika: Suomen Saksalle luovuttamat sotavangit jatkosodan aikana. Suomen historian lisensiaatintutkimus, Tampereen yliopisto 2009.
- Kettunen, Pauli: Historian poliittisuus ja kansallinen katse. Historiallinen Aikakauskirja 1/2003.
- Kinnunen, Tiina – Kivimäki, Ville: Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Minerva, Helsinki 2006.

Koselleck, Reinhart: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press, New York 2004.

Kujala, Antti: *Vankisurmat. Neuvostovankien laittomat ampumiset jatkosodassa*. WSOY, Helsinki 2008.

Kujansuu, Juha: *Jatkosodan neuvostoliittolaiset sotavangit Suomessa*. Teoksessa Leskinen, Jari – Juutilainen Antti (toim.): *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Toinen painos. WSOY, Helsinki 2005.

Kujansuu, Juha: *Jatkosodan politrukki- ja upseerisotavangit*. Teoksessa Leskinen, Jari – Juutilainen Antti (toim.): *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Toinen painos. WSOY, Helsinki 2005.

Kulomaa, Jukka – Nieminen, Jarmo (toim.): *Teloitettu totuus – Kesä 1944*. Ajatus Kirjat, Helsinki 2008.

Kuparinen, Eero: *Antisemitismin musta kirja. Juutalaisvainojen pitkä historia. 2. tarkistettu laitos*. Atena, Jyväskylä 2008.

LaCapra, Dominick: *Writing History, Writing Trauma*. The John Hopkins University Press, Baltimore 2001.

Laine, Antti: *Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944*. Otava, Helsinki 1982.

Lukkari, Matti (toim.): *Veteraanien perintö – Itsenäinen isänmaa*. Ajasto Oy, 1997.

Löfström, Jan: *Menneisyyttä koskevat institutionaaliset anteeksipyynnöt – Kysymyksiä ja ongelmia*. Teoksessa Löfström, Jan et al. (toim.): *Esseitä historiallis-yhteiskunnallisesta kasvatuksesta*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja koulutuskeskuksen tutkimuksia 2, Helsinki 2004.

Löfström, Jan: *Historialliset anteeksipyynnöt eksluusion [sic] välineenä? Historiallinen Aikakauskirja 4/2006*.

Maier, Charles S.: *Overcoming the Past? Narrative and Negotiation, Remembering, and Reparation: Issues at the Interface of History and the Law*. Teoksessa Torpey, John (toim.): *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*. Rowman & Littlefields Publishers, Inc, Oxford 2003.

Manninen, Ohto: *Voittajat, häviäjät ja selviytyjät*. Historiallinen Aikakauskirja 1/1995.

Manninen, Ohto: *Sotavangit ja sotavankileirit*. Teoksessa *Jatkosodan historia*, 6. osa. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXV:6. WSOY, Porvoo 1994.

Miettunen, Katja-Maria: *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*. SKS, Helsinki 2009.

Miklóssy, Katalin: *Traumojen käyttöarvo historiapolitikoinnissa*. Historiallinen Aikakauskirja 3/2009.

Peltonen, Ulla-Maija: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003 (Peltonen U-M).

Oja, Heikki: *Aikakirja 2007*. Helsingin yliopiston almanakkatoimisto, Helsinki 2007.

Olick, Jeffrey K. – Coughlin, Brenda: *The Politics of Regret. Analytical Frames*. Teoksessa Torpey, John (toim.): *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*. Rowman & Littlefields Publishers, Inc, Oxford 2003.

Orwell, George: 1984. *New American Library*, New York 1981 [1949].

Rautkallio, Hannu: *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto. Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset*. WSOY, Espoo 1985.

Rautkallio, Hannu: Finland and the Holocaust. The Rescue of Finland's Jews. Holocaust Library, New York 1987.

Rautkallio, Hannu: Holokaustilta pelastetut. WSOY, Juva 2004 (Rautkallio 2004b).

Roiko-Jokela, Heikki (toim.): Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948. Minerva, Jyväskylä 2004.

Saarikoski, Vesa: Suomalaiset toisessa maailmansodassa. Teoksessa Pernaa, Ville – Niemi, Mari K. (toim.): Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia. Edita, Helsinki 2005.

Salmi, Hannu: Menneisyyskokemuksesta hyödykkeisiin – historiakulttuurin muodot. Teoksessa Kalela, Jorma – Lindroos, Ilari (toim.): Jokapäiväinen historia. SKS, Helsinki 2001.

Sana, Elina: Kuolemanlaiva S/S Höhenhorn. Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa. WSOY, Helsinki 2004 [1979, tekijänimellä Elina Suominen] (Sana 2004b).

Sihvola, Juha: Historian sumeat ja kauheat valinnat. Historiallinen Aikakauskirja 4/2003.

Sihvola, Juha: Sodan taakka ja moraalien vaatimukset. Kanava 3/2010.

Silvennoinen, Oula: Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944. Otava, Helsinki 2008 (Silvennoinen 2008).

Silvennoinen, Oula: The Transfers of Civilians to German Authorities 1941–44. Teoksessa Westerlund, Lars (toim.): POW Deaths and People Handed over to Germany and the Soviet Union in 1939–55. A research report by the Finnish National Archives. Kansallisarkisto, Helsinki 2008.

Soikkanen, Timo: Uhri vai hyökkääjä? Jatkosodan synty historiankirjoituksen kuvaamana. Teoksessa Leskinen, Jari – Juutilainen Antti (toim.): Jatkosodan pikkujättiläinen. Toinen painos. WSOY, Helsinki 2005.

Suominen, Elina: Rehellisyys vai ”Suomen kunnia”. Historiallinen Aikakauskirja 3/1980.

Tilli, Jouni: Luovutuskeskustelu menneisyyspolitiikkana. Elina Sanan Luovutetut jatkosotaan liittyvän historiapolitiikan kritiikkinä. Valtio-opin pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto 2006.

Torpey, John: Introduction. Politics and the Past. Teoksessa Torpey, John (toim.): Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices. Rowman & Littlefield Publishers, Inc, Oxford 2003.

Torsti, Pilvi: Historialliset avainsanat historiapolitiikan palveluksessa. Historiallinen Aikakauskirja 2/2004.

Torsti, Pilvi: Historiapoliittikkaa tutkimaan. Historian poliittisen käytön typologian kehittelyä. Kasvatus & Aika 2/2008.

Torsti, Pilvi: Sotasankaruuteen suhtaudutaan jo kriittisesti. Helsingin Sanomat 15.1.2011.

Westerlund, Lars (toim.): POW Deaths and People Handed over to Germany and the Soviet Union in 1939–55. A research report by the Finnish National Archives. Kansallisarkisto, Helsinki 2008.

Westerlund, Lars: Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944. Tammi, Helsinki 2008.

Westerlund, Lars: Prisoners of War in Finland in WW II. An Introduction. Teoksessa Westerlund, Lars (toim.): Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja. Kansallisarkisto, Helsinki 2008.

Westerlund, Lars (toim.): Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja. Kansallisarkisto, Helsinki 2008.

Westerlund, Lars (toim.): Talvi-, jatko- ja Lapin sodan sotavanki- ja siviilileirit 1939–1944. Käsikirja. Kansallisarkisto, Helsinki 2008.

Ylikangas, Heikki: Heikki Ylikankaan selvitys valtioneuvoston kanslialle. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2004 (Ylikangas 2004a).

Ylikangas, Heikki: Muutokset tutkimuksen suuntautumisessa. Historiallinen Aikakauskirja 1/2004 (Ylikangas 2004b).

Ylikangas, Heikki: Romahtaako rintama? Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944. Otava, Helsinki 2007.

Ylikangas, Heikki: Yhden miehen jatkosota. Otava, Helsinki 2009.

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat (HS) 2000, 2008.

WWW-dokumentit

About Simon Wiesenthal - Simon Wiesenthal Center.
<<http://www.wiesenthal.com/site/pp.asp?c=lsKWLbPJLnF&b=4441293>>. Vierailtu 9.2.2011.

Ahonen, Sirkka: Historiallinen identiteetti tutkimuskohteena. Tieteessä tapahtuu 2/1999.
<<http://www.tieteessatapahtuu.fi/992/ahonen.htm>>.

Estonian International Commission for Investigation of Crimes Against Humanity: Introduction.
<<http://www.mnemosyne.ee/hc.ee/>>. Vierailtu 28.1.2011.

Hentilä, Seppo: Historian julkinen käyttö. Tieteessä tapahtuu 5/1998
<<http://www.tieteessatapahtuu.fi/985/hentila.htm>>.

Kalenterimaailman kuulumisia, numero 7 kevät 2001. <http://almanakka.helsinki.fi/kaku/01_7.html>. Vierailtu 15.2.2010.

Kansallisbiografia II. Biografiakeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
<<http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/9758/>>. Vierailtu 21.1.2010.

Kivimäki, Ville: Oma maa aina vaan mansikka. Huomioita kansallisen historianankirjoituksen olemassaolosta, tekniikoista ja purkamisesta. Ennen ja nyt. Historian tietosanomat 1/2005.
<http://www.ennenjanyt.net/2005_1/kivimaki.html>. Vierailtu 27.1.2011.

Rose, Nikolas: Power in Therapy: Techne and Ethos. <<http://www.academyanalyticarts.org/rose2.htm>>. Vierailtu 19.1.2010.

Silvennoinen, Oula: Alustuspuheenvuoro. Presidenttifoorumi 19.11.2008.
<<http://www.tpk.fi/public/download.aspx?ID=48114&GUID={11857177-1a5a-4464-b07f-1216be045fbd}>>. Vierailtu 30.1.2011.

Suomen tasavallan presidentti: Presidenttifoorumi. Kahdeksas presidenttifoorumi 19.11.2008, Suomen historian vaietut vuodet.
<<http://www.tpk.fi/public/default.aspx?contentid=177833&nodeid=42419&contentlan=1&culture=fi-FI>>. Vierailtu 30.1.2011.

Torsti, Pilvi: Divergent stories, convergent attitudes: a study on the presence of history, history textbooks, and the thinking of youth in post-war Bosnia and Herzegovina. Taifuuni, Helsinki 2003.
<<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/val/yhtei/vk/torsti/>>.

Valtioneuvoston tiedotusyksikkö, tiedote 210/2004 (29.6.2004), Jatkosodan ihmisluovutukset selvitetään. <<http://www.vnk.fi/ajankohtaista/tiedotteet/tiedote/fi.jsp?oid=92295>>. Vierailtu 17.1.2011.

JULKAISEMATTOMAT LÄHTEET

Hentilä, Seppo: Historiantutkimus ja muistinpolitiikka. Luentosarja *Historiapolitiikka ja historian käyttö kylmän sodan jälkeen*, Helsingin yliopisto, kevät 2006 (kopio tekijän hallussa).

Ylikangas, Heikki: Mitä jos nostaisimme luurangot ulos kaapista? Kipupisteitä suomalaisessa historiankirjoituksessa. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liiton syyspäivillä Saksalaisella koululla 9.10.2004 pidetty alustus (kopio tekijän hallussa).